

разбишак

ГОДИНА LVIII, БРОЈ 257-258, 2019.

Душко Новаковић Владимир Вучковић Ана Марија Грбић Дејан Ђорђевић
Славољуб Марковић Младен Шљивовић Харалд Свердруп Андреј Сен-Сењков
Бенџамин Зефанаја Џој Харџо Татјана Росић Сања Митић Јеленковић
Ђорђе Перић Стеван Јовановић Биљана Миловић Љиљана Милошевић Софија Јовановић

САДРЖАЈ

ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

ДУШКО НОВАКОВИЋ

ИЗЈАВА О ПОДЛОСТИ

КИБИЦЕР	5
СТРАНИЦА СА БУДНИМ МЛЕКОМ	6
МЕДАЉА	6
КАРАКТЕР	7
УКУЦАВАЊЕ ЕКСЕРА	7

ВЛАДИМИР ВУЧКОВИЋ

ЖИВОРАДОВ ДОЖИВЉАЈ ПИВА	8
-------------------------	---

АНА МАРИЈА ГРБИЋ

ПОРОДИЧНО СТАБЛО ТЕОДОРА РАКИЋА	18
---------------------------------	----

ДЕЈАН ЂОРЂЕВИЋ

ПРИЧЕ ИЗ КАЗАНИЦУ	23
-------------------	----

СЛАВОЉУБ МАРКОВИЋ

СВЕТЛОСТ ПРОДИРЕ ДО БЕДЕМА	30
----------------------------	----

МЛАДЕН ШЉИВОВИЋ

<i>ЗЕН ГРИЛ</i>	34
------------------------	----

ЗНАМ ПЕТНАЕСТА РУНДА ЈЕ МОЈА	34
------------------------------	----

МАНТРА	36
--------	----

МАРАТОН НА СТЕПЕНИЦАМА	38
------------------------	----

ЗЕН О ЖИРУ	39
------------	----

С ДРУГЕ СТРАНЕ

ХАРАЛД СВЕРДРУП

<i>ПЕСМЕ</i>	41
---------------------	----

СУНЦЕ У НЕБЕСКОЈ ПОСТЕЉИ	41
--------------------------	----

СУНЦЕ, ВЕТАР И ШТРИК	41
----------------------	----

ЗАМИСЛИ ДА МИ	42
---------------	----

ОСТАРЕЛА ЖЕНА	42
---------------	----

МАСЛАЧКОВА МОЛИТВА	42
--------------------	----

ПАРТИЗАН СА КРИТА	43
-------------------	----

ПРАЋАКА СЕ	43
------------	----

ГЛИСТА	43
--------	----

ТАМНА ПЕСМА	44
-------------	----

СУСРЕТ С БУМБАРОМ	44
-------------------	----

АНДРЕЈ СЕН-СЕЊКОВ	
БУДИМПЕШТА ШЕТА ОБАЛОМ ДУНАВА	45
СРПСКО ГОСТОПРИМСТВО	46
ГАЛЕРИЈА	
БЕНЏАМИН ЗЕФАНАЈА	
НОВИ ХОРИЗОНТИ	49
БЕЗ ЛИЦА	49
ПОЈЕДИ СВОЈЕ РЕЧИ	50
ЉУДИМА ЋЕ УВЕК ТРЕБАТИ ЉУДИ	50
ФЕР-ПЛЕЈ	51
МИ ИЗБЕГЛИЦЕ	52
КО ЈЕ КО	54
СУСЕДИ	54
ЏОЈ ХАРЏО	56
РАЗМЕЂА	56
КАД ЈЕ СВЕТ БИО САВРШЕН	56
ОРЛОВА ПЕСМА	57
ВАТРА	58
ЗЕЦУ ЈЕ ДО СМИЦАЛИЦА	58
САМОУБИЛАЧКА СТРАЖА	60
ВИДИЦИ	
ТАТЈАНА РОСИЋ	
ДЕТИЊСТВО КАО МЕТАФОРА ДРУШТВЕНИХ ТЕНЗИЈА У ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ РОМАНУ	64
САЊА МИТИЋ ЈЕЛЕНКОВИЋ	
ПОРТРЕТ КЛАРИСЕ ДАЛОВЕЈ	71
СТЕВАН ЈОВАНОВИЋ	
МЕКА И ТОПЛА АПРИЛСКА КИША	82
ЂОРЂЕ ПЕРИЋ	
ЕТНОТЕКСТОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ „РУКОВЕТИ“ (1)	87
УВОДНА ПЕСМА „XI РУКОВЕТИ“	87
ЕТНОТЕКСТОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ „РУКОВЕТИ“ (2)	92
УВОДНА ПЕСМА „XII РУКОВЕТИ“ - ДЕКА СИ БИЛА ДАНАСКЕ, ЦВЕТО!	92
БИЉАНА МИЛОВИЋ	
МОТИВАЦИЈА ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ	104
ЉИЉАНА МИЛОШЕВИЋ	
ПОДУЧАВАЊЕ ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ПОТЕШКОЋАМА У РЕДОВНОЈ НАСТАВИ	106
СЦЕНА	
СОФИЈА ЈОВАНОВИЋ	
ЉУБА ХАЈДУК ВУКОСАВА	109

ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

КИБИЦЕР

Разуме!

Опраштам ти све
подлости и смицалице.
Све преваре
гадости и прљавштине.
Сваки марифетлук
око претумбавања намера

Али никад онај један
кад за коцкарским столом
као мој овлашћени кибицер
мени иза леђа
навијаш за моје противнике
сигнализирањем
обрвама, гримасама, искашљавањем
чешкањем ресица уха
одајеш
бројеве и боје карата
а онда најсажаљивије гледаш ме у очи и очајаваш
чак и удараш главом у зид
као да си ти изгубио а не ја
и онако расцопан, ошамућен и збуњен
одлазиш уместо мене да куцаш на врата
оних који су те скроз опељешили
и од њих позајмљујеш за наредну партију
заправо од свог изгубљеног новца

А и за куповину гаћа!

СТРАНИЦА СА БУДНИМ МЛЕКОМ

Дојенче румено спава
с дојком у устима.
И дојиљка је заспала

Но млеко и даље цури.
Млеко прелива
преко његових усница
и кваси голу мишицу њене надлактице, потом под.

Али не и моју пусту жељу
да се и ја нађем
затиснут брадавицом, до слепљености
макар ме машта звекнула
овом дебелом књигом по темену или потиљку из које читам.

МЕДАЉА

Није то био лептир
иако је личио на лептира.

Ни бумбар
ни обад
иако је личио на обоје.

Био је то колибри.

Левитирао је изнад бусена метвице
али тако као да стоји у месту
налик медаљи коју је ваздух прикачио себи на груди.

Кад бих могао да барем неколико секунди будем
медаља која се надима док дише
медаља која се зноји и брише папирном марамицом
макар и она из трећег реда одликовања
а и она, као таква, добијена грешком аљкаве администрације

био бих у исти мах и лептир и бумбар и обад
а пре свега колибри
а после могу и да ме ражалују
стргну ми је са груди
откаче ме од ње, А трећи покушава да их раздвоји прописно изгрде
и пусте ме, неустрељаног, да одлетим, шта их брига где у чије редове!

КАРАКТЕР

Кад видиш двоје како се шакетају, а већ има и крволиптања
А трећи покушава да их раздвоји
И само што је успео да их раздвоји
И сам што не пруже руку један другоме у знак помирења
И сам што се не загрле
Они, одједном, насрћу да туку оног што их је раздвајао
И ти знаш, сто посто знаш, без обзира што ниси чуо језик на ком се туку
Да они не могу бити нико други него твоја браћа Срби.

УКУЦАВАЊЕ ЕКСЕРА

Промашео си га
али не и прсте.

Јаук здробљеног нокта на палцу
није издржао
упитао те је бојажљиво
чим је бол малчице уминуо

зашто прво не савладаш технику
безболног укуцавања прстију
а потом пређеш на забијање ексера?

(Из збирке песама у припреми: Четврти мускетар
и тужбалица за Ортегом-Огијем од Бернарда)

Владимир Вучковић

ЖИВОРАДОВ ДОЖИВЉАЈ ПИВА

Живораду је дуго требало да донесе одлуку о путовању за Минхен. Мучиле су га тешке мисли, савест му није давала мира, код куће је имао превише обавеза, крај септембра и почетак октобра било је време када је највише радио. Али, преломио се изненада, данима је осећао неку празнину сопственог постојања. Када је кренуо, преправила су га помешана осећања, знао је да му је потребна било каква промена, макар и у кратком путовању.

Живорад је по први пут ишао на Октобер фест.

О томе је слушао праве бајке.

У Минхену га је чекао брат Радиша. Тамо је живео и радио, стално се пренемагао како једва чека да види Живорада. Али, када је чуо да ће овај стварно доћи, сневеселио се, добио је потмулу мучнину, као да је изгубио ваздух. Живорад је све то осетио у разговору са њим, али није одустајао.

„Први пут улазиш у германски простор“, неверљиво је вртео главом његов праотца.

Живорад се спремао и ћутао.

„Целог живота су нас учили да су нам то највећи непријатељи и да ће нас побити чим нас виде“, није престајао да размишља о речима осталих из фамилије који су га испраћали. Стара мајка је плакала као да је ишао у рат.

Поносно је сео у свој бели мерцедес и повезао још једног пријатеља који је ишао само до Беча.

Путовао је споро, посматрајући околину и размишљајући о свему.

„Како сам ушао у Словенију, заћутао сам“, причао је Живорад брату, када је стигао у Минхен.

„Зашто?“, пренуо се Радиша, глумећи заинтересованост. Одавао га је одсутни поглед и невесели изглед.

„Сетио сам се приче нашег деде о томе да је Словенија настала као последица српске политичке и војне глупости. Када се напије, деда је објашњавао како је горди и сујетни краљ Александар Карађорђевић одмах после Великог рата скинуо униформу српског пуковника и обукао униформу југословенског маршала, док су његови војници још увек били по рововима. Словенију је истргао из Аустрије и припојио Југославији, а за то су изгинули многи Срби. Само из наше фамилије, погинула је половина здравих мушкараца. Такву Југославију, Александар Карађорђевић је звао „балканском Америком“, Живорад је одмахивао главом док је причао.

Радиша га је одмах повео у кратку шетњу. Дан је био изузетан, прави топли, октобарски.

Чим је Живорад крочио на главни трг Минхена, искрено се зачудио. Разрогачених очију гледао је брата, а овај махао ситним рукама као да растерује муве.

„Данас је такав дан, шта се чудиш, ниси видео мечку?“, говорио му је Радиша, коме је све мање пријао његов долазак. Знао је да ће му потпуно пореметити какав-такав мир, тешко стечен у овом суровом граду, бездушној средини која је само наизглед пружала лака уживања. Мали и низак, зализане и науљане косе, увијених брчића и у свиленом оделу, Радиша се знојио у ходу поред Живорада. Стално је нервозно намештао наочаре за вид. Свуда око њих пролазили су махом црнци или Арапи. Само понеки Немац у баварској народној ношњи, тетуроа се пијан. Живорад је само ћутао и широко отворених очију посматрао то шаренило људи, разноврсности звукова и различитости боја. Те ноћи није могао ни да спава, иако му је Радиша обезбедио прилично скуп хотел. Никакав комфор није помагао.

*

Сутрадан, Живорад се са Радишом упутио на Октобер фест. Неиспаван и гоњен лошим мислима, доживео је још веће изненађење него на тргу.

„Дуго нисам мрднуо из села, а свакодневни рад ме је затворио у бунар самоће“, размишљао је док је стајао као укопан и посматрао како се у баракама, лепо импровизованим пивницама, пило пиво из великих кригли и гласно певале америчке песме. Сви су били весели, раздрагани и насмејани. Живорада је мало зачудило што су на улазу морали дати новац, само да би ушли.

„Ту раде људи са Балкана“, рече му кратко Радиша.

„Жене пију као мушкарци, а мушкарци као волови“, размишљао је о речима своје бабе док је седео, пијуцкао пиво и посматрао околину. Од буке му је зујало у ушима. Овакво ждрање није видео ни на најбогатијим сеоским свадбама. Пилетина, кобасице, свињске коленице и буткице разносиле су се на све стране. Дражио га је мирис тек испеченог меса и врућих, ситних хлебова. За столом поред, Хрвати су полугласно и стидљиво певали немачке песме, румени и ознојени од пива. Живорад их је посматрао непријатељски, дивљим погледом.

„Полако, немаш разлога да показујеш мржњу, па шта су теби, доле, поред Јужне Мораве, скривили Хрвати?“, није се смиривао Радиша. Живорад је ћутао и радознано гутао очима све, као дете на сеоском вашару.

Подаље, на пролазу између столова, два Арапина су ћаскала са двома прелепим, млађим Немацама.

„И они су ти непријатељи“, показивао је Радиша на Арапе. Гурао је руком Живорада, полугласно причао, а овај приближавао главу да би боље чуо.

„Иди, залепи им по два врућа шамара“, није престајао да га задиркује. Живорад се мрштио, густе обрве су му се скупљале, а лице растезало у гримасу.

„Превише гледаш телевизију, дао Бог имаш колико хоћеш канала, али ти волиш државно-ружичасте“, посматрао га је Радиша, док се овај знојио и поскакивао на дрвеној клупи.

А Живораду су пажњу привлачиле само пуне кригле пива, празне као да су

ишчезавале саме од себе, а изнова се појављивале нове са златастом течношћу, крунисаног белом пеном.

„У свакој бараци-пивници стаје пет хиљада људи, попије се по шеснаест хиљада кригли пива за сат времена, једна кригла је десет евра, па ти сада види колико је то пара“, чуо је брата Радишу како је гласно некоме објашњавао.

„Од како је у Минхену, све одмах прерачунава у новац“, мислио је Живорад.

Није волео да слуша Радишин узрујани глас.

„Стиснута рука не може да прими, нити да пружи“, сетио се речи сеоског попа Зорана, пијандуре и женскарроша, али није гласно изговорио већ се препустио утисцима. Није га напуштао чудан осећај од како је дошао у Минхен. Свиђао му се перфекционизам немачког живота до крајности, али му је нешто недостајало. Ни сам није знао, али је јасно осећао тескобу и сопствену безвредност. Није могао да се отргне утиску да је Октобар фест само једно обично вашариште, али високог нивоа.

Живораду је увек пријало пиво, годило му је и уживао је у испијању. Највише је волео да седне испред сеоске продавнице, лети, када се дан смиривао, а са Лужне Мораве, Суве планине и Јастрепца хватала свежина. Наискап, у једном даху, испијао је Нишко пиво. Огромним шакама обухватао је хладну флашу, орошену капљицама воде, са коцкицама леда унутра, што се још није претворио у течност. Док је тако пио, осећао је милину у целом телу. Тада се увек несвесно пипао за гаће, где му је стајала велика, набрекла, укрупњена змија.

„То је од пива“, тешио се Живорад.

То му се често дешавало и на славама, па се бојао да га неко не примети како рукама намешта где не би требало.

Неочекивано, то је почео да ради и овде, на Октобар фесту. Али, одједном, схватио је да то нису биле његове руке, већ оне Немице што је носила по десет кригли од литра. Када га је додирнула, тргла се као да је струја ударила. Очи су јој се зацаклиле, спустила се на његова колена и почела да га милује преко панталона. Њему је било непријатно, није знао где да гледа, док је Радиша навијао, као да је на сеоској, фудбалској утакмици. Немици постаде непријатно, нерадо се подиже и нестаде у гомили.

„Па ти си обучен!“, смејао се Радиша као у трансу. Његов подмукао изглед титрао је пред Живорадовим очима.

Ваздух је био тежак, једва се дисало.

*

Милан је бесциљно лутао по центру Минхена. Волео је такве необавезне шетње током којих су му мисли безбрижно лутале. Пријала му је усамљеност, тада је враћао сећања, помало мислио о лепим успоменама, сањарио, али и размишљао о даљем животу. Помало га је и мучило што су му сећања бледела, нестајала, магла је полако, са годинама, испуњавала његову свест. Нових, правих искустава која би остављала јаке успомене, било је све мање.

„Почињем да болујем од недостатка утисака“, мислио је.

У редакцији су га сматрали искусним новинаром, али је осећао како стари, све мање је добијао праве послове, а долазили су млађи и безобзирнији. Чак и у Минхену му је постајало досадно. Главни трг, Marienplatz, украшен величанственом „Катедралом наше Госпе, био је препун туриста, наоружаних најновијом фото-техником. Док је чекао пријатеље да заврше куповину по околним, скупим продавницама, долутао је до чувене пивнице „ХБ“, у коју су почетком тридесетих година двадесетог века сели Адолф Хитлер, Рудолф Хес и Геринг да попију по коју криглу хладног пива. Тада су се и договорили да запале цео свет. Милан је брзо пронашао празан сто, сео и наручио криглу чувеног „ХБ“ пива. Замишљено је посматрао обичну пивницу у коју су хрлили туристи само зато што је одатле кренула једна сулуда идеја о владавини светом и уништавању људских живота. Требало је да пише о Октобер фесту, извештава за више часописа, али је још оклевао да пошаље текстове.

„Да ли је слободно?“, изненада је на лошем немачком зачуо глас иза себе.

„Nein“, одговорио је Милан оштро, на савршеном немачком, као да је имао посла са нацистима. Није ни погледао ко је питао.

„Јесам ти рекао, ове Швабе воле сами да лочу, не прија им никакво друштво. Погледај га само, дебео, брадат, данима се није купао, подсећа ме на Драгишу, мог свињара. Мада, овоме ни свиње не бих дао да ми чува“, чуо је Милан како се крупнији на чистом српском обраћао овоме који га је питао да ли је слободно.

Живорад је показивао прстом на усамљеног новинара и није престајао са причом. Радиша је незаинтересовано стајао поред, а по изразу његовог лица, видело се да је прижељкивао да сва места у пивници буду заузета. Али, Милана одмах заинтересоваше. Знатижељно је посматрао како је високи зверео околу, очајнички тражећи место, док је нижи мргодно ћутао.

„Слободно је, седите“, одговори Милан на српском.

„Па ти си наш!“, викнуо је Живорад одушевљено.

„Јао какви смо ми Срби, ничемо где нас не сеју“, одушевљавао се Живорад. Одмах је приграбио столицу и сео. Спуштајући се, пружио је Милану чворновату руку.

„Живорад“, представио се кратко.

„Ово је мој брат Радиша, он живи овде у Минхену. Ради као возач у фабрици фрижидера. Дају му да вози само по кругу фабрике, не сме да вози људе, већ само фрижидере“, почео је да се смеје Живорад.

Радиша се невољно спустио на дрвену клупу.

Како се сместио, Живорад је одмах развезао о утисцима боравка у Минхену. Милан је покушао да објасни ко је и шта је, али је одустао. Живорадове речи су га подсећале на митраљеску паљбу.

„А што су хтели да те ухапсе још у Аустрији, па још неколико пута до Минхена?“, прекидао га је Радиша, повремено се убацујући, видљиво љутит.

„Било ми је чудно што сам видео само краве по ливадама. На једном месту сам зауставио ауто, прескочио ограду и отрчао да видим чиме су умотавали сено“, одговарао је Живорад као без даха.

„Да, стао си на ауто путу, али, испред тунела», подсетио га је Радиша.

„Платио сам казну, није ми криво. Чекај бре, како оволико ждери свиње, а свуда се виде само краве?“, није престајао Живорад.

„Кобасице, буткице и коленице лете на све стране. Морам да признам да су одличне уз пиво. Ми једемо месни нарезак, чварке и суво месо, али ово њихово је боље“, лизао је уста језиком.

Радиша га је посматрао и крстио се као да је на гробљу.

Замишљено је почео да прича нешто што је посебно заинтересовало Милана.

„Једва сам га убедио да по главном тргу не прати неког Немца који је у колицима за децу возио две лепо обучене пудлице. Живорад се толико чудио и као опчињен је ишао за њим. Замало да нас ухапсе“, заврши Радиша.

Запрепашћено је посматрао Живорада.

„Када ћеш назад, молим те?“, почео је да кука, ударајући се рукама по глави. Стрпљење га је издавало и једва је чекао тренутак када ће отпратити брата у Србију.

„Добро, добро, овде не бих остао никада, ни за какве паре или посао“, одјекивао је Живорадов грлени глас у пивници. Пријатан и топао ветар појачавао му је жељу за пивом.

„Замало и да останеш“, Радиша се први пут тајанствено насмешио, а Живорад поцрвенео и почео да муца.

„Никуда ме није водио овај Радиша, да видим нешто културно, већ одмах на Октобер фест. Додуше, шта па и да гледам када ништа не знам, а и не интересује ме. Имам свој живот и меру“, Живорад је погнуо главу као да се правдао.

Милану га је на трен било жао.

„Треба жалити само домаће животиње“, одмах се новинар сетио речи свога деде. Увек се, можда у погрешном тренутку, присећао ове реченице.

Живорад је црвенео од стида док је Радиша неуморно причао како га је водио у јавну кућу.

„Ушао је унутра слично пијанцу који излази из кафане, тетурало се и замало није пао“.

„Коју ћеш Живораде?“, питао сам. Зверао је около као да је тог момента видео гуску, како је бициклом пролазила поред њега. Није могао да верује. Около су седеле или стајале полуголе жене, намигивале му или га позивале прстом. Неуморно су му слале пољупце“, ватрено је настављао Радиша.

Одсјај дана се губио у башти пивнице, сенке се појачавале, а пиво добијало све бољи укус.

„Хоћеш Бугарку?“, питао сам отворено, видео сам да се не сналази.

„Пробао сам“, одговорио је важно Живорад, споро изговарајући речи.

„Исте су као и ове наше сељанке”, испрсио се тада у пози великог познаваоца жена.

„Рускињу?”, понудио сам му.

„Не могу, жао ми је, Руси су нам браћа. Њих волим више него Србију”, брзим покретом показао је мобилни телефон са ликом Путина на екрану.

„Глупи Живораде, ово је јавна кућа”, хтео сам да га ударим, али, онако лагано, пријатељски.

„А, не, не, није Живорад глуп, хоћу Немицу. Када могу црнци, Арапи и Турци, можемо и ми Срби”, није одустајао.

Радиша је овде застао, отпио један дуг гутљај светлог пива, па је некако искоса настављао још задовољније.

„Платио сам мало скупље, па нађоше једну старију Немицу, већ зрелу за пензију, али још увек крепку. Ове остале су се само церекале и махале голим сисама Живораду испред носа. Али...”, застао је Радиша и почео да се смеје. Никако није могао да се заустави. Милан га је посматрао са чуђењем.

„Када се Живорад скинуо, свим курвама су се заледиле осмеси. У својим богатим каријерама никада тако нешто нису виделе. Изгледало је као да му је међу ногама израстао колац. Јадном Живораду је било непријатно, црвенео је од стида, склањао главу, као да је био на комисији за регрутацију”, потапша га по леђима Радиша. Махао је рукама у правцу конобарица и наручивао још пива.

„Кинескиња је прва побегла, остале су пришле, почеле да га пипају и милују са чудним интересовањем”, завршио је Радиша у једном даху. Повремено је пијуцкао пиво и мљацкао као да је јео пену. Милан није могао да верује шта је слушао. Из богате каријере новинара знао је шта је све живот могао да донесе, али ово у Минхену није очекивао. Живорад је ћутао и мирно испијао пиво, док је Радиша је настављао, пресрећан.

„Живорад се знојио, црвенео, непријатно окретао главу. Нишанио је Немицу. Мислио је да може само њу, тако су му рекли. Ове остале, што су се окупиле, само су му сметале. Прикупило се и обезбеђење, али оне саме нису хтеле никако да се померају, чак су се и буниле и терале чуваре реда. Живорад је дограбио ону Немицу, повукао је иза паравана и грубо се сакрио у њој. Чуо се такав врисак да се осталима заледила крв у жилама. Немица је покушавала да се извуче и измигољи, викала је од мешавине слатког бола уживања и чудног осећаја да толико може да прихвати. Живорад је почео да риче као во, привлачило га је то што је покушавала да побегне. Некако му се отела и нестала у мраку, вриштећи. Посматрао је око себе празним воловским погледом. Прва је пришла Русиња и стручно се попела сама. Касније је причала да је морала да проба, и да не би опростила себи да јој је то промакло. А после ње, ређале су се и остале не хајући што је обезбеђење негодовало да је посао стао. Више њих, вредним радом, успеле су да укроте Живорада и он је почео да урла док су се оне помахнитало смејале. Скакале су по његовој белој киши, махале рукама као да су победиле на важном такмичењу. Те ноћи био је почасни гост бордела. Када је то чуо газда, Немац, у почетку је био пренеражен, није веровао да је то баш Србин”, Радиша ни сам није могао да верује са каквим је жаром причао.

„Они су разбојници, лопови и преваранти, немогуће да је то Србин. Мада, у античкој Грчкој је велики мушки уд био одлика будала и кретена, а мали, знак просвећености“, објашњавао је газда својим гостима у китњастом сепареу, обасјаном црвеном светлошћу. Касније, понудио је Живораду посао. Када су му објаснили шта је требало да ради, Живорад се толико разбеснео да је покушао и газду да натакне на свој колац. Једва га је савладало обезбеђење и избацило напоље.

„Требало је да прихватиш да само један сат играш потпуно го поред шипке и да показујеш своју сељачку и варварску природу“, потмулим гласом рече Радиша. Смејући се између два гутљаја пива које му је сада већ пријало.

„Бог ти дао да лако зарађујеш паре“, додавао је озбиљно.

Живорад га је погледао као да ће га треснути сваког момента. Милан их је посматрао без речи. У једном моменту, учинило му се да се Живорадово лице некако озарило и он је почео да прича о Србији.

„Имам преко двадесет хектара плодне земље, све пластеници за поврће на ушћу Топлице у Јужну Мораву, најбољи парадајз и још боља паприка, купци камионима чекају испред капије или спавају по ливадама да покупе чим се обере“, са задовољством је испричао.

„Мислим да обожаваш те тајанствене животодавне снаге природе“, убаца се Милан тихо, али га Живорад уопште није чуо.

„Донео сам брату неколико гајбица парадајза, деца се чуде укусу, навикла на храну из продавница“, растерећено је настављао Живорад, покушавајући некако да скрене причу на озбиљније теме. Милан је прихватио и покушао да му олакша.

„Јел` знаш ти ,Живораде, ко је Мартин Лутер?“, питао га је прво што му је пало на памет, али је више хтео да чује звук сопствених речи о теми коју је намеравао да уклопи у новинарски текст о Октобер фесту. Знао је да то делује на сваког човека.

„Знам ко је тај Лутер, летос је брао папричице код мене у пластенику, бунио се за паре, па сам га истерао“, одговорио је Живорад као из топа, одушевљавајући се шалом.

Смејао се толико као да пре тога није црвенео и бледео од нејасног стида.

Непријатна влага већ је освајала пивницу.

„Е, тај Мартин Лутер је основао реформацију још 1517. године, кроз коју је модернизован немачки национализам. Његову песму „Наш је Бог тврђава чврста“, Немци су певали и у Првом и у Другом светском рату. „Чувај нас, Боже, у својој речи, папу и Турке у смрт одведи“, радосно су певали и ову његову песму. Немци су се, најпре, у 18. веку, побунили против изједначавања права Јевреја, а онда је то, кроз две стотина година, добило драстичне размере. Лутеров анимозитет према свему другом утицао је на младе Немце. Посебно његов „Апел младим Немцима“ и све остало национално што је Лутер увео. Његове идеје су и културна позадина Трећег рајха. Хитлер се одушевљавао Лутером као идеалним вођом. На пример, Лутер је имао пресудан значај за Хитлерово стварање слике о себи“, Милан је стајао док је ово говорио, како би његове речи имале озбиљнији значај. Живорад и Радиша су га посматрали с неверицом. Ништа им није било јасно, нити су разумели чиме се то новинар заносио. Мислили су да је потпуно пијан.

Живорад је посматрао треперење сенки у пивници, док су последњи гости наручивали по криглу, куцајући се гласно, видно пијани. У трену му је синула мисао и схватио је шта је новинар покушавао. У сећање му се вратише млади Немци у баварским народним ношњама, како са мржњом и немоћним бесом посматрају све оно што је он одмах приметио када је стигао у Минхен.

„После Другог рата Немцима је поништено све, посебно култура, једини смисао човековог постојања за који се треба борити. Претворени су у машине, постали су познати по аутомобилским маркама - BMW, ауди и мерцедес. Нестала је стара Немачка, земља мислилаца“, слушао је новинара који није престајао. Када је завршио, за њиховим столом је настала савршена тишина, нису чули чак ни грају из пивнице, као да су били сами на целом свету.

„Да се вратимо на јавну кућу и овог несрећног Живорада“, после дугог ћутања, заједљиво се јавио Радиша.

Нико није обраћао пажњу на њега. Нису га ни погледали. Он је искористио прилику да се полако и неопажено извуче и нестане без поздрава. Испред Живорада, на столу, оставио је адресу хотела у коме је овај одсео.

*

Живорад и новинар су до дубоко у ноћ седели и пили.

„Како се завршило то са јавном кућом, Живораде?“, није издржао Милан.

„Ни сам нисам знао како сам пристао на понуду“, почео је Живорад невољно.

Милан се прену и загледа у пијано лице испред себе.

„Са маском преко главе попео сам се на подијум“, из Живорада је исијавала нека посебна радост.

„Стајао сам као укочен док су око мене играле потпуно голе жене. Трљале су се о мене, покушавале да се попну на рамена, лепиле своја тела за мој алат. Разуларено се смејући, миловале су га као најрођенијег, покушавајући да му помогну да гледа у небо, а не да стално буде окренут земљи. Нисам ни приметио да је около било превише младих Немаца у баварским народним ношњама. Када сам скинуо маску са лица, јасно сам видео и чуо како су клицали некаквој победи. Нисам баш најбоље разумео каквој победи, покушавао сам да зауздам змију међу ногама. Срећних израза лица, сликали су се поред мене као да сам у циркусу. У једном моменту, нестао сам иза паравана и вратио се обучен у ту исту баварску ношњу, али без гаћа. Сви су ме дохватили, попели на рамена и као божанство изнели напоље. Створила се маса тих младих људи, певали су неке немачке песме, а изнад њихових глава витлао је мој пастув“, занесено је причао Живорад.

Глас му је одавао искрено задовољство.

„Одједном, око мене се створила полиција, растерали су младиће, а мене одвукли у затвор“, завршио је док га је Милан посматрао потпуно укоченог израза лица. Ниједан мишић на новинаревом лицу није се померао, реч није могао да изусти. Уплашио се да није занемео. Почео је да виче, али га је надјачао Живорадов смех.

„Ха - ха - ха“, одјекивало је пивницом.

„Сањао сам то у хотелу, то је био само гадан и ружан сан“, рече Живорад.

Милан се трже, удари руком пуну криглу пива и просу је свуда по столу.

Нејасним покретима, Живорад је наручивао нову турску пића и задиркивао конобарицу. Припитим гласом, обраћао се новинару.

„Доћи ћеш код мене у Србију, има да испечем прасе, а из пластеника да једемо сирове, љуте папричице. Пиво има да пијемо из ове две кригле“, Живорад спакова у торбу празне кригле, показујући конобарици да ће и то платити.

Милан је задовољно климао главом.

„Знаш како се спрема најбоља рибља чорба?“, неочекивано упита Живорад, али га Милан није баш најбоље разумео.

„Риба се кува у котлићу са поврћем, а поред се пече прасе на ражњу. Када буде готово, просипа се она рибља чорба из котлића да се забављају мачке и кучићи, а ти се посветиш прасету“, одјекивао је гласни смех Живорада у пивници. Дуго се смејао сопственој шали, док је Милан само ћутао.

„Ова ноћ ме подсећа на цео мој живот“, зачуо се јасан Живорадов глас, иако је много попио.

„Све време живим као поред логорске ватре, лице ми је већ наборано, надувено од алкохола, иако ове, 2016. године, пуним тачно четрдесет година. У последње време пијем док не осетим отупелост, док ми тело и мисли не постану троми, а поглед затупи од лудила“, Живорад је устао и раширио утрнуте руке.

Милан је јасно угледао његова широка рамена и развијена леђа.

„У послу ме је пратила срећа, обогатио сам се и задовољан сам. Морао сам због тога да будем лош и груб много пута, али, изгледа да тако треба у Србији. Никада нисам осећао умор, већ само снагу“, причао је сада тихо. Новинару је деловао просто, онако крупан и нагнут над столом. Светле очи на тренутке су му давале умиљат израз лица, Милану се чинило да је такав поглед био сањив као да ће се Живорад одмах успавати.

А онда, нагла промена у ратоборан и свиреп израз Живорадовога лица потпуно су га изненадили.

„Оволики курац је само јефтина и краткотрајна слава. Сваки је човек разапет на својој жени, а на мени су све разапете, али побегну после краћег времена. Радозналост им не да мира, као овим курвама у Минхену. Бестидне и хладне, долазе саме, пробају, колебају се, процењују, оклевају и одлазе. Не прија им. То су само груба уживања, због тога ми је душа малаксала и уморна, плашим се да ће ми живот бити упропашћен. Причали су ми о некој богињи Артемизи, која је имала сто сиса, како је на крају завршила?“, окрену се Живорад Милану, али поче да посматра и скоро пуну пивницу.

Милан је дуго ћутао.

„Ти си, Живораде, као јабука која мора да одстоји на слами како би добила прави укус“, рече му озбиљно.

„Имао сам једну, остала је дуго код мене, заволео сам њене меке, дуге и благе покрете. Отишла је и она...“, тужно заврши Живорад, као да је само чекао да то каже.

„Нико не може да претпостави шта све живот може да донесе“, огласи се Милан.

„Шта год се десило, наставља се твоја лична борба, Живораде, а Немци нека раде како хоће, како их учи Бог или ђаво“, рече и покуша да устане, али га Живорад врати руком.

Конобарица је доносила још две кригле пива.

Ана Марија Грбић

ПОРОДИЧНО СТАБЛО ТЕОДОРА РАКИЋА

I

Данас ведро а
синоћ су лутала чак три покисла пса:
ветар је дувао са северне капије Београда:
казао да ћемо сви умрети пре времена.

Својим не летом
сваки се град огребени и сазда
сасвим наспрам неба
прегнојен рађањима
он се никада не спаја са вечношћу
нити има обојеног хоризонта или праве
мучно мрачне поноћи
мрака уједајућег
мрака,
нигде

Данас ведро а
над Савом су се четрдесет и осме љуљале звезде
скраћених кракова оне су снажније бивале и
Теодор Ракић, почетком интелектуалац а већ тада рибар
(готово риба у чамцу, бесмисао)
знао је да се то само сада дешава
а после вечни дан неона
Београд особљен жутиим светлима
заувек окренут себи
слеп.

II

Подигле се сиве ногате вечери
са мирисом переца и дувана
нова класа прави децу из слабости а
оснажене девојке у тамним сукњама ипак
и даље њишу боковима

Зима је,
и со са улице уједа за ногавице
једино су још сисе топле
они прокључали млечни путеви којима сви грабе
док Дунав у улице увлачи сопствену самоћу и беж летке
са гласних Бечких скупова

Све се гради у подмуклој гласноћи реке
И ништа није спремно да са њом отече.

Један је сом исукао своје бркове
које су штуре изгризле и уселиле се
у салонске рупе реке.

Поништена карта за канарска острва, Европа
само још реклама,
повезује људе и храбри на преживљавање
мој сине,
говори Теодор Ракић
трећи члан комитета за преживљавање и
последњи одгризак прошлости на коју је заборавио

Нешто се уздиже знајући да немамо снаге да га приметимо
и онда згазимо.

Није твоја глава сине левак, ти све ођедном добијаш
и очи гладне од историје
и заоштрене кутњаке, и шупак, и преуске артерије
и лош обичај за сваку исправну мисао

Говори Теодор Ракић, отац
готово лишен пола, готово бесмисао.

III

Заведен у најцрњу хронику Београда
на страницама које листају само убице и аналитичари
леђима окренут мржњи или бесу
скрцканих вратних костију и издужених, крављих жила
огромно снажни изданак Теодора Ракића
својом поломљеном лобањом оставља сан о снимању винила
и његови нокти настављају свој раст још девет месеци у
набубрелом и претенциозном стомаку једне плавуше са Палилуле

Она мрзи модерне црвене аутомобиле, ваздушне јастуке
крзно здерано са усамљених лисица и
себе

Терасе које се отварају према Дунаву на себи преламају
свесност о томе да се у сваком тренутку може скочити
о томе да се Дунав никада не зауставља
а људи лако
и људи сигурно.

Као у брзим црвеним аутомобилима
у којима понекада преживи само касетофон,
пар јадних стихова о љубави.

IV

Водама не верујем.
прешироке реке овом граду не доносе ништа сем
трулог мириса шака које ваде рибље утробе
(ово није Русија, у рибама само смеће)
рекама се чује
плач деце која се боје буљавих закованих очију
њихови задрти родитељи и њене задрте тамне сукње које се вуку по муљу.
Градске девојке, слабашне и музички образоване љубавнице
губе своје сјајне минђуше

прљају чарапе, ломе нокте и тако се жртвују реци.

Као унук Теодора Ракића, четвртог по реду изрода
механичких зимских ноћи где је секс био потпала
Ја, ништа више од цепанице липе или храста
ипак назирем опасност жеља
веровања у проток чврстих елемената
узводно, низводних
шетњи са шећером у устима и теменом од сунца

Зову ме циником а ја само добро баратам речима.

Ех, умео сам да поједем тањир јагњетине,
главицу хрскавог купуса,
умео сам да смислим паролу за нови век
уз бокал вина
што се разлива по мом меканом стомаку
који сада живи тврдо
храбро
и без излаза.

V

У овако врелом граду све трули без достојанства.

Вриска остављених жена сунцем добија на лакоћи и чује се
само као благо померање перспектива

Шеталишта поред река мртво преводе људе навикле на лепе дане
поклапају их својим рутама
гурају ка црном мору до ког никада неће стићи
Цветови који расту тамо тешко успевају на застакљеној тераси
пунокрвног праунука Теодора Ракића
прераслог а навиклог на очево млеко у
ручку, у кревету, у очима нове девојке.

Миришу нове генерације кифлица.

Ракићевски необични облик табана
снимљен је на фотографијама које смешно висе
над столом за ручавање

Смешне, помисли ова човеколика реклама нерешиве садашњости
прашка за веш, јефтиних путовања за Праг, пива и
он је основни доказ да дунав постоји само да би се над њим вијале магле
а не звезде
само да би вода ишла некуда ван човека
ван љубави

(Из рукописа Три човека на крову, 2013-2014)

ПРИЧЕ ИЗ КАЗАНИЦУ

„Ја украдо, ви немојте”

Зорка ли Зорка, куде отидне, туј нешто оманда. Права проклетија. Улегло вуј у крв, и не мож да живи ако нешто туђо не узне. Ономад беме на славу куде Стеву, брата вуј од чичу, и нешто се запричамо од теј работе, а Степа ву вика: Мукни бре, Зорке, на тебе ти је овој најблиско. Она се с’м подусмењује. - Ајде бре, брацке, тој ли ти је с’д за причање! - Што фали, сејо, човек нешто треба да научи од онија што повишке знајев. - Које ће научи, вика Зорка, и тој неје л’ка работа, хихихи. - Не знам бе, брацке, нешто ме тера, не мог да спијем, ако нешто не оманд’м.- Некипут си сметам и нашо, тек после приметим од куде је.- Ете, њекња, врзмам се по двор, и к’д спазим у комшиски казан за маз, једна убава, дугачка мешаљка. -Клали свиње, топили маз, па гу забравили. -Имамо си дома, ал нејће боли глава још од једну. Па си викам у себе, узни гу Зорке. К’д се побриближи, а у двор немаше ники, испозатварали се по кућу, сигурно једев, позадзрну, а оно иста ко наша.- Убаво, и ми си такву имамо, мислим си, ако посумљав, ћу прикажем нашу. Море, не прође ни сат време, комшика се тулка по двор, тражи мешаљку, сигурно. -Комшијо, комшијо, викну мојега мужа, он нешто прчкаше по подрум, не ли си узе мешаљку, нема гу овде у казан? - Не с’м. - Ништа, ће ти купимо нову. - Ајде, вика ву муж, за једну мешаљку! А ја с’м, цркла дабогде, узела нашу, хи хи хи.

Него, не заврши се увек такој. Некипут се провучем кроз иглене уши, ал јемпут ми загорча. Беше вашар у дервен, и ја с’с децу и сестра отидомо да прошетамо. А, оно, тезга до тезгу, нема које нема. Приђо до једну тезгу, к’д оно шарене мараме. Ја се собулим па на брзак забулим онуј нову, овуј смота у пазук, ал пусто, гледала ме туј једна до мене и рече на продавца. Колко његово јес, толко моје не. И све би било у ред, једна ли таква шарена марама има. Море, вика он и милицајаца, ја и даље не презнајем. - Скини мараму, вика милицајац! Скину ја, он гу узе позадзрну и одлепи неку артишку. - Ево, погледај, овој је цена. -Значи, мараму си украде. Видо ја колко је сат, поче да молим, дворим. Ма, јок, ће ме водив у станицу. И боље би прошла. Написали би пријаву, и тој за тој. Међутим, ов’ј газда од тезгу гим предложи, да ме не воде, он ће ми опрости, а они да ме спроведев кроз вашар с’с картон на груди. Приватише они његов предлог, турише ми он’ј картом, и такој с’м ишла пола сат. Ал, не заврши се с’м на тој, него ме натераше да викам: « Ја украдо, ви немојте!». И, такој, кроз цел вашар. Мука ме је изела. Што обрука себе си, ај, за мен’ се и знаје, него што обрука фамилију.

„Старијега послушај, а по њега не иди”

Стар човек к’дте посаветује, послушај га, а иди си по свој пут. Жалимо се на д’н’шњу омладину, к’ко не слушава, не поштујев, изгубили осећај за ближњи, а забрављамо да смо ги ми родили и васпитували. Ваља душа, има си фина деца, васпитана, учтива, милина да ги гледаш и да ги слушаш. Тој си зависи од родитеља. Ако му стално причаш, ако га упозораваш, оно ће му улегне у главу. Ја сам бре, највише волеја к’д с’м бија малечак

, да спијем с'с бабу и деду. Они ме ушушкашев, па ми топлачко, и причав ми од стара времена. Деда је бија и у рат, па сам много волеја да ми прича, к'ко је ратуваја, куде је бија, какво је доживеја. Ал' , прича, прича, па му досади, заспије. А баба га дрмнеше, - Ајде, дедо, причај на дете кад воли да слуша. Причали су ми и од лошо и од арно. Море, несу ни штедили ко данашњу децу. Сећам се, к'д умре прадеда, они неки људи туј, викав на татка- Померите овој дете да не гледа! А татко вика, - Нека га, и тој мора да знаје, сви нас чека такво.

У кућу је бија ред, сваки је знаја своје место. Пантим, к'д дођеше неки у гости, ми смо , деца, на праг. Тек к'д ни повикнев, ми приђемо за астал. А, с'д, прво деца да се намирив, па ондак стари. Да ми простите, у неке куће к'д отиднем, на глав ће ми се укачив док поседим. К'д је па нека повећа гужва, знаје се, деца на двор.

Морали смо и да будемо послушни. Баба ни наредеше да откарамо краве на испашу, и т'мн се врнемо, багим ће одморимо, она ни сабере мајка па ни одведе да копамо царевицу. Нема одмарање, к'кво, стално смо били уполсени. Вадешемо се, имамо да учимо, а , татко викаше, - Тој си је ваша брига, с'д имамо другу работу. И, оно, к'д да учиш, него к'д украдеш време, док чуваш стоку, к'д седну стари да вечерав, т'д позавршаваш школске обавезе. Ал' фала Богу, сви смо испозавршавали неке школе, поженили смо се, поудавали, имамо си дећицу, које ни фали што смо такој живели. Човек за јед'н живот и не мож више. Толко је, а толко му и треба.

Посети се на овеј приче у овија благи дни. Јучер, мој син пошеја да исече Б'дњ'к, а ов'ј најмлађи унук, има га шес године, оће да иде с њега. Мајка му, снајка моја, не дава, ће се умокри, це прелади. Море, викам, - Пушти дете, нек види, које ће му буде ако се умокри, ће се осуши, јутре треба на своју децу да показује обичаји. Нели је такој? Све смо забравили, а и топрв ће забрављамо. Да учите децу, да гим причате, да гим показујете, а не да се после исчуђавате, зашто су такви. Од крушку јабука не мож' да буде.

„Куде ни отиде живот, Љубице?

У копање, орање, сејање... У муку!“

Ја и Миле остадомо сами, у четири зида, поред оволку децу. Сви се растрчкаше по бели свет. С'д кад ни највише требају, да буду туј поред нас, да није пуно срце, они ги нема. Дођу двапут у годину д'на , или нијемпут. К'д се израђаше, викашев ми сељани: - Блага Љубице, куј ће тој израни. Ако, убаво је да се имају повишке деца, ал тешко, сестро! Оно, сви си нађоше своју срећу. Вала Богу, сви живи и здрави, имају си мужеви, жене, дећицу.

Које смо имали, голи смо били ко пиштољи. Миле радеше у кубикаши. Идеше и у Смедерево по грађавину, ал' неки памет га беше научија, па си је плаћаја пендзиско, и с'д си има пензијцу. Ја нес'м радела. Нес'м ни могла од обавезе по кућу и око кућу. Неје било л'ко.

Све си прође, ал душа ни знаје. С'д ни неје лошо. Снаодимо се. Имамо неку парицу, работимо си једну бачицу, чувамо једно кравче да ни блажи. Оно које треба за нас двојицу. Купимо зејтин'к, бр'шнце, солч'к, овој остало сами си произведемо. Не

мари. Него, изеде ни овој што се Миле лани разболе, у кон'ц је остаја. Имаја је голем притис'к, а неје водија ред, и готова болес. Него, заинтересуваше се деца, а имаја си је и век, и такој се сврши. Највише је поднела ов'ј ћерка што ми је у Ниш. Св'ки д'н је доодила куде њега. Дооди и Радисав из Немачку. Стојана већме неје могла. Има си и она обавезе, чува унучићи там у Авустрију. А ов'ј најмлађи што ми је Велимир, уф, там'н су му своје муке што си има. Јадан, с'с ногу не може. Тој си му је од детинство. Беше шутираја лопту, она одлети на таван од плевњу, он да се поткаши, склизне се на слубу, и поремети кук. Водимо га на там, на овам, ал' остаде си сас туј ногу.

Од како знам за себе, никад ми неје било добро. Куде моји док сам била несам имала неко детинство. Млада се оадо, овам поново, пуна кућа, деда баба, јетрве. Свекрву што с'м имала два камена би посвадила. Ја туј ништа нес'м могла. Од Миле си је зависило. Добар човек ал' мек, заврза'н. Да не увреди некога, да се не замери. Мож да замислите, отиднеше на работу, по два три месеца. К'д дође, она, свекрва му тражи паре. И он вуј ги даде. Мене к'д ми нешто треба, тражим од свекрву. Тој је било све док деца не припораснуше, па се и они освестише. Видив да нешто неје у ред.

Мајку што с'м имала, беше нека тврда жена. Ја ву се такој пожалеше, а она ће, - Тој си је твоја брига! Сама си бирала! Покојни татко јемпут беше дошеја куде нас и тражи Миле. Туј се мало споречкаше. Чуја, неки му казаја да ме Миле ошамарија. А, оно, за које је било!? За женске „прдешке“. Б'гим, казала му свекрва, оговарала с'м ја јетрву куде њојну будућу свекрву. Нема везе. Нит с'м ја срићала туј жену, нит с'м праћала неки абери. И, т'д се татко беше опасно наљутија на Миле. Ал'волеја га је, ко сина, и он је њега поштуваја, руку на срце.

И, такој, после си направимо и другу кућу, ишколовамо децу, поженимо, поодадомо и еве, с'д чекамо оној, што викају људи, мрешку.

Легнемо такој увечер, рано. Не мож се успијемо до које време. Миле ће рекне: - Куде ни отиде живот, Љубице?! А ја ћу му одговорим: - У копање, орање, сејање... У муку!

„И трње да расте, у Животино ће расте“

Животини и Лукини су комшије у село, а и у неко долеко сродство. Животини су си били одувек богати. Краве, волови, коњи, плугови, дрљаче, које ти несу имали!? Овија Лукини вазда су си били беда. Сиротиња у Бога. Једна трошна кућица, с'с две собичке, две козице, а штрокави штрокави, не мож се опише! Он'ј деца па поготово. Куј ги је и гледаја. Марика се слуткаше такој по село, растресена, упачаврела, просеше по куће, куј које даде, с'м да ги некако израни. Драшко беше селски пандур. Које туј мож да се привреди!? Давашев му овија главешине у село по неки динар, па купеше бр'шнце и шећерак.

Деда ми је причаја. У Животини нема куј неје саврнују, а да га несу испоштували. К'д неки од овија големи дооди у село, обавезно у њину кућу ручавају. И ја се сећам, старка беше једна серсен жена, а старац, стамен, одрешит. Синови, двојица су, после ватише своји путеви, по школе, по работе. Унуци, и они се испонаместише на нека места. Јед'н је доктур у Немачку.

А овија Лукини, такој, од д'нс до јутре. Колко паре толко сирење. Никад ништа несу радили, мислим на озбиљне работе. Мувашев нешто, матрапазујешев, идешев муке и невоље. Такви су гим били и унуци. У школу је јед'н ишеја с'с мојега Драгана. Неје била недеља да ни не викаше учитељица на родитељски да се жали од Лукинога унука. Једва заврши ос'м разреда. Море, једно лето запали стог с'с сено на Животини. Играја се кобајагим с'с шибицу. Него, овија, добри људи, па им опростише. Тој за тој.

И т'ј паликућа, замислите, с'г је најбогат човек у наше село. не знаје које има. Пође му нарук овој «шашаво» време, и излуде од паре. Одзида две куће, нека колишта изнакупува, неке њиве, неки плацеви, отвори неколко рађње, с'м да покаже колко је јак. -»Моји несу имали ни за лебац, а јаћу откупим цело село!«, беше причаја у чаршију.

Него, гледам ономад, на једно весеље, погодимо се заједно. Џабе, к'д ти Бог неје даја да се понашаш и да буднеш. Он'ј његова се обукла ко да ће иде поред автопут, а он заврзаја једну машну, а ципеле му умазане у блато. Мож да има и куле и дворци, гољча си је гољча! А уз тој, и безобразно. Воли да увреди, да понизи, па и да се тепа. Силан!

Јучер мој Стева дође дома, и вика:- Татко, мора нешто да ти испричам! - Кажи, синко! - Ов'ј Лукин главуран, д'н'с у кавану дошеја с'с неки џулови, мртви пијани. Животин унук, доктур си седи с'с неко друштво за астал у ћошку. Колеге ли су му, другари ли су, види се, господини људи. Ов'ј се дра, добацува, вади паре, да покаже колко има. И ођедампут, питује овога Животинога, да му продаде оној њивче поред асв'лт. Доктур с'м ману с'с руку и рече: - Дриги пут ћемо о томе!- Овде није ни место ни прилика! Не бре, ов'ј запенија, да купи па да купи. И т'д му доктур одрешу: - Слушај бре ти новопечени. И трње да расте, у Животино ће расте! - Ал' ми беше мерак.

Људи, право да ви кажем и мене ми легоше овеј речи ко мелем на душу!

„Ти више неси мој син“

-Ти више неси мој син, и Росанда ти неје мајка. Тикомир ти више неје брат. Забрави на село, фамилију, на кучу. Иди!

И отиде, отиде у бел свет, и неврну се више. А мож замислите какво је било на моју душу? Рођено дете, од мрвку с'м га очувала, с'с муке и бриге. Горча, мој домаћин, тврд ко камен, тера своје и зготови га!

Слузе више немам, изарчиле се, истекло. У груди грутке, црнина ме обавила од пету до глав. Тој, једно у мајку и татка, да се женив, унуци да чувамо, а оно се направи најгоре. Не даде ни се!

А тој је све испало збох онуј грешку што гу почини. Увек с'м му викала: - Пази, Ристо с'с куга се дружиш. Ако, ал' не мој будеш туђа стреа. Не, оно си навило на своје и такој беше. Бија је друствен. У кућу су ни стално доодили његови другари. И он је ишеја по туђе куће. Јед'н међу њим, не ми је баш ишаја по вољу. Горча се у тој неје пекљаја, с'м викаше: - Малеч'к неје, здрав, прав, нек си размишља с'с главу! Јемпут је с њега с'мте прозборија за неку лопту што беоше ицепили на једно комшиче. - Да саберете паре, и да купите лопту на дете. Немој ти се тој више дешава. Ја немем много време за орату. К'ко си те памет учи. Води рачун да ни не обрукаш кућу!

Туј недалечко од нас имало је једно комшиче постаро од Ристу неколко године, тујке ако је имало дваестину, а ов'ј наш седамнаес. Фино смо живели, и деца су се

дружила. Старци се нешто беоше закачили око неко браниште, ал' ми несмо улазили у мрзу. Децу несмо бранили да се мешав. За које су деца крива? Оно се поремети нешто. Одава се у суседно село за једнога мангупа, испаја неки проблем, и врну си се куде родитељи. Село ко село. К'д се одава неки, ил к'д се жени па се раставив, не испуштав га из уста. Што ме се тиче туђа брига!? Гледај си своја посла, и пљуни си у пазуку, одувек с'м такој викала.

Мој Риста и још двојица његови другари договорили се да иду у суседно село куде тетку на овога, ни име му нејћу споменем, Бошке благи, ако те има (крсти се), знате на куга мислим. На овога с'мо што беоше купили лимузину. А у тој селот'ј д'н су литије, па ће искористеи да идев на игранку. К'д там на игранку видели нашо комшиче. Поздравили се туј с'с Ристу, и јед'н од њима се одмак понудија да гу возив дом. К'д си они пођев, ће пође и она с њима. Међутим, момачка работа, заблантали се и она си пошла сама. Седнули они у кола и негде уз пут гу сретнули. Понудили гу да се вози сњима, ал она, ем се наљутила, ем они малко попили, одбила. Море, ов'ј што возија, изглегја из кола и почеја да гу сеца, онакој на зајеванцију. Риста мој, га опоменуја, - Ајде бе, батали, к'д девојка нејће, нејће! Јок бре, ов'ј и даље наваљуваја, па му се придружија и ов'ј други. Мој Риста ги туј раздвајаја. Ишла мука и невоља. Сецали се на т'м на ов'м. Она почела да вика, да вришти, и у т'ј ма наиде јед'н наш комшија, повикне по њима, нададе цев, и они упалив кола и побегнев. Такој ни исприча и Обрен брат од тетку на овога нашога комшију, одма, тој вечер. Дође у нашу кућу и вика: - Горчо, мора ти нешто кажем. Имам сидечицу, а Бог је изнад сви нас, твој Риста ништа неје скривија! Брат ми такој пренесе! Њега га позивав да сведочи, е, с'д, к'ко ће се одигра, не знам! Такој је било. Казујем ви од реч до реч.

Дође милиција, неје имало дватри сата, по тој. Риста чим дође дома, одма си отиде у његову собу. Ја га покани да вечера, јок :- Нес'м гладан, мајке. Били смо на литије! Него, ћу си легнем одмак, јутре имам неку работу! Оно, каква работа била. И, ништа, туј, к'д дођоше милицајци, тражив прво Ристу, ал' Горча ги питује. -За које ће ви Риста, дал неје направија неки бељај? - Не, водимо га с'мо на информативни разговор. Треба нешто да га питамо! Које ће га питују, ми одмак знамо од какво је збор. Ништа, спреми се он, и отиде с'с њима. Тамо га испитували, мрцварили, и он испричаја онакој как је и било, ал другари неје издаја. Испитували они и овија други, претили гим, застрашували ги, ал никој неје признаја. Комшија и он даја изјаву, које је видеја, како било? Па, скоро цел ноћ је бија у станицу. Дође дом, ћути. Ћути си и горча. Ја јадна, мајка, пуста, запиткујем га нешто, а он с'м одмањује с руку. Видим га, криво му, секира се, ће пресвисне. Како нејће, неје шала. Ем му натоварили проблем, ем, да се не појави у село. С овија комшије из чију је кућу девојче, ко што реко несмо били у лоши односи, а и туј смо, у исто село, како да се погледамо у очи. Куку мајке!

И да скратим, на суђење комшија окренуја ћурак. Не прича исту причу, него, к'ко гу мој Риста прво повукја, па вуј направија модрицу, а они с'м гледали и молили га да тој не работи. Бошке благи, ако те има (поново се крсти). На фамилију све добро да си буде, ал' он у шију да си види! И мојега Ристу осудише на годину д'на апсу. Ишла с'м сваки месец да га посећујем, кришом. Горча да је тој знаја, у топ би ме турија. Које ћу, моја крв, к'кв је т'кв, куј ће други, ако нејће пуста мајка!

Издржа он туј годину д'на и дође дом, б'ш пред нашу славу Свети Николу. Ја нешто прчкаше око шпорет, и он, тек улеже у веранду: - Добар дан, мајке! Леле, мене ми се ноге откинуше, загрну га, па плака, плака. Плаче и он, смирује ме. Тек из малечку

собу излеже Горча, чуја му глас: -Ти више неси мој син, и Росанда ти неје мајка. Тикомир ти више неје брат. Забрави на село, фамилију, на кучу. Иди!

Моли, преклиња, не вреди. Тврд јед'н, тврд други.

Отиде! Неколко д'на је бија куде тетку му, рођену, у Београд. Туј му беше једн'н добар човек помогја да узне пасош, и отиде за Немачку. После ми исприча ов'ј наша рођака, да је било тешко око узимање исправу. С'м што је дошеја из апсу. Фала Богу, она имала тога човека и средили некако.

Дознадомо ми после све, ал беше касно. К'ко је ов'ј комшија криво сведочија, к'ко му татко од овој „ђубре“ заузврат купија култиватор... Неје се ни он увајдија. Деца му отидоше у иностранство, он га ене, шпацира се с'с онуј његову жену натам, н'овам.

С' Горчу после тој дуго несмо зборили. Ђути он, ћутим ја. Он је мислеја да ја нес'м у прав, а ја обрнуто. Не мује било л'ко и на њега. Татко, не мож да не воли своје дете. И пред смрт, а еве има накуде две године, викаше му: Горчо, човек утепа човека, па му се опрости. Ов'ј наш неје такво нешто уработија, зашто такој чиниш. - Тешко, жено, срамота. Не мог реч да погазим!

Риста неје бија ни на сарану. Горча остави аманет, да не дооди. Јавимо му тек после тој. Ја с'м се такој повремено чула с'с њега преко телефон. Отидеше куде сеструкриешкем у град, и викашемо га. Скоро ме поново вика на телефон. - Мајке, ти си већ остарела, с'ма не мож да живиш. Мож дођеш куде мене ил' да ти плаћам у старачки дом. Не знам које да чиним. За странство нес'м, у старачки дом ми се не иде. Навикла с'м си у своју кућу. Бог ће знаје к'кво ће моје буде до крај. Накуд? (дубоки уздах).

„Бог даја, Бог узеја!“

Човеку никад доста, мисли ће увати Бога, а Бог се не дава. Високо је! Него, к'д ни се нешто лошо деси, т'д се сетимо на живот, и све ни је потм'н. Гледам си овуј моју дечицу, па си викам: - С'м нек су жива и здрава. Сваки си нађе своју срећу и свој пут. Многи несу изучили некеголеми школе, па које им фали, и они си живе. Јес да се више муче, ал' човек је, што викали, за муку здаден. Битно је да је човек жив и здрав, а за остало ће се снађе!

Које вреди на Станију и Светислава што онолко створише, к'д ги задесе најгоре, изгуби им се дете. Има ли погоре од тој, за земљу си, а земља те нејће!? Једанаес године несу имали децу. Мучили су се. Куде несу ишли и које несу работили. Потрошили су две куће. А живели су убаво, слагали су се, не су се вређали. До куга је било, не знам. Она поштено чељаде, а он из здраву фамилију.

И после једанаес године, роди им се дете, девојче. Неколко д'на беше живело и нестаде. Неје прошло много и роди се Стојан. Прво име му неје такво било. Него, побољујеше често, и од стра, к'ко се деси с'с овој прво дете, беоше га оставили једно придвечер голо на путинку, и куј први прође да га крсти по други пут. Они се посакрили позади јед'н жбуњ, и прошеја туј јед'н комшија, а они повикали: - Е, ти си кум!, па му дали белу кошуљу што гу понели од дом, да га умота у њума, а он га крстија Стојан. Сећам се ко јучер да је било. Правише му и кравај, ишли смо.

Годину ипо је бија к'д нестане. Једну ноћ, касно је било, чука неки на врата. Мој човек се диже да види куј је, к'д оно Светислав. - Доодите одма, на Стојана опште неје добро! К'д отидомо там, Станија убездерена, не знаје јадна које да работи. Дете, с'м што не искочи из кожу. Од ватру ће изгори, повраћа, плаче, савило се, она му турила једну крпу на мешинку с'с комову ракију. Овија мужи отидоше одмак да викају баба Јевросиму, она знајеше око теј работе, и помагаше на децу по село. Дође она брго, масира га, да се неје пупак развија, баја му, идоше муке невољ. Јок, ништа боље! Неколко сати су прошли од тој, и оно, бре, заспа. Реко, добро ће буде, малко га уминуше бољке!

Било је негде око зору. Овија мужи излегоше у двор да дуване, Станија отиде у кујну да спреми нешто, оно коме је до једење, него, цел ноћ смо на ноге, а ја остадо покрај Стојана. После неко време, поче да се мешкољи по кревет. Ођедампут се обрну наспрам мене, погледа ме и преокрену очи. Ја рипну, увати га за ручицу: - Сине Стојане, добро ли си! Он с'м уздану јако и опушти се. Видо ја колко је работа, утрча у кујну куде Станику. Она поче да кука, овија мужи улегоше у кућу, почеше га дрмсава, да му пипав жиле, дуваше му уста, толко изгубимо Стојана.

Сарана му је била одма јутре. Станија га беше умотала у онуј белу кошуљу што га кум крстија. Бог даја, Бог узеја! У бело не умотају к'д се родимо, у бело к'д не испратив на он'ј свет.

Славољуб Марковић

СВЕТЛОСТ ПРОДИРЕ ДО БЕДЕМА

Помисао на смрт мења стање ствари – навике, обавезе, досадашњи живот; резимира успомене, а прихватање саме смрти одједном не оставља утисак, пошто време има завршницу: отац је нешто заборавио да уради, види, да се подсети, тако да скоро и не спава. Током ноћи док је беснела олуја понављао се удар ветра о прозор, једна грана се непрестано чешала о зид, звук котрљања неке флаше по дворишту сметао ми је све док мајка није устала да провери колико је пало кише, а затим је тај звук нестао – вероватно је негде бачена флаша – покидано лишће ветар је витлао по дворишту, а онда, када је малаксао, оно што се скривало у углу, и остаће у њему, једино ће закачене гране висити на огради задржавајући на себи крпе, баре ће испарити до зоре, тек ће светлети само у присојима. И као што сам очекивао освануо је ведар сунчан дан, већ прво светло је обасјало прозоре, пробудило птице, њихов цвркул се разлегао из лугова што је моју мајку подсећало на давно заборављено детињство, зато је од ране зоре пословала по дворишту. Чим је престала олуја мајка је отворила прозор и у соби се осећала свежина јутра. Док сам се мешкољио у кревету опијен свежим ваздухом већ сам чуо мајчин глас; описује овај дан давно заборављеним речима чијег се значења једва сећам, али ипак се само осмехнем покушавајући да се сетим од кога сам их некада чуо – речи су та прошлост о којој се говори.

Када сам се први пут покренуо, дубоко удишући ваздух, већ сам чуо и очев сасвим другачији, одлучан, глас.

„Спреман сам за пут“, рекао је.

Откада је отац одлучио да ће умрети више и није био болестан јер болест је била за људе који ће оздравити, а њему оздрављење није било потребно, његова одлука била је поступак и радње којима још желео да обави земаљске послове док се не буде преподобио и препуштен сам себи не буде нестао из овог света. Љутио се пошто су болесницима често говорили бесмислице, посебно оне које су га подсећале на некадашњи живот, хвалећи их какви су били некада. Међутим, отац никако није хтео да слуша људе који би га посетили говорећи му о некадашњем животу, како је волео жене, на шта би се он ипак осмехнуо, или би му се само подигао један брк, и тада би рекао.

„Не плашим се ни када ишчезавам. И чему лажи.“

Пре ведрога јутра, после ноћашњег пљуска, стајао је на прозору где до сада никада није имао времена да стоји и одакле је видео обронке планине који су биле невероватно близу, скоро до самог прозора, руком показивао путеве, брда, затим је прстом на стаклу вукао замишљену некадашњу границу. Чак је припремио и ствари које ће понети на пут, тако да је требало само да се умијем, оденем и пођем за њим. Али није издржао док сам разговарао са мајком – да поједем неколико залогја како ми се не би повраћало у аутобусу, да што мање слушам оца и радим послове у селу које је давно напуштено – већ је шетао нервозно пред капијом и дозивао ме. Чим сам лено, вукући се, пошао за оцем као да смо престали да се крећемо путем, и брда, увале, осунчано јутро, престали су да буду важни, јер они одувек постоје и наставиће да постоје, а ми немамо више времена, почели смо да се крећемо кроз прошлост.

„Дуго већ лежим“, рекао је отац. „Чезнем за сунцем, ваздухом, ноћи. Леп је

овај дан. Ни ветра да ме шибало по ушима. А ти се вучеш ко да су ти дали вечност на располагање. Желим што више да урадим, да завршим планиране послове пре него што умрем. Ево, смрт долази. И немој само да ми кажеш да сам ја уобразио да ћу умрети. Нисам уобразио али када немам куд онда сам и одлучио. Схваташ ли ме?“

Ништа му није значило одговор његовог сина којим он командује већ је енергично зграбио торбу у којој је био упакован потребан алат и жустро корачао испред мене. Кретати се путем којим човек дуго није ишао исто је што и кретати се сећањем или сањати да идеш путем који је само твој, који ти много више значи када га сањаш и чудиш се откуда сан о планини на којој си одрастао, него сада када мораш да превалиш тај пут заједно са оцем. Ништа се није променило у животу мештана; моја комшиница, на својој клупи, као увек, лако задремала док јој каква пријатељица не дође у госте, јутром одлазак радника на посао и ћака у школу; бука аутомобила, гужва у аутобусима, вика, трчање улицама, затим још ретки закаснили ћаци трче носећи тешке торбе и онда преподневни јутарњи мир. Нисам знао да ли ћемо срести беспосличаре, пропале студенте, алкохоличаре и дангубе: седеће они у полупразним кафанама понављајући већ давноиспричане приче које сам знао, које сам називао причама завичаја; нигде више не могавши да их чујем. »Нема оног дрвета тамо! Осушило се. Засадили су ново.« И поред свежине јутарњи мириси издувних гасова полако почињу да се шире, зато већ обраћам пажњу на ауспухе као и на документарне филмове о загађењу када се дрмају ауспуси и из њих куља дим.

Од раскрснице почињу путеви који воде на све четири стране света тако да могу да изговарам имена места ка којима се иде, или да наводим називе њива, башти, шума и у тим староставним речима крије се значење некадашњег језика, сама имена тих места, одморишта, порушених ханова, споменика на раскрсницама, језик су и прошлост. Склањали смо се од аутомобила чији су точкови распршавали барице, понекад проверавали натписе на аутобусима, који су истобојни, али један мање блештећи аутобус одлази у најудаљеније крајеве, те као да му је зато потамнела боја. Ретки путници које угледам у прозору, док аутобус успорава и скреће ка одредишту за стајање, носе одећу другачију од других путника на станици; заборавио сам већ био на клашње, шубаре, луле и завијање цигара. У аутобусу се ипак осећам угодно, можда зато што нема оне уобичајене гужве око заузимања седишта, или зато што ми лица путника делују већ виђена па као што се човек у сну обрадује што је угледао неког за кога је свестан, зна да га никада не може видети, јер не постоји, тако се и ја сада радујем ликовима које сам заборавио, и за које ко зна када нисам питао шта је са њима; давно већ заборављам колико година могу имати људи са којима сам одрастао, чак ми си учини да они не старе откада их нисам видео, њихова смрт – ако сазнам за њу – само је случајност, пошто су они део сећања, тако да је њихов живот беспредметан, узалудан, не постоји; смао га се сећам.

„Позвао сам и стрица, тако да желим да се сви окупимо“, рекао је отац. „Желим да преуредимо кућу. Да видиш да ли и овде свиће, као под руменим небом Звездаре.“

Међутим, и даље нисам знао да ли је срушена та кућа коју је тражио отац, да ли његова прича одговара стварности или га само слушам, зато што знам да му послови које обавља много значе, а ја и не морам да знам да ли су они могући или ћемо залутати негде када се покидају нити очевог сећања или када он прекине комуникацију са стварношћу. Покушао сам да му скренем пажњу опсијући ретке људе који још нису нестали; попеће се улицом, посматрајући једносратне куће са симсом, причаће о усуду који им је подарио чудотворац, али отац је само одмахивао главом, што је био знак да га нисам разумео,

и да не причам празне приче које не могу да заведу ни децу. Питао сам га да није та кућа остала негде у некој ували или да је нису подигли ко зна на којој планини па је тамо остала заборављена, и можда се у међувремену срушио њен кров, откривајући зидове и препуштајући их кишама, снегу и ветровима, а да је темељ обрастао у драч и коприве какава је већина старих и напуштених пребивалишта и дворишта? Да ли прозори те куће гледају на реку, и из њених соба се још увек види када надлази вода и плави удолину, али отац ме опимиње да се људи давно не плаше поплава јер река не надлази, и насипи спречавају њено изливање? Затим је само вртео главом понављајући да се не поигравам са њим, да му не постављам бесмислена питања чији га одговори не могу утешити, још мање обрадовати, јер сада, пред смрт, човек се више не оријентише према природи већ према свом телу, он сада осећа своју утробу као што је некада осећао материју, природу, историју.

„Куће се не руше“, рекао је отац. „Нико од твојих предака никада није рушио куће. А ти их ниси ни подизао. Куће се селе!“

Када бих ујутру отварао прозоре, још док сам померао гвоздену куку, осетио бих свежину планинског ваздуха. Тачно ми је стајао у плућима. Дисао бих дуго, да бих онда изашао на брег и са брда гледао кров куће, њене прозоре, темеље и димњак. Из димњака наше куће увек се вио дим. Вијугање дима је био знак да поред огњишта седи чељад. Ако се није уздизао дим из оцака био је знак да су те куће опустеле; пустињске куће, говорили смо. “

После неколико аутобуских станица, застајања, пропуштања стада оваца, једне запреге, стигли смо до саме планине, када аутобус успорава; на брду сам видео улегнућа од поточића који су се сливали до пута плавећи га, затим бразде које су остале на косини, те поломљене гране и дрвеће чије су се крошње спустиле до земље. Пошто смо сишли из аутобуса стао сам поред пута схватајући да ми припада тај аутобус који је одлазио у великом луку обилазећи брдо, ипак остављајући облачић прашине, и када је нестао иза окуке угледао сам други пут којим ћемо се упутити отац и ја, затим оближње куће у којима живе људи, очекивао сам неки уздах, дозивање, али само сам чуо поздрав жене која је, поред нас, једина сишла из аутобуса и рекла:

„Тешко оним људима који стално путују.“

Разговарала је са једним старцем придржавајући спуштени пртљаг поред ногу, одмахујући покретима, преклињујући та амбулантска врата испред којих је морала да чека, надала се да ће умрети мирно не морајући да се икада више обраћа лекару. Овде испод планине, и горе, на брду, и заравни, живи неколико хиљада људи, и нас двојица смо то знали, отац је желео да их посети иако је знао да су они бесни што их је на неки начин издао и оставио да живе ту где су рођени, јер људи су уобичајено незадовољни својим животима и увек мисле да се на другом месту живи другачије, и боље, баш онако како они замишљају живот, тако су повлашћени они који су их напустили, па када се враћају у родни крај често им се учини да се те придошлице ругају, зато су склони да буду груби према њима, вероватно зато и нећемо све њих сусрести. Пријао нам је овај свежи дан после кише. Сунце које је осветљавало познати пут, још више позната брда на којима сам одрастао спреман и сада да се упутим њиховим путевима, иако су зарасли у шаш и драч. Пошто се више није чуо звук аутобуса јер је ишчезавао заједно са његовим кретањем и нестао је пре него што је сам аутобус ишчезао иза окуке, постао је чујан глас неке жене која је певала на брду, и својом песмом изненађивала све нас, чак ову болесну

путницу која samo што није рекла, да људи још увек певају, да се она сећа својих песама, али жеља за песмом ју је давно напустила, а глас који одјекује деловао је исконски, као да ветар доноси песму ко зна када отпевану; као да та жена није певала, већ се обраћала богу или свемиру. Старац, који више није разговарао са путницом – чија се фигура видела у даљни – правио се да нас не примећује; прво се, припаливши цигарету, огрнуо облаком дима, а затим је страсно пушио док је отац неколико пута понављао једну реч, али овај старац је даље ћутао. На крају је рекао:

„Зашто толико вичеш? Нисам глув.“

Младен Шљивовић

ЗЕН ГРИЛ

ЗНАМ ПЕТНАЕСТА РУНДА ЈЕ МОЈА

Ја недовршени боксер
из вечери у вече
улазим у ринг

Јефтина забава за све зависнике испред дома културе

Ношен идеалом ни не видим
да је противник 15 килограма тежи од мене
да се рукује са судијом као старим знанцем
да публика упорно гађа флашама само мој угао

Дах губим у трећој рунди
Зубе у седмој
Слезину у деветој

већ одавно ни не устајем са пода
кад звоно означи нову рунду

Још увек се надам
да петнаеста рунда је моја
Субота у Неводиму

Позориште не ради суботом
Врата закључају још у петак
– глумци имају право на свој одмор –
а публика нектође у четвртак

Ни биоскоп није отворен
оператер воли суботом да спава
акосте хтели филм
скините га са нета

И музеј затвара своја врата
кустос викендом
иде на село

Кафане раде
и ми пијемо

Туриста у бетонској гори
Волим да годишњи одмор проводим
међу овим зградама

Док пријатељи жуљају стопала
по мору и песку ја јурим
асфалтним плажама овог града
удишем свеж оловни ваздух ауспуха
и посматрам капи које се
сурвавају с клима уређаја

Ујутру освајам врхове зграда
воду точим директно с киоска
и степеницама крећем ка крову
да заставу пободем поносно
тачно у подне

Увече шетам градским тргом
држим сладолед у левој руци
и посматрам девојке око себе
неке су доступније од музеја

Ноћу печем виршле
на логорској ватри
поред изворишта
градске фонтане

У поноћ се враћам
шатору у дневној соби

МАНТРА

Волим да суботом ујутру
отворим очи у својој соби
док знам да је понедељак далеко
осећам се безбедно

Одлажем одлазак по хлеб, млеко и новине

Плашећи се:

- Крупног клинца без завршене средње чији отац ради као пандур
а који редовно силује пролазнице
и туче пролазнике

својим стиховимаочекујући детаљан одговор икритику

- Чопора паса које су људи оставили да се сами сналазе
па сад зеленаше пролазнике
нудећи лак приступ новцу

- Председника кућног савета,
додељеног ми од месне заједнице
иако ја не живим у стамбеној згради
који најпре чита наглас
а потом ме тера да поновим
временску прогнозу за Мексико сити
иако зна да живимо на сасвим другој страни земљине плоче

И сада још једино понављам мантру

Знајући да се у њој крије одбрана

упорно наглас изговарам

ствари које не смем заборавитипри изласку из куће

Телефон – кључеви – мобилни – сузавац

Телефон – кључеви – мобилни – сузавац

Трчи Филипиде трчи

Данас кроз Неводим

пролази стаза славног маратонца

Чекају га на центру
новинари жене деца
он нестаје
ни не махне
само трчи трчи и трчи

Што пре и што даље од нас

Вихор у кућном савету
по Миодрагу Павловићу

Пробудим се
у кухињи кише
падају са горњег спрата

Опет им је пукла цев
они су сада на викендици
обнављају љубав
и трче ливадама
ни не мисле на ове бетонске горе

Целе недеље
слушам њихове свађе
искачу скелети из њихових ормара

Викендом се то неће знати

Између две бетонске горе
Мој комшија мрзи лето
каже да тада све згодне девојке
из суседних зграда
оду кући или на море
и да зато узалуд гланца двоглед –
Не покушавам да му објасним
легалну последицу његове изјаве

У башти кафеа на градском тргу

нема слободног места
сви позирају као за платно –
Плашим се излетеће из мене
неко питање везано за економију града

Ноћу не спавам од неонских реклама
осмехују ми се лепотице с билборда –
Не знам да ли заиста постоје
или су машта неког компјутера

На јесен
моћи ћу
да затворим прозор

МАРАТОН НА СТЕПЕНИЦАМА

У згради одавно
не ради лифт
а ја сам на последњем спрату
и увек заборавим
нешто у радњи

Комшије ме
одавно зову
Филипидес
упорно трчим горе-доле
по млеко или новине

Износе флашице са водом
ја је узимам у трку
просипам по мајици
Понекад ми се прикључе
девојке које би да
изгубе које кило вишка

Оставио сам осмех
на трећем спрату
плућа на седамнаестом
дах на тридесетом
и сада још једино желим
да станујем у подруму

ЗЕН О ЖИРУ

Док читам ову песму
имам осећај да гледам у жир
и упорно у себи
замишљах храст

Али гране расту по својој вољи
не онако како ја желим

Сада су ту два дрвета –
једно које ти видиш
и друго које ја сањам

С ДРУГЕ СТРАНЕ

СУНЦЕ У НЕБЕСКОЈ ПОСТЕЉИ

Твоје дупе је мало сунце
што жари у нашој небеској постељи.
Замисли да се пробудиш са сунцем у рукама.
Замисли да спаваш с благим сунчевим сјајем
иза јоргана облачно белог.
Моје руке су постале боље
након много заједничних година
с твојим телом.

СУНЦЕ, ВЕТАР И ШТРИК

Твој жути џемпер подиже руке
у велики поздрав сунцу у зениту.

Летњи ветар надима
шкољку ружичастог грудњака.

Твоје су сребрносиве гаћице
прострељене косим зрацима сунца.

С краја две плаве чарапице лагано
плешу на врховима прстију.

Из куће долази корпа за веш
и две сандале с голом женом над њима.

Не вреди пружати отпор:
моја радост прескаче вијачу од штрика.

ЗАМИСЛИ ДА МИ

Замисли да ми, мушкарац и жена, можемо
истовремено да умремо, тихо
као две пахуље на отвореном мору.

ОСТАРЕЛА ЖЕНА

Она обара поглед на
груди које висе,
омршавеле бутине,
смежуран стомак
под злим оком пупка.
Тамо доле
крије се стидница
с будним ушима,
густим, тамним крзном
и линијом преко леђа.
- Јеси ли усамљена, пита мала мишица.
- Да, главом клима она.

МАСЛАЧКОВА МОЛИТВА

Дуните у мене, децо!
Ухватите моје звезде што узлећу
и у моје жуто сунце које гори
у зеленом небу траве загледајте се
свим својим зачуђеним окицама.

Пустите ту дечицу да ми приђу
јер она још не знају коров шта је.

ПАРТИЗАН СА КРИТА

Партизан седи
са обручком од црних мисли
око своје сељачке главе.
Тело му је срасло
с паром црних чизама.
Добио је своју освету и пева
о непријатељу који је дуго мртав.
Поносно испија свој љути раки
као да слобода Крита
још увек светлуца у чаши.

ПРАЋАКА СЕ

Исто место су и близина и даљина.
Доглед наш има осмех од
триста шездесет степени.
И најситнија риба што се праћака
звездано небо носи као круну.

ГЛИСТА

Малени сељак једе метре земље
он сам је цик-цак плуг и оре
лабиринте несхватљивих трагова
међу шумом коренова наглавце изврнутом.
Тихо као што живи тако изврнут се крије.

ТАМНА ПЕСМА

Кос је птица смрти
с тамним перјем око нашег срца.
Његова песма носи благодот какве нема.
Кљун му је врх копља искован од сунца.

Песма се издиже из стогодишње туге
цигана чергара. Узлепршала из последњег
достојанства жртава конц-логора.
И из нашег сићушног сивог очаја
док се сумрак спушта, испод дрвећа.

СУСРЕТ С БУМБАРОМ

Бумбар лети на мој плави џемпер.
Окреће се уз зум разочарања.
Ја нисам никаква детелина
иако имам љубичасте усне
и блуз у глави.

Харалд Свердруп (1923-1992) један је од значајнијих норвешких песника двадесетог века. Дебитовао је 1948. године, објавио тридесетак књига песама, али и неколико стручних књига о природи, посебно птицама.
Добитник је неколико књижевних награда.

Превод са норвешког **Марко Вуковић**

БУДИМПЕШТА ШЕТА ОБАЛОМ ДУНАВА

ноћу будимпешта личи на човека
који се тек истуширао
па иде го ходником
потпуно сигуран
да никога неће срести

будимпешта пролази поред собе
где је некада живела братислава

не сећамо се баш најбоље је ли она жена град или мачка
само се сећамо да смо

одувек хтели да јој купимо бундицу
ал` се она у њој већ родила

и умрла

Малени споменик Нилсу Абелу,
подељен на два

норвешки математичар
пише у писму мајци
„један од бројева је разуман,
причао сам са њим!“
то је број 10097531112.
личи на лонгдринк својим црним остатком укуса.

ако га напишеш охлађеног,
делиће те искључиво на „да“.

СРПСКО ГОСТОПРИМСТВО

(Мирјани Петровић)

у српском филму психички болестан песник пише о пужу са тако малом кућицом
на леђима да не може никога да позове у госте тамо уопште нема места за још једну
шољицу јутарње кафе

пуж почиње да ослобађа кућицу тако што трга себе са њених зидова

1.

да би позвао у госте цврчка
исполирао је зидове куће до високог сјаја
сада су то крива огледала
сада је то соба смеха у луна парку
цврчку ће бити забавно
када види свој одраз
када види оно исто
што при буђењу види возач
који је заспао за воланом

2.

пре него што ће да позове у госте паука
који ће га везати паучином за узглавље кревета
пуж фарба зидове у црно
сада је то С&М клуб
паук ће имати такве руке ни налик на канџице
лепе мушке руке
од оних што се неће уздржати
од оних што ће нас потчинити

3.

да би позвао у госте скакавце из северне африке
пуж од кућице прави острво лампедузу
много места
многи ће се сместити

већ нагађа чиме да их нахрани
ониме што свим прстима скупа додирује
девојка која се не боји да се угоји

4.

пре него позове у госте лептира
пуж од шкољке прави лавиринт
претвара се да је минотаур
пробадаће га нежним рошчићима
док лептир не заколута очима
и не почне да вришти ко женска гусеница

5.

да би позвао у госте стоногу
довлачи у шкољку траву
прави терен за голф
искриви своје рогове у штапове
стонога ће њима ударати маслачак
док овај не упадне
у рупу стиха

6.

пре него што ће позвати вилин коњице
пуж направи од кућице кошчицу-кулу WTC
играће се терористичког напада
а онда ће се све „срушити“
а онда ће сви „погинути“
окружени дивним плесом
ватрогасних колца буба мара

Андреј Сен-Сењков (1968, Таџикистан). Дипломирао је на Јарославској медицинској академији. Живи у Москви. Аутор је 15 књига поезије, кратке прозе, визуелне поезије и бајки за децу, превео је десетак књига поезије. Добитник је главне награде на Тургеневском фестивалу кратке прозе (2006), Награде Андреја Белог (2018), Специјалне награде Московскиј смет (2019). Његова поезија је преведена на 25 језика; књиге изабраних песама објављене су у САД (награда америчког ПЕН клуба за најбољу преводну књигу поезије 2015. године), Италији и Норвешкој. У припреми је илустровано издање на српском језику „Мачка звана миш“ (Службени гласник, Београд).

Превод с руског Мирјана Петровић

ГАЛЕРИЈА

БЕЗ ЛИЦА

Треба да гледаш мимо лица
Да сагледаш човекову бит,
Дубоко унутра у себи
Исти сам као и ти.
Избројао сам, од кад та ватра пламти,
Поуке многе што наук памти.
Треба да се обраћаш мени, а не кожи
Што се по мени множи.
Стекох ту мудрост коју у себи носим бурно
Да победу однесем засигурно;
Слабије од себе сматрам људе
Што очима гледају ал не виде.
Видех самилост код слепих
Што мисле очију отворених,
А оне што су хитри да ми суде
Видех без мудрости, луде;
зашто ме процењујеш по лицу које носим
Вреднуј ме по оном што сматрам и мислим.
Пријатељи дођу и прођу,
Сада ми требају они што осећају.
Пријатељи су ми се променили толико,
Сада су или прави или нико;
Прођох тим путем и платих цех,
Двапут се не допушта исти пех.
Овде сам доспео због незнања,
Нипошто из умног благостања,
И зато спознах зашто је толико битно
да волим себе какав јесам неумитно;
кад оставиш за собом то површно суђење
следи ти право пробуђење.
Диван сам,
Диван ја,

Тако мало знам,
Невероватно је да сам на рубу смрти почео да бујам;
Погледај ме, насмеши се, јер пред собом видиш призор
Нечег изузетног што се зове - људски створ.

ПОЈЕДИ СВОЈЕ РЕЧИ

Трпеза сам пуна поврћа
Сто од зелениша сав,
Обиље плодова по мени
Буја, ко крив - ко прав,
Тежак је живот
Ал тешки су и тањири,
Топао је и врео тај чај наш,
А песници вегетеријанци
Нервирају ме баш.

ЉУДИМА ЋЕ УВЕК ТРЕБАТИ ЉУДИ

Људима требају људи,
Да једни ка другима пођу,
Да једни са другима зборе,
Да се исплачу и једни на друге ослоне
Људима ће увек требати људи.

Да се воле и једни других ужеле,
Да се изгрле и изљубе.
Ваља имати друге.
Којима можеш да се изјадаш
Ако си сам самцијат
Тешко је поделити нешто
Кад немаш с ким.
Нема шта да се ради
Кад никог уза се немаш.

Људима ће увек требати људи.
Да једни другима угађају,
Да се у срце гађају
Да међусобно олакшају,
Људима ће увек требати људи.
Да животу дају драж
И смисао у живот унесу.
Ваља имати друге.

Ако ти треба промена,
Да имаш коме да се обратиш.
Ако ти треба поука,
Да имаш од кога да научиш.
Ако хоћеш да се поиграш,
Биће ти јасно зашто кажем да ће
Људима увек требати људи.

Као другарице,
Као другари,
Од Бомбаја
До Остенда,
Људима ће увек требати људи -
Да имају с ким да се пријатељски докаче
И поделе сласне залогаје.
Ваља имати друге.
Људи живе у породицама,
Бандама, кликама и чопорима,
Очигледно нам треба друштво
да бисмо се опустили,
Зато престанимо да стварамо непријатеље
И прихватимо чињеницу,
Људима ће увек требати људи,
Јесте -
Људима ће увек требати људи.

ФЕР-ПЛЕЈ

Огледалце, огледалце, на зиду окачено
Врати нам нашу лопту молимо те усрдно
Фудбал нам пропаде кроз твоју пукотину
Имаш две лопте сад -
Врати једну назад.

МИ ИЗБЕГЛИЦЕ

Потичем из музикалног краја,
Где су у мене пуцали јер сам певао,
А мог брата мучио је
Други брат мој, у мојој земљи.

Потичем из дивног једног краја,
Где мрзе моју боју коже,
Не воле како се молим
И бране слободу поезије.

Потичем из дивног краја,
Где девојчице не смеју да иду у школу,
Тамо ти говоре у шта треба да верујеш,
Па чак и дечаци морају да пуштају браду.

Потичем из огромне старе шуме,
Мислим да је ту сад ледина,
А људи које сам некад знао
Ту више нема.

Сви ми можемо да завршимо као избеглице,
Нико није безбедан,
Само ти треба неки безумни вођа
Или да нема кише која доноси храну,
Сви ми можемо да завршимо као избеглице

Сваком од нас могу да кажу да одемо,
Неко може да нас замрзи
Јер смо онај неко други.

Потичем из дивног једног краја,
Где долине плаве сваке године,
И сваке године ураган нам говори
Да се поново селимо.

Потичем из древног краја,
Сви моји су рођени ту,
Волео бих да одем тамо
Али ми је живот ипак мио.

Потичем из краја сунчаног, пешчаног,
Где туристи одлазе да преплану,
Тамо где дилери продају оружје,
Једино што не знам да вам кажем пошто.

Кажу ми да сада немам земљу,
Кажу ми да сам лаж,
Кажу ми да ће данашњи уџбеници историје
Заборавити моје име.

Сви ми можемо да завршимо као избеглице
Понекад само за један дан,
Понекад зато што су се неки руковали,
Или је потписан неки документ.
Сви ми потичемо од избеглица
Нико није искрсао ниоткуда,
Нико није овде а да се није намучио,
А зашто да живимо у страху
Од времена или невоља?
Сви смо ми потекли однекуда.

КО ЈЕ КО

Некада сам мислио да су све болничарке
жене,
Мислио да су сви полицајци
мушкарци,
Мислио сам да сви су песници
досадни,
док није дошао ред на мене.

СУСЕДИ

Ја сам онај од кога би као требало да зазиреш
Црнац, туђин,
Крупан, са дредовима,
Неук, што пасе траву.

Говорим језицима чудним
ноћу скандирам и рецитујем
појављујем се свуда,
С лавовима спавам
А кад ми Месец удари у главу
Наричем на сав глас.

Усељавам се
Ту тик до тебе
па ћеш ме упознати,
видећеш моју сенку
на прозору купатила,
моји мириси прошириће се
и освојити твој простор,
Наша лопта падаће у твоје двориште.
Како ће ти због тога бити?

Треба да ти буде добро,
Јер ти си изабраник.
Ја сам од оних које треба да волиш,
Таман и тајанствен,
Висок и природан,
Размишљам, и никад ни кап не окусим.
Држим говоре по школама,
Певам на ТВ-у,
Појављујем се у новинама,
држим fine мачке.
А кад сунце засија,
Направим карневал.

Бенџамин Зефанаја (Benjamin Zephaniah) је британски писац, даб песник и растафаријанац. Рођен је 15. априла 1958. у Бирмингему, а одрастао на Јамајци и у Хендсворту, где је похађао школу за децу са сметњама у развоју. Напустио је школовање у тринаестој години, као дислексичар неспособан да чита и пише, завршивши у затвору због провале.

Преселио се у Лондон 1979. године, када је Маргарет Тачер постала премијерка; током раних осамдесетих, панкери и растафаријанци су организовали уличне протесте против закона који су спутавали личне слободе, незапослености и бескућништва, Националног фронта и политике владе Маргарет Тачер. Зефанајина поезија могла се чути на демонстрацијама, по окупљањима младих, испред полицијских станица, као и на плесним подијумима. Његова мисија је била да поезија допре свуда.

Турнеје и јавна извођења су у сржи његових настојања да усмену традицију одржи у животу; током периода од двадест два дана 1991. наступио је на свим континентима. Снимио је албум подршке Нелсону Мандели са „Вејлерсима“. Убрзо наком изласка из затвора, Мандела је затражио састанак с њим, што је довело до Зефанајиног рада са децом у јужноафричким предграђима и улоге домаћина председничког концерта Две нације, одржаног 1996. у Ројал Алберт холу.

Зефанајина прва збирка поезије за децу „Ђурке које говоре“ доживела је незапамћен успех. Његов опус обухвата четрнаест збирки песама, пет романа, пет књига за децу, седам драма, седам музичких албума. Носилац је почасних доктората на University of North London (1998), University of Central England (1999), Staffordshire University (2001), London South Bank University (2003), University of Westminster (2006). Зефанаја је 17. јула 2008. примио почасни докторат University of Birmingham 2003. Јавно је одбио Орден Британске империје, образложивши да га реч „империја“ подсећа на робовласништво, хиљадугодишњу свирепост“. Године 2008. је увршћен у Тајмсову листу педесет британских најбољих послератних писаца.

Превео с енглеског Раша Секуловић

Џој Харџо

РАЗМЕЂА

КАД ЈЕ СВЕТ БИО САВРШЕН

Некада је свет био савршен, а ми срећни у њему.
А онда смо га узели за олако.
Незадовољство је кренуло да потмуло бучи у овоземаљском уму.
Онда је Сумња подигла своју рогату главу.
А када је Сумња поцепала мрежу,
свакојаке демонске мисли
покуљаше напоље –
уништили смо свет који нам је дарован
за надахнуће, за живот –
сваки камен љубоморе, сваки камен
страха, похлепе, зависти и мржње, утрнуо је светло.
Нико није остао без камена у руци.
И тако смо се вратили
тамо одакле смо кренули.
Сударали смо се
у мраку.
И нисмо више имали где да живимо, јер нисмо умели
да живимо једни са другима.
А онда се један од оних што су посртали сажалио на другога
и понудио му да поделе покривку.
Из искре љубазности разгорео се пламен.
Светло се пробило кроз таму.
Сви су прионули да направе лестве.
Један из Племена Ветрова први се попео у онај наредни свет,
а за њим и друга племена - деца тих племена, њихова деца
и деца њихове деце, редом кроз време –
до овог тренутка, на овој јутарњој светлости, све до тебе.

ОРЛОВА ПЕСМА

Да би се помолио, потпуно отвори себе
небу, земљи, сунцу, месецу
целом гласу који си ти.
И знај да постоји још нешто више
што не можеш да видиш, ни да чујеш;
не можеш да знаш осим у тренуцима
који постојано расту, и на језицима
који се не преносе увек звуком
него другим
круговима покрета.
Као орао у оно недељно јутро
изнад Слане реке.
Кружио је плаветнилом неба
на ветру,
очистио наша срца
светим крилима.
Ми те видимо, видимо себе и знамо
да о свему треба да се бринемо свим снагама
и љубазношћу свом.
Удахни, знајући да смо од свега тога саздани
и диши,
знајући да смо истински благословени
што смо рођени, и што ћемо ускоро умрети
у правом кругу кретања,
попут орла који кружи кроз јутро
унутар нас самих.
Помолимо се да се то догоди
У лепоти.
У лепоти.

БАТРА

жена не може да опстане
само
на сопственом даху
она мора да познаје
гласове планина
мора да препозна
вечност плавог неба
мора да плови
са неухватљивим
телима
ноћних ветрова
који ће је одвести
себи самој

погледај ме
ја нисам жена издвојена
ја сам наставак трајања
плавог неба
ја сам грло
планина
ноћни ветар
који гори
сваким дахом
који она удахне

ЗЕЦУ ЈЕ ДО СМИЦАЛИЦА

У свету који је постојао много пре овог, било је
довољно свега
за сваког,
док неко није искорачио из реда.
Сазнајемо да је реч о Зецу, који се поигравао глином
и ветром.

Сви су се уморили од његових смицалица и нико није хтео да се игра
с њим;
био је усамљен на овом свету.
И тако Зеџ одлучи да створи некога.
А када је дунуо у уста те незграпне фигуре да види
шта ће да се деси,
подиже се човек од глине.
Зеџ показа глиненом човеку како да украде кокошку.
Глинени човек га послуша.
Онда му Зеџ показа како да украде кукуруз.
Глинени човек га послуша.
Онда му показа како да украде туђу жену.
Глинени човек га послуша.
Зеџ се осети важно и моћно.
Глинени човек се осети важно и моћно.
И како је кренуо, глинени човек више није могао да стане.
Када је узео ону кокошку, пожелео је све кокошке.
А када је узео онај кукуруз, пожелео је сав кукуруз.
И када је узео ону жену, пожелео је све жене.
Постао је незајажљив.
Онда је искусио злато, па је хтео сво злато.
А онда је дошао ред на земљу, и на све што би угледао.
Од те жеље само је још више хтео.
Убрзо су то биле државе, затим трговина.
Жеља је заразила Земљу.
Изгубили смо осећај за смисао и разлог постојања.
Почели смо да заборављамо наше песме. Заборавили смо наше приче.
Више нисмо могли да видимо ни чујемо наше претке,
или да разговарамо око трпезе.
Шуме се почели да секу широм света.
А Зеџ више није имао где да се игра.
Смицалице су му се обиле о главу.
Зеџ је покушао да дозове глиненог човека разуму,
али када се глинени човек није одазвао
Зеџ је схватио да је створио глиненог човека без ушију.

САМОУБИЛАЧКА СТРАЖА

1.

Седела сам у возу који се повремено заустављао на рампама.

Из ког си племена, које си нације, која ти је раса, ког си пола, које безвредне душе?

2.

Нисам могла да заспим, јер нисам могла да се пробудим.

Ниједно огледало није могло да ми пружи оно што сам хтела.

3.

Дали су ми лек да бих могла да заспим.

А онда други лек да се пробудим.

Потом су ми дали лек да бих била срећна.

Од свих сам била још тужнија.

4.

Смрт се коцка са сваким.

Много будалаовде доле има које верују да ће победити.

5.

Знаш, рекао ми је учитељ, можеш и даље да се излежаваш, или

Можеш да станеш ту са мношћом на сунцу и посматраш битку.

6.

Седела сам преко пута девојке чија болест је хтела да скочи на мене.

Не! рекла сам, али не наглас.

Помислили би да сам луда.

7.

Увек се претварамо у оне којима смо судили или које смо осуђивали.

8.

Ово није моје. То припада војницима који су силовали девојке на Стази Суза. Припада Ендруу Џексону. Припада мисионарима. Припада реци нашег језика. Припада Бироу за индијанска питања. Мени више не припада.

9.

Опчинио ме је плес вилиних коњица изнад реке.

Ту сам се пронашла по први пут.

Упамти

Упамти да небо под којим си се родио

зна причу сваке звезде.

Упамти Месец, спознај га.

Упамти сунчево рођење у освит, то је
најмоћнији тренутак у времену. Упамти кад сунце
понире, и предаје се ноћи.

Упамти своје рођење, и како се твоја мајка напатила
да би ти подарила облик и дах. Ти си доказ
њеног живота, живота њене мајке, а и њене.

Упамти свог оца. И он је твој живот.

Упамти земљу чија си кожа:

црвену земљу, црну земљу, жуту земљу, белу земљу
смеђу земљу, јер сви ми смо земља.

Упамти биљке, дрвеће, животиње – сви они
имају своја

племена, своје породице, и своје приче. Причај
са њима,

слушај их. Они су живе песме.

Упамти ветар. Упамти његов глас. Он зна
порекло свемира.

Упамти да си ти сви људи и сви људи
су ти.

Упамти да си ти свемир и овај
свемир си ти.

Упамти да све је покрет, раст, да све си ти.

Упамти да језик потиче одатле.

Упамти да је језик плес, као и живот.

Упамти.

Џој Харџо (Joy Harjo) рођена 9. маја 1951. у Тулси, у Оклахоми, песникиња је, музичарка и списатељица. Она је први United States Poet Laureate домородачког порекла и истакнута фигура другог таласа америчке домородачке књижевне ренесансе крајем двадесетог века.

Студирала је на Institute of American Indian Arts, дипломирала на University of New Mexico 1976. а магистрирала креативно писање на The University of Iowa. Поред списатељства и публицистике, предавала је на многобројним америчким државним универзитетима, наступала на песничким и музичким манифестацијама и објавила пет албума сопствене оригиналне музике. Међу њеним књигама су и „Америчко свитање“ (2019), „Разрешење сукоба за света бића“ (2015), „Лудо храбри“ (2012), и „Како постати човек: нове и изабране песме 1975–2002“ (2004). Добитница је књижевне награде за поезију Ruth Lilly (2017). Године 2019. је изабрана за председницу Академије америчких песника.

Превео с енглеског Раша Секуловић

ВИДИЦИ

ДЕТИЊСТВО КАО МЕТАФОРА ДРУШТВЕНИХ ТЕНЗИЈА У ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ РОМАНУ

Увод

Рад кроз анализу наративних стратегија у романима *Маја и ја* и *Маја* (1993) Сретена Угричића и *Nowhere man* (2002) Александра Хемона истражује двоструку метафору детињства која отелотворује изгубљене гласове деце и омладине СФРЈ у југословенској и постјугословенској књижевној продукцији после 1991. У бројним југословенским и постјугословенским романима и филмовима оствареним после 1991. (тј. након почетка ратова на просторима бивше Југославије) метафора детињства означава југословенски пројекат као поражену друштвену и политичку утопију. Дечји гласови и гласови младих реконструишу, с једне стране, хетероглосију алтернативних личних историја у приповиједању о СФРЈ и њеном урушавању, док, с друге стране, „замрзавају“ носталгичну слику СФРЈ у ахисторијском, безвременском простору вечног детињства. Сјећање на наслијеђе Југославије обликовано је као двоструко кодирани терет уништеног умјетног раја. Изгубљени гласови деце и младих сами су реконструисани као гласови невиних представника заједнице, оних који нису довољно зрели да би били одговорни за прошле историјске догађаје, али који их покушавају разумети, преиспитујући пре свега утопијске аспекте југословенског пројекта и европску револуционарну заоставштину.

Рад ће покушати да одговори која је улога приповиједања носталгије, утопије и антидопије у погледу слике Европе и њеног уметничког представљања у југословенском и постјугословенском културном простору после. Како се постјугословенска књижевност и неолиберално културно тржиште обраћа изгубљеним гласовима деце и младих који траже да сведоче политичким и историјским променама током и после 1991. године? Зашто је толико потребно указивати на гласове деце и младих како су заборављени и изгубљени да би се артикулисало постсоцијалистичко транзицијско историјско искуство, његови страхови и стереотипи, његове заблуде и губици? Како је време социјализма, комунистичке утопије, обликовано овим гласовима? Да ли културни феномени, попут југоносталгије, представљају критичко испитивање прошлости или његово величање? Да ли имају политички потенцијал, који представљају заиста субверзивни отпор данашњим социјалним притисцима у транзитним друштвима и неолибералном тржишту несигурног рада?

Истражујући различите наративне праксе кроз које је уткана метафора детињства, рад такође покушава да одговори на начин на који репрезентација сећања на СФРЈ гласовима деце и омладине одговара савременом разумевању југословенског концепта и тренутним покушајима његове обнове. Да ли и у којој мери ови гласови доприносе поновној утопијацији југословенске заоставштине? Можемо ли их чути као глас новог отпора или они неповратно одјекују изгубљену шансу за утопијско наслеђе револуције која је већ једном поражена?

Ескапистички дискурс 80-их

О противречностим социјалистичког детињства Деан Дуда, пишући о реформи кроз коју је пролазио савез пионира СФРЈ током 80-их година двадесетог века, каже: „Задржане су старе вриједности које би требало одржавати на сувremенији начин, па чак и у неповољном окружењу које је, према опису у програму, било обиљежено падом дјечјег особног и друштвеног стандарда те поремећеним саставом вриједности који се нашао у раскорак између прокламираног и стварног, што је знатно отежавало рад с дјецом. У годишњем плану одржавања сједница ССПЈ није се очекивала тема реформе, но записник с краја године свједочи о неочекиваној брзини промјена. „Што се тиче књижевне продукције, постмодернистичка књижевност показивала је, од самих својих почетака, фасцинацију детињством, те гласовима и визијама деце који су у делима многих аутора, нарочито аутора који су представљали постмодернистичку београдску сцену (попут Немање Митровића, Владимира Пиштала, Светислава Басаре, Сретена Угричића и нешто касније Горана Петровића). Део те фасцинације представљао је и омаж једном од оних писаца који су значајно утицали на постмодернистичке књижевне праксе у другој Југославији: био је то омаж Данилу Кишу, чије је кључно дело, романескна породична трилогија, која се састојала од књига Рани јади, Башта, пепео и Пешчаник, била фокусирана управо на приповест о потресном одрастању током Другог светског рата. Историја Другог светског рата, као и Холокауста, на просторима Краљевине Југославије исприповедана је у Кишовој породичној трилогији из дечје перспективе: приповедач је прво дечак Андреас Сам (Рани јади, Башта пепео), а потом онај који се накнадно сећа свог дечаства и из те перспективе пише своје сведочење (Пешчаник).

Постмодернистичка поетика је споро и упорно освајала књижевну сцену СФРЈ током осамдесетих година двадесетог века, дакле током оне деценије која је непосредно претходила рату и распаду Југославије, као и паду Берлинског зида. Постмодернизам је био у фокусу идеолошког и генерацијског сукоба старијих и млађих генерација писаца: о њему се дискутовало не само као о „луксузном увозу са западног уметничког тржишта” већ и као о ескапистичком дискурсу, указујући на његову скривену не-револуционарну природу. Писци који су себе сматрали следбеницима Кишове поетике и настављачима Кишовог како поетичког тако и етичког наслеђа остали су, на известан начин, фокусирани на метафору детињства као амбивалентну метафору, која је истовремено умела ефектно да отелотвори и рај и пакао егзистенције, као и да кодира противуречне друштвене импулсе који су се осећали у деценији која је претходила нестанку СФРЈ.

С друге стране, у епхи новог таласа и то његовог тамног вала, који је током друге половине 80-их освојио музичку сцену (са представницима попут бендова Мизар, Ла Луна и Страда), сматрало се да постмодернистичка естетика доноси како нове форме тако и нове праксе које су омогућавале идеолошку критику социјалистичког режима. Тако су већ током осамдесетих година двадесетог века југословенски писци обликовали метафору детињства као противуречну друштвену, и чак, политичку метафору која је одражавала управо „раскорак између прокламираног и стварног”, на који Дуда указује, и који се одигравао како у породичним тако и у државним праксама социјализма. Уочи самог рата та се метафора могла читати у кључу културе отпора и младалачког бунта који је добијао форме ескапизма, одбијања да се узме учешће у актуелној стварности. Ескапизам је, у време владавине дарк вејва у музици и популарној култури уопште, био прихваћен као облик критике режима – сасвим супротно визији коју су о постмодернизму као производу културне логике касног капитализма имали Фредерик Џејмсон и Тери Иглтон. Детињство је постало метафором заштићене граничне зоне невиности и

некорумпираности, као и тинејџерског бунта да се пристане на процес одрастања као на процес прихватања корупције, те издаје сопствених емоција и визија будућности. С друге стране, пак, Кишово је наслеђе показивало да је дечја бол посебна врста боли: дечји глас као глас субалтерна, као глас невинне жртве одјекивао је посебно трауматично, изазивајући нелагоду заједнице и постављајући неумољива питања која је било, чинило се, лакше поставити из дечје перспективе - дакле из перспективе оног чије етичко право на постављање таквих питања није корумпирано одговорношћу за историјске догађаје о којима се приповеда.

Дела југословенских писаца уочи распада Југославије конституишу дечје гласове као опомињуће, пророчке гласове оних који осећају дубоке и тектонске друштвене промене које још нису постале видљиве нити су добиле своје формално разрешење: тензија између социјалистичке бриге за безбрижно и квалитетно детињство, испуњено садржајима и еманципацијско-образовним аспектом, о којој пише Дуда, и надлазеће бестијалности, која ће уништити како еманципаторско-модернизацијски пројекат социјалистичког детињства тако и саму помисао на детињство као заштићено и безбрижно раздобље живота. Ратови на просторима бише Југославије најавили су, и муњевито реализовали, свет у коме су деца постала једна од најбројнијих и најрањивијих, највише експлоатисаних мањинских група, и мета како неолибералног тржишта прекорног рада тако и црног тржишта јефтине сексуалне радне снаге. Породица се у многим случајевима испоставила саучесником у процесу израбљивања деце. Но, чак и када то није била, постало је јасно да је историјски изгубила своју способност, као и улогу да заштити и помогне деци, да им обезбеди безбедан хабитус одрастања и развоја.

Распад СФРЈ: нартивне стратегије хибернације и југоносталгије

Ратови на просторима бивше Југославије који су уследили врло брзо су оправдали болну амбиваленцију метафоре детињства у делима југословенских писаца. Сећање на наслеђе Југославије обликовано је као двоструко кодирани терет уништеног вештачког раја детињства СФРЈ у бројним постјугословенским уметничким делима створеним после 1989. Дечји гласови и гласови омладине обнављају, с једне стране, хетероглосију алтернативних личних историја у нацији о СФРЈ и њеном распаду, док, с друге стране, „замрзавају“ носталгичну слику СФРЈ у историјском, безвременском простору вечног детињства. Изгубљени гласови деце и младих сами се реконструишу као гласови невиних представника заједнице, оних који нису довољно зрели да би били одговорни за прошле историјске догађаје, али који их покушавају разумети, преиспитујући пре свега утопијски и револуционарни аспект југословенског пројекта.

Метафора дјетињства у постјугословенској умјетности утјеловљена је различитим наративним праксама које би се могле сврстати у две групе: прва се састоји од наративних стратегија хибернације, док се друга односи на наративне стратегије југоносталгије. Наративне стратегије хибернације усмерене су на проблем симболичке репресије трауме губитка као искуства, које тешко може бити симболично представљено. На неки начин, приповести о хибернацији увек су усмерене на „повратак погледа (...) који се бави врстом празног, априорног погледа који се не може означити као одређујућа стварност“ (Жижек 1996,90). Специфична носталгија која прожима дечје гласове који представљају постјугословенски простор као простор пораженог политичког и друштвеног пројекта отвара, међутим, јавну расправу и дијалог, покушавајући да створи дискурзивно поље како за обнову југословенске прошлости тако и за њену интеграцију у југословенску будућност. Важно је овде нагласити да у тој расправи постоји јасна разлика

између комунизма и социјализма, на коју указује Татјана Јукић, истичући да је стање меланхолије нужно везано за обећање комунизма и револуционарне промене света као за унапред изневерено обећање. Носталгија коју изражавају дечји гласови јесте носталгија за социјалистичким пројектом модернизације и еманципације детињства, за оним никада оствареним стањем потпуне бриге за ведро и безбрижно детињство, на коме је СФРЈ толико инсистирала, а која је била додатно наглашена отварањем Југославије за популарну културу Запада и добробити конзумеризма. Дечји гласови не представљају, дакле, жал због пораза револуције у којој нису ни учествовали, већ за изгубљеним благом сопствене, потенцијално револуционарне будућности, која никада није доживљена онако како је то могло и требало да буде.

Наративи хибернације задржавају наративни фокус на замрзнутом, и отуда аисторичном кадру - историјском тренутку упропашћеног и изгубљеног детињства, које је само наизглед било идилично. Ово изгубљено детињство, које је већ увек и отето, интервенцијама одраслих контаминирано, у тренутку своје контаминације преобраћа се у алегорију уништене земље, увек изнова враћајући читаоца у тренутак њеног нестанка, у трауматично искуство губитка, које успоставља чињеницу непостојања и празнине као једину релевантну, непроменљиву чињеницу приповедно-историјског искуства. Наративи југоносталгије покушавају, пак, да успоставе дијалог са осећањем тог губитка. Кроз њих се тражи „право на сећање” оних који су губитак доживели и који, размишљајући о њему, успостављају изнова дијалектички процес поновног промишљања прошлости, који је, трауматичним нестанком СФРЈ, у једном тренутку био брутално прекинут. Носталгија се кроз ове стратегије успоставља, како то истиче Тања Петровић, као критичка пракса разумевања садашњости и покушаја конструкције нове будућности, у коју ће бити инкорпорирано наслеђе југословенског идентитета, југословенске прошлости, али и пројекта југославизма као утопијског пројекта.

Фантастички дискурс и гласови деце у романима Сретена Угричића и Александра Хемона

И наративна пракса хибернације и наративна пракса југоносталгије примењене се у роману *Маја у ја у Маја* (1993) српског писца Сретена Угричића и, скоро деценију касније, у роману *Nowhere man* (2002) босанско-америчког писца Александра Хемона. И Угричићев и Хемонов роман исприповедани су у трећем лицу једнине, из позиције приповедача, која се често разоткрива као метанаративна позиција, што чини приповедање у овим романима халуцинантним и ониричким, обликујући фантастичко-лирски дискурс хибернације, у коме се осећај губитка (домовине, детињства, језика, породице, сигурности, идентитета...) увек изнова проживљава као нестварно искуство, као и само детињство у СФРЈ, које се дочарава кроз метафоре сна и огледала. Ониричко је приповедање истовремено и одбијање признања да се губитак десио: губитак који се дешава у сну дешава се неком другом, оном Ја које је остало замрзнуто у нестварном свету СФРЈ детињства, које је и само приказано као сан, а од кога је учесник догађаја – дете – дистанциран туђом приповешћу у трећем лицу једнине. Као у сну, главни протагонист губитка, онај који га доживљава, нема могућност артикулације сопствене сновиде позиције: његово историјско искуство нам саопштава неко други, неко ко има, чудним случајем околности, увид у његову трауму.

„Југославија је лепа земља. Штета што не постоји“ је позната реченица из романа Сретена Угричића *Маја у ја у Маја*. Књига о одрастању, која на први поглед представља типичну постмодерну причу засновану на уметничкој и интертекстуалној игри са

шаблонима савремене популарне културе:

„Заснована је на мотивима из серије дечјих књига *Мартине* белгијских аутора Гилберта Делахајеа и Марсела Марлијера, веома популарних у бившој Југославији (...) Главни лик ове илустроване серије, први пут објављене 1954. године, живео је у Бриселу и уживао у срећи, завидно детињство. Њено име је промењено у верзији објављеној у Београду и Загребу, и као *Маја* оставила је трајан и позитиван траг у машти генерација које су одрасле у бившој Југославији.“ (Абрасовицз 2017, 21)

Угричићев роман указује, међутим, на злокобну хипокризију плуралистичког концепта ведрога и безбрижног, садржајима испуњеног социјалистичког детињства коју предочава Дуда:

„Политичка је одлука била да слободно вријеме већим дијелом остаје слободно. Успоредо са сталним подсећањем на дјетињство у слободи текло је и слободно дјетињство. Оно је истодобно могло ићи барем двама, а у некомунистички оријентираним обитељима често управо трима колосијецима: пионирско-социјалистичким, популарно-културним и традиционално-религиозним. Једноставно речено, дијете је у петак у пионирској одори у школи могло судјеловати у неком свечаном програму, у суботу је с родитељима могло отићи у куповину у Трст, а у недјељу на мису. Могло је рецитирати о Титу, читати стрипове и ишчекивати нове играчке из иноземства, те судјеловати у вјерским прославама. Таква материјална и духовна супостојања и испреплитања од шездесетих година нису била неуобичајена ни сувише проблематична.“ (Дуда 2015, 290)

Ова слободна полиглосија социјалистичког СФРЈ детињства показала се, у данима распада Југославије који ће уследити, кобном замком. Отуда, у Угричићевој верзији приче Маја живи у Амстердаму, који је царство свих грехова (дрога, проституција и рокенрол, што значи - побуна), док се њено идилично дјетињство из сликовнице претвара у причу о породичном насиљу и распаду породичног хабитуса, као и у причу о криминализацији детињства. (Парадоксално је то што је Амстердам био једно од првих одредишта за све оне који су желели да избегну ратни хаос и присилну мобилизацију у бившој Југославији. Многи београдски и југословенски уметници тражили су политички азил управо у Амстердаму баш у тренутку када је објављена Угричићева књига.)

У Амстердаму се идилично детињство из сликовнице преображава у причу о породичном насиљу и дезинтеграцији породице, као и о криминализацији детињства. То је свакако крај безбрижног социјалистичког детињства и његовог плуралистичко-конзументистичког концепта, као и крај света онаквим каквим га познајемо из златног доба СФРЈ плурализма. Угричић нам говори „причу о распаду Југославије и политичкој трансформацији у Европи“ (Абрасовицз 2017, 23), у којој се метафора детињства претвара у метафоре затвора и лудила као екстремних егзистенцијалних форми опстанка. Ти се облици могу чинити окрутним, али они су коначно лишени напетости социјалистичког детињства обликованог императивом вере у прошлост, садашњост и будућност братства и јединства у земљи која је некада давно названа Југославија.

Ово је сигурно крај света какав Маја познаје. Али, то је начин на који је Мајино детињство такође ускраћено за европску неолибералну стварност: Мајина прича о сопственој другости преобраћа се у фантастички наратив, који Мају поново крије од стварног света одраслих. Јер би прича о револуционарном потенцијалу дјеце требала бити скривена од одраслих како би сачувала своју моћ да обилкује другачију будућност. На самом крају Угричићевог романа дечји гласови који би требало да сведоче свој сопствени

губитак одједанпут мутирају, деца се трансформишу у чудовишна полустворења, тинејџере који се налазе на пола пута од деце до одраслих људи, а сексуална иницијација се одиграва на чудовишно-фантастички начин, укидајући могућност да Маја сведочи свој сопствени губитак. С друге стране, Маја ипак остаје, у очима одраслих, заблудело дете, заувек изузето од одговорности за своје поступке, и отуда савршено невино, етички супериорно упркос злочинима које је починила:

„Прво, невина је зато што кривац не може бити неко ко практично не постоји. А нема Маје, јер је она као да је... Она је као да није са овог света... Она је из неког другог, нематеријалног и непробојног света, за мене - за нас - неразумљиво, тајно... Девојка из сликовница није ни слична овој Маји, истина, нашој, која је неупоредиво нереалнија... Замишљамо само да је она тамо, од крви и меса, исто као ми смо... И не као други, већ опет као први - јер Маја, чак и да постоји на начин на који ми, обични смртници, постојимо, ни у ком случају не бисмо могли бити криви. И то знамо. Јер сви знамо колико њени родитељи заслужују смрт. Као, на крају крајева, родитељи толике друге деце... И не као треће, већ опет као прво - она је невина јер је Маја дете. А дете као дете, колико год необично, никада није криво. Уосталом, сва деца су необична - наша, а опет не наша. Њихова? Посебно Маја... Граница која нас дели од деце је невидљива - као да нема границе, али је непробојна... “(Угричић 2012, 204)

Деценију касније, Александар Хемон у свом роману *Nowhere man* (2002) даје кратак резиме дјетињства и ране тинејџерске социјалистичке омладине. Јозеф Пронек, главни лик романа, доживео је своју младост током 80-их година у Сарајеву, где су младићи били zgodни, девојке лепе, спортске екипе успешне, бендови добри, а улице меке попут персијских тепиха. (Хемон 2002, 25) Распад породице и детињства одвија се у животу Пронека на округан и изненадан начин, као и губитак отаџбине и матерњег језика. Наратор, који нам се у роману посредно разоткрива, сигнализира, међутим, на чињеницу да је Јозеф Пронек од најранијих својих дана под неком врстом помног надзора и присмотре. До краја романа идентитет овог приповедача, као и свих осталих приповедача, који се у књизи смењују попут вешто симулираних двојника самог Јозефа Пронека, остаје непознат. Тако се блажено сећање на СФРЈ породицу и детињство преображава у мучни трилер са непрекидно одложеним суспенсом: Пронек је надзиран, али се не зна због чега и од кога, дезинтеграција породице и детињства одиграва се и у његовом случају сурово и муњевито, као и губитак земље и језика, будући да Пронек свој живот наставља у политичком егзилу у Америци. Осећај клаустрофобије га, међутим, не напушта упркос просторствима која прелази путујући са истока, из Украјине, преко Балкана и Босне, на запад, у Чикаго, као крајњу урбану тачку америчког средњег запада. То је иста она клаустрофобија која утиче на Мају у Угричићевом роману, клаустрофобија која ће пратити Пронека до његовог менталног слома у последњем поглављу романа (Алексић, 2013,138).

Миш који се на самом почетку романа јавља као прва опасност, од које тек рођени Јозеф Пронек стрепи, отелотворује се и на самом крају романа као никад избегнута опасност, која Јозефа увек изнова спречава да схвати ко је коме непријатељ: миш њему или он самоме себи. У завршној сцени романа, као и у сцени у којој се миш у роману уводи само као застрашујући Пронеков пријатељ, није сасвим јасно да ли је у питању прави миш или је то само Пронекова халуцинација. У оба случаја, миш буди Пронека из сна – али све време остаје нејасно да ли је миш сањан или стваран. У завршној сцени романа Пронек и миш се спајају и постају једно биће – монструозно, опасно и отуђено – баш као и Маја у завршним сценама Угричићевог романа. Наративне

стратегиије хибернације представљају социјалистичко југословенско детињство, и саму СФРЈ, замрзнутим у времену и Пронековом сну, заувек и мистериозно недоступним. То замрзавање има све одлике онога на шта Фројд указује као на опседнутост губитком, на усредсређеност на обнављање губитка и његов вечни повратак, на нарцистичку карактеристику меланхолије, услед које его, парадоксално, губи могућност да распозна и разабере прави предмет тог губитка и свог жаловања.

Метафора детињства одликује се у оба ова романа изразитом клаустрофобијом. Интересантно је да се ради, у оба случаја, о некој врсти образовних романа (на шта Угричић и указује у поднаслову своје књиге), у којима се одрастање увек изнова одлаже. Огледална ситуација овог одлагања јесте замрзавање и обнављање траума: процес одбијања суочавања са губитком је у романима предочен кроз фреквентну и развијену метафору дечје игре жмурки. И Маја и Пронек играју сами са собом жмурке у тами сопствене изолације (тачније, у тами своје затворске, односно хотелске собе), симболички затварајући очи пред нужношћу постјугословенског суочења. Онирички нарративни дискурс оба романа предочава нам детињство у СФРЈ као стање хибернације које је претходило страшним историјским променама, у којима су дечји гласови утихнули, а сведочења деце могућа су само кроз метафоре клаустрофобије и лудила, насиља и надзирања, с једне стране, или кроз компензаторску моћ метафора сна, опијености и месечарења, као и кроз архетипску снагу бајковитих наратива и наратива о натприродним моћима.

Деца-духови и мртви језик југословенске утопије

Отуда су, сабласно, деца која говоре језик југословенске утопије мртва деца: она која никада нису одрасла упркос свим покушајима. Она тако могу општити само са себи сличнима, са „ничијом децом”, како ту посебну врсту бића назива Угричић, али не и са онима који су преживели и одрасли, преузевши на себе одговорност партиципирања у промењеном свету. Једино под тим условима деца из Угричићевог и Хемоновог романа задржавају право на претпоставку своје сопствене невиности и етичке супериорности, право да постављају питања на која им нико неће дати одговор, али која очигледно нико осим њих нема право да постави.

У овој амбиваленцији глас деце је изгубљен глас, замрзнут у изгубљеном времену, са којим не постоји више никаква могућност дијалога: пројекат Југославије ту се успоставља као поетски пројекат, чије утопијске снаге нису поништене, али је, међутим, уништена могућност њиховог декодирања и дешифровања. Чини се да је са поразом југословенског пројекта језик одређених културолошких и друштвених пракси заувек изгубљен и стављен ван употребе: отуда нарација кружи око трауматичног места губитка тог језика, скрећући пажњу да је он некада постојао, али нам не омогућава да га чујемо, нити омогућава деци која су тим језиком говорила да га поново учине живим језиком југословенске садашњости и будућности.

Парадокс је у томе што се чини да свакодневно чујемо и разумемо гласове те деце-духова иако та деца говоре мртвим језиком југословенске утопије. Како је то могуће?

ПОРТРЕТ КЛАРИСЕ ДАЛОВЕЈ

Када се говори о појму портрета у уметничкој прози, обично се мисли на дела која прате развој једног, средишњег лика који се током приповедања мења и преображава. По среди је млада особа која се, најчешће, налази на извесној животной прекретници. Роман је, у том случају, поглед усмерен на особу која ступа у свет и на околности које ће одредити њено животно опредељење. Међутим, када говоримо о портрету Кларисе Даловеј у роману *Госпођа Даловеј* Вирџиније Вулф, онда ту извесне ствари, претходно, морамо објаснити.

С обзиром на то да је Вирџинија своју јунакињу замислила као зрелу особу, жену од око педесет година, већ остварених могућности, онда се ту не може говорити о класичном портрету са којим се сусрећемо у образовном роману. Портрет се у оваквом случају гради путем ретроспективе, покушајем да се сагледа низ преображаја кроз које је портретисани лик прошао. Да бисмо боље разумели на који је начин списатељица извршила тај задатак, морамо се, на тренутак, вратити на њен поступак грађења ликова у роману.

У својим романима Вирџинија Вулф није желела да даје коначне, дефинитивне, одређене ликове као што су то чинили писци претходних генерација. Напротив, она је желела да своје ликове прикаже у трајању, да покаже промене које се дешавају у њима под дејством искуства. Оно што је јако битно истаћи јесте то да је она људску личност изједначавала са свешћу. Тврдила је да романијер треба да се бави свешћу свог лика, док је све остало од другостепене важности за постизање једног и најважнијег циља – осветљавања унутрашњег функционисања свести. Управо због тога, она је и писала своје романе користећи се техником тока свести. У њима она даје више тачки гледишта, више углова посматрања, износећи размишљања, осећања и рефлексије више ликова у чији ток свести залази. На тај начин она гради портрет путем контемплација и сећања самог портретисаног лика, у овом случају госпође Даловеј, као и преко мисли, осећања и сећања ликова који је окружују. Тако су ликови Вирџиније Вулф комплетни јер настају као резултат једног заокруженог процеса уметничког стварања. У свим ликовима које у једном роману представља дато је потпуно остварење једног лика. Њени ликови јесу самосвесне и самоанализирајуће индивидуе, али и индивидуе чија се личност рефлектује у свести осталих ликова који их окружују и са којима долазе у контакт. Тако, да бисмо успели да дамо пристојну анализу портрета Кларисе Даловеј, морамо, пре свега, поштовати начин на који она искрсава пред нас – веома полако, кроз контемплације и сећања њесаме, као и ликова који је окружују, исто као и кроз танане промене које доживљава у току једног дана, тј. у току читавог свог живота.

Госпођа Даловеј, с друге стране, специфична је као лик управо због тога што се тешко може објаснити без позивања на њеног творца. Тачније, да бисмо што боље схватили Кларису Даловеј, морамо познавати схватање живота и сам живот Вирџиније Вулф. Јер, као што је већ речено, Вирџинија је у свој свет фикције, у дела која је стварала, дубоко утапала себе и своје схватање живота. У портрет госпође Даловеј она је излила највише себе саме, а чињеница је да је једина свест у коју човек може да проникне само његова сопствена. Вулфова се у откривању лика Кларисе изнутра служила субјективном техником тока свести и у њега унела лично схватање живота, постојања и искуства.

Кларисина свест на тај начин одражава све што је Вирџинија сматрала да је вредно да се из људског живота забележи; да се прикаже тоfino трајање у времену, то бивствовање из дана у дан. На тај начин, портрет Кларисе Даловеј може се сматрати најцеловитијим портретом који је Вирџинија Вулф створила, а роман Госпођа Даловеј веома искреним исказом о животу властитог Ја, онако како га је Вирџинија видела – час бескрајна лепота, час празна и мрачна тамница. Она је ту најбоље успела да прикаже ту фини и непрекидну тензију између живота и смрти, потпуне среће и дубоког очаја. Портретом госпође Даловеј она је још успела и да укаже на проблем идентитета људске личности у времену распада традиционалних система вредности, у измењеној стварности с почетка 20. века.

У роману Госпођа Даловеј преовлађује књижевна техника индиректног говора, што указује на то да је традиционална форма у основи сачувана, али је обogaћена техником тока свести више лица. Радња романа смештена је у један јунски дан. Роман прати два круга догађаја, тачније, у роману постоје две одвојене приче које се тек на крају књиге сустичу путем ликова сер Вилијема Бредшоа и његове супруге.

Први круг догађаја прати један дан у животу Кларисе Даловеј, педесетогодишње жене из енглеских виших слојева, супруге високог државног службеника Ричарда Даловеја. Око ње, осим њеног супруга Ричарда, постоји још ликова у чијим мислима се њена личност рефлектује. Ту су њена кћер Елизабета; Дорис Килман, гувернанта њене кћерке; Питер Волш, човек који ју је волео у младости, а сада се, после дужег одсуства, вратио у Енглеску из Индије; Сели Сетон, такође везана за Кларисину младост; леди Брутон, као и низ „ситнијих“ ликова који доприносе потпуности Кларисиног портрета. Клариса те вечери приређује пријем на који планира да окупи сам крем лондонског друштва у својој кући. Од раног јутра она обавља последње припреме, одлази у куповину, долази у контакт са различитим људима и објектима, што је путем различитих асоцијација нагони на сећање, размишљање и преиспитивање себе саме, као и смисла свог постојања. Тако да, без обзира на то што је у роману дат само један дан, ми пред собом имамо читав живот Кларисе Даловеј, дат кроз размишљања о прошлости и садашњости ње саме, као и оних који су њој блиски. Јер, сваки од ликова који је окружују има у роману свој лични живот и ток свести у којем се она пројектује. Како се дан приближава крају и вече пада, све припреме су завршене и почиње блистав пријем, велике отмености. Клариса је „савршена домаћица“; она радосно доживљава тренутке свог пријема када јој се чини да њен живот достиже кулминацију. А онда се на пријему уплиће једна друга судбина. Сер Вилијем Бредшо помиње смрт. Клариса претрпи телесни и духовни шок, који не доводе до климакса у роману, већ до једног тренутка Кларисине самоспознаје, њеног „тренутка бића“, за којим тежи од раног јутра. Она успева да се смири, враћа се гостима и пријем доживљава успех.

Други круг догађаја у роману јесте прича о Септимусу Ворену Смиту, која као пратећи мотив тече паралелно са причом о Клариси Даловеј. Око Септимусовог лика групише се, такође, пар ликова који његов лик чине потпунијим. Ту је његова жена Лукреција (Реција), млада Италијанка која се удала за њега кад се рат завршио, у тренутку када је он, како сам каже, престао да осећа. Она је крај њега, али веома тужна и усамљена у Лондону који и не познаје. Ту су, даље, др Холмс, јефтини лекар опште праксе који даје Септимусу пилуле у уверењу да је све у реду, и др Вилијем Бредшо, познат као човек „од мере“ који разуме реално Септимусово стање и преко чијег лика се ове две приче у роману спајају. У ретроспективи која је дата у роману ми видимо Септимуса Ворена Смита као романтичног младог човека који је волео поезију, који је дошао у Лондон, био службеник, похађао вечерње часове, а када је почео рат, борио се за Енглеску. Био

је добар војник, био је унапређен, гледао је како му пријатељи гину, а он је преживео. У току тог обичног дана који нам Вирџинија Вулф у роману представља, Септимуса не мучи проблем припреме пријема, куповине цвећа, већ фантазмагорија Евансовог гласа – гласа његовог пријатеља који је погинуо у рату. Тај глас се у Септимусовом поремећеном уму меша са пророчанским порукама вечних истина које му се сада обелодањују. Он има аудио и визуелне халуцинације. Дан који је дат у роману прати развој његовог лудила као увертире у самоубиство које ће он и починити, скакањем кроз прозор, исте вечери када у Кларисином дому почиње велики пријем.

Са Кларисом Даловеј сусрећемо се одмах, у првој реченици романа: „Госпођа Даловеј је рекла да ће сама купити цвеће.“ Јутро је. Она осећа лепоту тог јутра. Док излази на улицу тај свежи, јунски ваздух враћа је у девојаштво. У њој се буди сећање на време када је имала осамнаест година и када је живела у Бортону: „Како је свеж, како благ, свакако тиши него овај, бивао тамо ваздух у рана јутра; као удар таласа, као пољубац таласа. Стар и резак па ипак (за осамнаестогодишњакињу, колико јој је тада било) свечан.“ Реминесценције из младости евоциране су узбуђењем због предстојећег пријема који те вечери припрема. Јер, то је тренутак када ће она поново бити у средишту једног скупа људи који је сама створила. Пријем је, заправо, повод да она почне да размишља о свом животу.

Она се сада креће улицама Лондона, према цвећари у Бонд Стриту. Док шета лагано Вестминстером, Клариса размишља о Лондону, његовој лепоти и о својој потпуној припадности њему. Она је јако везана за Лондон, поготову за његов средишњи део, Вестминстер. Њој је драга блага измаглица лондонског јутра. Улице су пуне људи који се међу собом не познају, а, ипак, сви доприносе правој природи Лондона. Својом бојом, градском буком, целокупном атмосфером, Лондон представља простор у којем се Клариса осећа срећном и поносном што ту припада: „У очима људи, у њиховом њихању, трупкању, тешком ходу; у буци и метежу; у колима, аутомобилима, аутобусима, камионима; у сендвич људима који вуку ноге и клате се; у дувачким инструмантима, у верглу; у тријумфу и шуму у чудној високој песми неког авиона у висини, налази се то што она воли живот, Лондон, тај јунски тренутак.“ Без обзира на благу несигурност коју од раног јутра осећа по питању да ли је живот испунио оно што је обећавао, у Клариси пробија веселост изазвана јунским јутром и виталношћу Лондона који воли: „Зар је онда важно, запита се она, корачајући према Бонд Стриту, зар је важно што неминовно мора потпуно да се угаси; све ово треба да се настави без ње; да ли јој то смета, или, зар није утешно веровати да смрт значи потпуни крај, али да ће, на неки начин, на лондонским улицама, у плими и осеци ствари, овде-онде, она ипак преживети?“

Кларисина шетња Лондоном тог лепог јутра у многоме одређује и разоткрива њен друштвени карактер и друштвену улогу, чак много боље него што би се то постигло детаљним описом. Њене асоцијације, сећања и сусрети за време шетње, стављају је у круг, у друштвени амбијент енглеских виших слојева. Она, пре свега, живи у елитном крају Лондона, размишља о познатим састајалиштима богатих, она је на путу за цвећару у Бонд Стриту, тј. у најскупљој лондонској трговачкој четврти. Бонд Стрит је очарава, а у цвећари је цвеће за њу већ спремно. Удајом за Ричарда Даловеја, Клариса је постала госпођа Даловеј, светска жена на чије пријеме људи сматрају чашћу да буду позвани. Из плаховите и осетљиве девојке она се развила у савршену домаћицу којој су једини замисливи животни проблеми љубав, брак и афирмација властите личности.

Друштвена улога само је део Кларисине личности. Испод маске савршене домаћице постоји она сама. Од раног јутра она контемплира над својом личношћу. У њеним контемплацијама осећа се блага доза испразности коју она уочава на тренутке у себи док шета улицама Лондона. „Али често то тело које носи (заустави се да погледа једну холандску слику), то тело, поред све своје тежине, изгледа као ништа – баш ништа. Имала је чудно осећање да је невидљива, не приметна, непозната; да није више удата, да нема деце, већ да једино постоји ова зачуђујућа и помало свечана шетња са осталим светом по улици Бонд, само госпођа Даловеј, не више чак ни Клариса, само госпођа Ричарда Даловеја.“ Овде се идентитет Кларисе Даловеј везује за појам бестелесности. Њена свест је једино тело које сада поседује. Она и даље преиспитује сопствени карактер, она је сама свесна колико жели да остави утисак на људе: „Много више би она желела да буде као Ричард, који поступа ради самог поступка, док она, пола времена не поступа једноставно, не ради самог поступка, него да би нагнала људе да мисле ово или оно; зна она да је то потпуна бесмислица, јер тиме нико није никад био ни за секунд обманут. О, кад би могла да поново отпочне свој живот... Кад би барем могла другачије да изгледа.“

Док се шета Лондоном, сада већ на путу према кући, Клариса се сећа своје младости, размишља о свом садашњем животу и његовом смислу. Она преиспитује сопствени карактер. Поставља себи различита питања, али је јако мало у стању да на њих одговори, као што није ни у стању да до краја проникне у саму себе. Једино што открива да у њој бесни, једино што је нагони да се осећа живом, јесте мржња према госпођици Килман, грозоморној наставници историје која је изгледа освојила срце њене кћерке Елизабете. Мржња према Дорис Килман простире се читавим њеним телом и ужасава је: „Ипак, заледило ју је комешање тог бруталног чудовишта у њој, то што чује како се ломе шибљике и осећа како се копита усађују у дубине те лишћем испреплетане шуме, њене душе; никада не бити сасвим сигурна или сасвим задовољна, јер у сваком тренутку чудовиште се може покренути, та мржња која, нарочито после њене болести, има снагу да је нагна да се осећа као изгребана, рањена у кичму; задаје јој физички бол и чини да усред свег уживања у лепоти, у пријатељству, у томе што се добро осећа, што је воде, што своју кућу уређује као дивно прибежиште, ипак задрхти, да се повије као да заиста постоји чудовиште које јој чупа корење, као да цела ратничка опрема душевног задовољства није ништа до самољубље. Та мржња.“ Клариса се ужасава те мрачне и деструктивне страсти у себи самој, страсти која се налази дубоко испод држања савршене домаћице, улоге коју је до тада успешно обављала. Она је шокирана и уплашена пред мржњом коју не може да објасни себи, јер је осећа она која се увек толико трудила да буде љубазна према људима.

Осим што поставља себи питање смисла свог живота, рашчлањује сопствени карактер, она се сећа своје младости, сећа се Питера Волша, путем различитих асоцијација које пред њом искрсавају. Читавог тог јутра он је присутан у њеној свести. Многе ствари које угледа или осети тог јутра, враћају њене мисли на Бортон, на њихову љубав. Она покушава да анализира питање љубави према Питеру, ако је то, заправо, и била љубав, а ако јесте, каква је била, да ли је погрешила, можда, што га је одбила. Када на улици сретне Хјуа, човека који је поједнако везан и за њену младост и за садашњи живот, с обзиром на то да га познаје читавог свог живота, Кларисине мисли се враћају на Питера и она постаје свесна колико, заправо, размишља о њему: „Она и Питер су могли бити сто година растављени; никад му не би писала писма... Али наједном би јој дошло: да је он сада са мном, шта би рекао? – понеки дани, понеки призори враћали су јој га мирно, без старе горчине... Њега је интересовало стање света, Вагнер, Попова поезија, вечни људски

карактери и недостаци њене душе. Како је само грдио. Како су се препирали! Удаће се за председника владе и стајаће на врху друштвене лествице; називао ју је савршеном домаћицом...“

Из ове Кларисине ретроспекције видимо да је она у својој младости имала активан и интензиван интелектуални однос са Питером Волшом. Он је њу јако волео, али јој је замерао на њеном хладном карактеру. Да ли је она волела њега? Клариса одговор на то питање не може да пронађе. Оно чега се она у младости бојала јесте његова силовитост, његово стално испитивање и преиспитивање њеног карактера, та стална његова потреба да буде присутан у њеној души и дели са њом сваку мисао. Он је сматрао да је она арогантна, да је хладна и да је сноб. Оптуживао ју је за „смрт душе“. Клариса се отргла од Питерове страсне љубави и предала се у наручје немаштовитом Ричарду Даловеју. Кад сада, овог јунског преподнева, размишља о својој одлуци у младости, она схвата да је добро што се није удала за њега јер би их то обоје упропастило: „ Јер у браку мора да постоји мало слободе, мало независности, код људи који живе заједно из дана у дан у истој кући. А то је њој Ричард дао, и она њему. Али са Питером би се све морало делити, у све улазити. А то је неподношљиво.“

Тако размишља Клариса сада док се сећа своје младости. Још више ју је гневело то што је читав Питеров живот промашен (према њеним критеријумима вредновања, промашен), што није остварио ништа од оног о чему су као млади разговарали. Међутим, када је Питер, око поднева, изненада посети у њеној кући (јер се тог дана вратио у Енглеску из Индије), Клариса поново покушава да објасни себи шта је то што је, заправо, навело да изабере Ричарда место Питера према којем је, како јој се сада чини, могла да развије страсну љубав. И тек сада она разуме да ју је њен потајни страх од живота навео да се одлучи за безбедност, заштиту, за утабан пут који је пред њом могао да створи Ричард, не Питер. Јер Ричард је смирен, рационалан човек који сваки посао успева да обави како треба до краја, без много узношења. С друге стране, са Питером са никада не зна, он је страствен човек, изоштрена перцепције, који до краја залази у живот. Она увиђа сада свој страх од живота који је водио њене одлуке. Јер, она није желела да зарања у живот са свим оним опасностима и искушењима које он носи. Уз Ричарда, она је могла да живи на бледој површини ствари, сигурна, изван прљаве реалности. Крај њега је онамогла да прима људе, да организује пријеме, да се креће међу људима које, такође, не дотиче много суровост живота која постоји изван отмених салона. Једном речју, Клариса је крај Ричарда могла слободно да се бави јединим занимањем које је знала да ради – да спроводи ствари.

Ричард Кларису није посматрао критичким оком као Питер, он није чак ни покушавао да проникне у њу. Клариса је у Ричардовим очима могла да посматра свој одраз, управо онакав, какав је желела, јер је он успевао да је види само онако како би му се она представљала. Ричард је њу јако волео, а и она њега, бар је могла да убеди себе у то. Заправо, она је у њему волела своју улогу коју јој је он омогућио да игра, друштвену улогу савршене домаћице којом се склања од живота.

Питер ју је прозирао. Он би временом успео да продре у њену срж, у унутрашњост њене љуштуре где би пронашао само јак страх и мржњу које он не би умео да савлада у њој или, бар, да их не примети, као Ричард. Клариса није смела да дозволи да јој се Питер сувише приближи јер би је разоткрио, а она је могла сасвим лепо да живи у лажном свету привида, само ако огромну празнину у себи остави нетакнутом и направи се да она и не постоји. Зато она сада и разуме да је урадила праву ствар што га је одбила, без

обзира на то што има велике наклоности према њему и осећа љубомору када чује да он сада воли другу жену. Али, ипак, и поред велике уверености у исправност свог поступка, она осећа узнемиреност његовим присуством. И велику наклоност, али и узнемиреност због тога што је он и сада посматра својим проницљивим оком и прети да је разоткрије – саму пред собом. Стојећи пред огледалом у својој малој соби, она размишља: „То је она главом, кад је нека сила, неки поздрав упућен њој да буде она... Једино она зна колико је другачија, колико разнородна и само за свет сабрана тако у један центар, у један дијамант, у једну жену која седи у свом салону пружајући другима место састајања, без сумње, један зрачак у нечијем мрачном животу, можда прибежиште за усамљене; помагала је младом свету који јој је био захвалан због тога; покушавала је да увек буде иста и да никад не покаже ни знаке својих других „ја“ – своје мане, љубомору, таштину, подозрења...”

Како даље залазимо у портрет Кларисе Даловеј, тако се пред нама отварају и други аспекти њене личности. У подне тог дана она одлази у своју собу, са све ужим креветом. Соба је овде простор интимае, место осаме у коју се Клариса повлачи да би се одморила. Лежећи на свом кревету, она и даље размишља о себи, о Питеру, Ричарду, али у сећање призива још једно осећање, за које верује да је била љубав. Када је Вирџинија Вулф замишљала своју госпођу Даловеј, она је у свом интимном дневнику писала: „Клариса Даловеј ће волети жену, она и жена ће се пољубити, једним пољупцем, попут јединствених зажарених пољубаца у бајци, и Клариса ће целог живота носити сећање на тај пољубац, жудећи да се понови. Она никада неће пронаћи такву љубав коју изгледа нуди један усамљени пољубац...”

У потпуном миру своје сопствене собе, Клариса успева да сагледа хомосексуалну страну своје личности: „...ипак, она понекад није могла да се одупре чари неке жене, не девојке, већ жене која би јој се исповедила, као што оне често чине, неку авантуру, неку лудост. И било због сажалења, због њихове лепоте, или што је она била старија, или због друге околности – меког, лаког мириса или виолине из суседне собе..., она би тада несумњиво осетила оно што осећају мушкарци. Само за тренутак, али је то било довољно.“ Таква самоанализа враћа је у Бортон, у време када је била млада и упознала Сели Сетон на неком пријему. Сећа се како није могла скинути поглед с ње јер је Сели поседовала баш ону врсту лепоте коју је Клариса највише волела – била је црномањаста. Оно што је Кларису посебно привлачило била је једна Селина особина коју она сама никада није поседовала, нека немарност која јој је дозвољавала да каже или учини било шта, била је у стању да трчи нага кроз кућу и запрепашћује људе. Сели је имала породичних проблема и била је без пенија у џепу. Кларису је тада привлачила та Селина неконвенционалност. Сама Клариса тада ништа није знала о сексу, нити о друштвеним проблемима. Сели ју је са тим упознавала. Њих две су до дубоко у ноћ разговарале о животу, о томе како ће променити свет. Прихватала је Селине идеје јер ју је изненађивала њена снага, њена даровитост и њена личност.

Сада Клариса евоцира то некадашње осећање и схвата да је то била љубав: „Кад погледа унатраг, чудна је била та чистоћа, та целовитост њених осећања према Сели. Није то имало везе са оним што се осећа према мушкарцу. Било је потпуно несебично и, штавише, имало је једну особину која може једино да постоји између жена, између тек одраслих жена. Било је то осећање заштитничко с њене стране; произилазило из свести да се налазе у савезу, из предосећања нечег што ће морати да их растави (увек су говориле о удаји као о катастрофи), отуд то витешко, заштитничко осећање које је било јаче с њене стране, него са Селине...”

То старо осећање сада нема никаквог одјека у Клариси, али се она сада радо сећа свог осећања тада, док је силазила у белој хаљини да се сусретне са Сели и док је размишљала: „Ако треба умрети сада, то ће бити највећа срећа.“ Сматра да је то било Отеловско осећање и она га је доживела. Тада се догодио и најчудеснији тренутек у њеном животу. Једне вечери она и Сели су се пољубиле: „Осетила је да је добила поклон, завијен, и да јој је речено да га само чува, не да га гледа – један дијамант, нешто бескрајно драгоцено...“

И чувала је. Сада, док седи заваљена у свом кутку, то религиозно осећање искрсава пред њом. Док се сећа својих љубави, она, уједно, и анализира свој садашњи став према емоцијама, став који је сада, у њеним зрелим годинама, достигао свој коначни облик. У овим годинама, Кларису је захватила конвенционалност и извесна доза социјалне крутости и ускогрудости. Седећи у својим салонима, окружена сребром, скупоценим намештајем и послугом, она је изградила читаву теорију о лепоти самоће. Она осећа да би је страствена љубав могла сада само прогутати, такву каква она јесте. Веровала је да се чак и у најинтимнијем односу мужа и жене не сме допустити потпуна присност. Клариса се сада грчевито држи своје издвојености, самоће и самонаметнуте изолације. Ако је сви оставе на миру, не упирући према њој велику љубав или критику, онда за њу неће бити никакве страсти, нити било какве ангажованости, јер она је мрзела ангажовање било религиозно, било политичко, све што захтева потпуно предавање и учествовање. Она презире свако јако осећање и боји га се јер би је оно нагнало да зарони у живот, а она то није желела. Чувала је своје теорије дубоко у себи. Јасно је осећала: „Љубав разара, мислила је Клариса, нестаје све што је лепо, све што је истинито. Узмите само Питера Волша. Био је то човек пријатан, паметан, који је о свему имао појма. Са Питером се могло разговарати било о чему, он је био тај који јој је помогао. Он јој је позајмљивао књиге. А погледајте жене које је волео – вулгарне, тривијалне, прости. Сетите га се заљубљеног – дошао је да је види после толико година и о чему је причао – о себи – ужасна ствар. Страст која понижава.“

Клариса има јаку потребу да се креће озарена сјајем сопствене бриљантности. Она не сме да дозволи да се њена апсолутна супрематија у том вештачком свету породице и високог друштва уздрма, јер она би тада била изгубљена. У њој нема материнске нежности, она не би могла да живи ван свог света. Њој су потребни људи, гомила отмених људи. Она мора да се креће у водећим круговима, да буде окружена истакнутим људима, да прима ласкања разних странаца који јој никада неће прићи довољно близу да би проникли у њу. Она мора да сачува тај ласкави одраз себе јер је он постао њена једина реалност. Она је свесна те своје реалности и успела је да изгради сопствени систем аргументације. Док пратимо Кларисину интроспекцију којој се она посвећује од раног јутра, уочавамо да она, осим што преиспитује свој карактер и емоционални живот, она, такође, преиспитује и своју друштвену улогу, као и своју потребу за пријемима.

Љубав и религија разарају интимност душе. У то је она била потпуно сигурна. Клариса је била један од највећих скептика, и то је Питер јасно прозирао код ње. Њена теорија била је, отприлике, оваква – пошто је живот само рђава шала, онда по сваку цену треба учинити своје; ублажавати патње другова затвореника, украшавати тамнице цвећем и бити што је могуће пажљивији. Јер ти разбојници, богови, који никада не пропуштају прилику да повреду и осујете људе, неће моћи баш све да изведу по свом ако се неко, упркос свему, понаша као права дама. То њено убеђење наступило је после смрти њене сестре, која је погинула пред Кларисиним очима. Сада она сматра да и нема богова – никог ко би био крив. Све се свело на потпуни атеизам – чинити добро, ради

самог добра. Ипак, она у животу ужива безмерно. Таква јој је ваљда природа и у њој нема горчине, као што нема ни свести о моралној врлини. Она уме да ужива буквално у свему. Али, опет, како види сам Питер, њој су потребни људи, много људи да се међу њима покаже, са неизбежним резултатом разбацавања времена, на бескрајним пријемима, у причању бесмислица, у тупљењу оштрица свог духа, у губљењу своје личности.

Дан је већ одмакао. Док је седела у свом салону, надгледајући послугу, на тренутак се осетила ужасно несрећном. Лаганом анализом тог осећаја, она увиђа да је његов извор управо у том Ричардовом и Питеровом оспоравању њених пријема. Она зна да је код Ричарда то само забринутост за њено здравље, јер она после своје болести треба више да одмара, а не да троши своју енергију тако узалудно. У Питеру је већ осећала јасно оспоравање. Њих двоје имали су способност немог споразумевања, увек је успевала да осети када је он критикује. Питер је критиковао њен снобизам, испразност њене делатности, њену смрт душе. И док тако размишља, Клариса потпуно разуме чињеницу да обојица греше. Она једноставно воли живот. Лежећи на својој софи, усамљена и изолована, почиње и сама да размишља о смислу својих пријема. Да је, рецимо, Питер упита који је смисао тих пријема, једино што би она успела да одговори је то да су њени приједи „приношење жртве“. Она сада у мислима евоцира читав разговор са Питером на ту тему. Током тог имагинарног разговора са Питером, тј. са самом собом, она схвата да ако проникне дубље у своју душу, даље од оног што говоре људи, наилази на питање – шта, у ствари, за њу значи оно што она назива животом? Клариса даље размишља како, ето, једна особа живи тамо, друга овде. Она непрестано осећа њихово постојање. Каква је штета што је то тако. Те људе треба сјединити, што она, управо, и чини. И тако, за њу пријем, када се уздигне на неки виши ниво, јесте приношење жртве, сједињавање, спровођење ствари. Поставља, даље, Клариса себи још једно питање – приношење жртве, али за кога? Одговор који себи даје доста је неодређен. Жртва ради саме жртве, можда. Тек то је њен једини дар. А за даном следи дан; како је на крају невероватна смрт, да свему томе дође крај, а да нико на целом свету не зна како је све то она волела.

Клариса себи даје неодређене одговоре јер није до краја способна да проникне у себе. Све време, она, не само да не успева да да одговоре, већ не увиђа ни разлоге својих питања. Читавог тог дана она трага за својим прошлим временом, за својим изгубљеним идентитетом, за одговором на питање – ко је госпођа Даловеј. Јер, како је већ напоменуто, она од раног јутра има осећај бестелесности, осећај да је невидљива, неприметна.

Вече се спустило на Лондон и пријем почиње. Док гости долазе, Клариса осећа несигурност, плаши се да ли ће пријем успети. Оно што додатно отежава ствари да она сада заблиста у пуном сјају јесте Питерово присуство, као и присуство Сели Сетон која се изненада појавила. Клариса је свесна да је Питер критички посматра. Он је презирао у њој особине светске жене, баш као и Сели која је у младости молила Питера да избави Кларису из руке савршеног џентлмена Ричарда Даловеја који ће од ње направити савршену домаћицу.

Како се окупља све више гостију, тако Кларисино самопоуздање расте. Она је ту, на свом терену, играјући главну улогу. Више јој не смета чак ни Питерово мишљење. Она зна да он није у праву. То је она – госпођа Даловеј, у пуној афирмацији сопствене личности.

У тренутку када пријем доживљава врхунац, појављују се сер Вилијем Бредшо и његова супруга и објашњавају да су страшно закаснили јер се један млади човек (Септимус Ворен Смит) убио. При помену речи смрт, читав Кларисин свет на тренутак стаје. Она доживљава духовни и телесни шок: „Кад год би чула за неки несрећан случај, увек би физички доживљавала читаву ствар; њена би се хаљина упалила, тело горело. Бацио се с прозора. Земља је полетела увис; у њега се забише оштри, смртоносни, зарђали шиљци. Лежао је, док му је тутњало, тутњало, тутњало у мозгу, а затим се гушио у помрчини. Тако то она види. Али зашто је то учинио? И Бредшоови о томе говоре на њеном пријему.“

Бестелесност Кларисе Даловеј овде је снажно контрастирана телесношћу. При помену смрти, њена хаљина, њено тело гори. Зарђали шиљци пробадају Септимусово, тј. њено тело. Она се повлачи са пријема у једну празну собу, где усамљена и изолована од других доживљава транутак свог самооткрића: „Једном је бацила један шилинг у језеро, и никад ништа више. А он је бацио све... Једна је ствар важна; њен је живот изопачен од ћаскања, унакажен, помрачен; допустила је да сваки њен дан прође у покварености, лажи и брбљању. То је он сачувао. Смрт је пркос. Смрт је покушај општења људи који осећају да је немогуће доспети до средишта које им тајанствено измиче; јер блиско се удаљује, занос бледи, човек је сам. Зато они у смрти налазе загрљај.“

Клариса сада успева да схвати да је тај младић изабрао смрт да би избегао компромисе које је она у животу правила. Живот јој је био онакав какав је могла да створи, а да не зарони до краја у њега. Она је усамљена. У њеном животу постоји нешто што трули, дубоко покварено и нагрижено. У једном тренутку она поистовећује себе са тим младићем, смрт за њу постаје једини излаз. Она се њему диви. Тај његов корак јесте њен пораз, њена лична срамота. Он је успео да се одрекне свега, док је она морала да стоји ту кажњена јер је себе обмањивала.

Ипак, њена виталност се лагано враћа. Она успева сада да јасно сагледа ствари и призна себи да је она сама неспособна да управља својим животом. Она никада није могла да иде ведро у корак са њим, али, ипак, без обзира на све, она је жива, а тај младић је мртав. Она се на тренутак загледала у понор своје таме, али је, ипак, жива. Сада она посматра старицу преко пута која полази на починак. Размишља и даље о младићу који се убио, али га не сажаљева. Тада јој се враћају стихови:

„Не бој се више врелине сунца

ни бесних помама зиме.“

Она зна да се сада мора вратити гостима. Осећа да је ноћ јако чудна јер се осећа веома слична том младићу. Драго јој је што је то учинио, што је одбацио све. Тај његов гест помаже јој да осети лепоту, да осети радост. Она, ипак, мора да се врати и преузме своју улогу.

Клариса, дакле, тријумфује над смрћу, тј. над мрачном страном своје личности која је илустрована у лику Септимуса Ворена Смита. Она осећа у себи снажну афирмацију живота. Бежећи од себе, она је изабрала монотонији и празнији живот, али, уједно, заштићен и безбеднији. Дубоко у себи она је осећала снажну потребу за самоћом која је потицала из бестрашћа, а за последицу имала тугу. Клариса се одрекла љубави и осећаја зарад разума и сигурности. Њени мотиви су трезвени и себични, и воде у смрт душе, али не и у њену телесну смрт. Њена личност се расцепила, удвојила. Да би илустровала

ту подвојеност, Вирџинија Вулф увела је лик Септимуса Ворена Смита. Он је Кларисин поларитет, њен двојник. Септимус се убија, а Клариса наставља да живи. Она се враћа гостима, тј. она се још једном одлучује за сигурност и утабан пут помоћу ког тријумфује над својим мрачним понорима.

Слободан Вукобрат у тумачењу Госпође Даловеј упућује на чланак Џона Холија Робертса, у којем Робертс наговештава да су Вирџинија Вулф и Роџер Фрај имали блиску интелектуалну сарадњу у време када је настао роман Госпођа Даловеј, те да би било добро роман читати у светлости Фрајових примедби које је записивао. Роџер Фрај је говорио: „Извесни се облици слажу и наша радост не потиче од самих облика, него од њихове усаглашености.“ Ако Госпођу Даловеј тако читамо, можемо уочити однос између позитивне и негативне идеје, поларитет између Кларисе Даловеј и Септимуса Ворена Смита. Јер, то двоје су, како Робертс наговештава, једна и иста особа. Робертс даље каже: „Они нису одвојене личности и индивидуални карактери, него супротне фазе једне идеје самог живота. Њихова стварност није у њима као особама, него у њиховом међусобном односу као облика. Читаочева реакција на ову целину много личи на ону коју посматрач има пред сликарским платном када увиди како ова маса чини нужну равнотежу оној, како ова линија, на мало другачији начин понавља ону, како осветљење овде неизбежно одговара једној сенци тамо, како, другим речима, значење слике лежи у томе што посматрач сазнаје чињеницу да се облици међусобно слажу.“ Тако је, према Робертсу, *Госпођа Даловеј* заснована на визуелном, али и идејном поларитету између Кларисе Даловеј и Септимуса Ворена Смита. Слика живота Кларисе Даловеј има свој нужни одјек у самоубиству Септимуса Ворена Смита.

***

Са Кларисиним тријумфом над мрачном страном своје личности заокружује се њен портрет и завршава роман. За анализу Кларисиног портрета њена верзија себе саме не пружа довољно матерјала, управо због оне њене изванредне способности да ствариманаметне сопствену интерпретацију, избегавајући све оно са чиме не жели да се суочи. Кларисина свест је врло селективна и због тога у анализи прибегавамо свести и поступцима других ликова како би њен портрет до краја успели да сагледамо. Тачније, оно што је за анализу њеног портрета најважније јесте, управо, оно што нам даје Питер Волш. Питера Волша ми не бисмо могли називати неком „централном интелигенцијом“ у роману јер то и није метод којем прибегава Вирџинија Вулф у свом стваралаштву. Његов лик је битан јер он критикује Кларису оштрије и искреније него ико други, јер је он најбоље и познаје. Питер види у Клариси више од оног како се она представља. Он познаје њу каква је некад била, познаје њене неискоришћене и неиспитане потенцијале, њено интуитивно познавање ствари и људи. У једном делу романа он каже да је од ње научио да гледа „около ствари“. Испод површине светске жене и савршене домаћице он види у њој себично самољубље, сулуди и бескрајни снобизам, гадљивост према њој друштвено подређеним. Клариса тога није свесна, а и када би била, не би то признала себи. Оно што је јако битно, то је да је он увиђао у Клариси њен страх од смрти. Она му је, још када су били млади, исповедила своју трансцедентну теорију о смрти по којој ће онај невидљиви део њене личности, који се простира веома широко, успети да преживи или оживи у некој другој личности или предмету.

Ипак, без обзира на то колико је Питер критиковао, светска жена, савршена домаћица односи превагу у Клариси. Она се клони јаким осећања и узбуђења, нема развијен чак ни осећај материнске нежности. Она живи изолована од других и себе саме

на блиставој површини ствари, у извештаченој атмосфери високог друштва. Она је сва госпођа Даловеј, јер у Клариси, у њеној самој суштини постоји само страх – страх од живота, страх од смрти и страх од себе саме. Септимус Ворен Смит јесте пројекција тамне стране њене личности. Клариса не верује у Бога, нити у било какву другу силу која би јој донела мир, али она има одличан начин самообмане који Септимус нема. Клариса и Септимус се чак и не познају, али им се ликови нужно спајају. Штавише, они су један лик, две стране једне личности. Клариса је унутар ствари, унутар времена, унутар система високог друштва у којем може да се самообмањује. Септимус је изван. Он је приморан да се у сопственом ванвременском свету бори с вечним истинама и Евансовим гласом. Због тога он и одбацује свој живот, а Клариса наставља да живи и после тренутка мрачне визије. Виталност јој враћа визија чисте младости.

Када би покушали некако да сумирамо све оно што представља Клариса Даловеј, могли бисмо да кажемо да је она проницљивог духа, обдарена у границама сопственог делокруга; особа изразите сензибилности и интуиције, врло јаке имагинације која реагује на цвеће, мирисе, дух Лондона. Питање – колико је Клариса племенита – остаје проблематично. Она разуме проблеме једино оних који су њој друштвено једнаки. Све оно што је изван њеног круга, њу не занима. За аљкаве, сиромашне и прљаве има само осећај гађења. Они у њој буде само страх и ужас од живота. Разлог због чега се она плаши да се суочи са оним што је споља, стоји у вези са њеним страхом од откривања хаоса у самој себи. Накнада за потискивање осећања и самоћу коју је сама одабрала јесте њен егоизам и снобизам. Она је, временом, постала конвенционална госпођа којој су једина одушка приједи који никако не могу да угрозе њену личност. На приједима она се осећа живом, осећа енергију, динамику живота. Представити се другима у што бољем светлу – то је оно што она жели. На крају разуме да је покушавала да се што боље представи себи. У једном тренутку она схвата да је бачена у тамницу себе саме, да не може да се помири са протицањем времена у животу лишеном садржине. Тада је смрт за њу једини излаз. Али, не, у њој преовладава госпођа Даловеј, тријумфују живот и самообмана.

Портрет Кларисе Даловеј симболише проблем људског идентитета и оне раздвојености у човеку која је захватила читаво друштво у 20. веку. До Првог светског рата постојала је, условно речено, линеарна концепција света. После рата свет се доста променио, распарчао, разјединио. Човекова свест више није била иста. Она је постала подељена, психотична. Кларисино одбацавање реалне стварности и сопственог бића симболише онај паралишући страх од стварности који се усадио у људима после рата. Њен портрет стоји у литератури као симбол оног бега којем су прибегавали сви они који нису имали снаге да се суоче. Јер, свет је тада подигао своју шибу, само је било питање на кога ће се она обрушити. А може се преживети само ако се прикупе разбацани парчићи сопствене личности; рачунати на целину, није било могуће. Раскол човека и света продreo је у само човеково биће; то биће доживело је трауму, поделило се и разјединило. Управо то се и догодило Клариси. Њен лик је одраз многих људи у несрећном времену 20. века.

Стеван Јовановић

МЕКА И ТОПЛА АПРИЛСКА КИША

„Мека и топла априлска киша” Љубодрага Љумовића или, како је аутор још назива, Тужна повест у седам поглавља узбудљиво је ткање имагинације и чињеница, древних истина и модерних искустава, реминисценција, контемплација и рефлексивна, помних истраживања и живог, страшног приповедања, историјских знања и њихове иронијске реконструкције. Не доноси нам само декаденцију индивидуе, него, далеко шире, читавог једног народа, и баш то претакање из индивидуалног у опште ову повест чини таквом да је не можемо назвати аутобиографском без обзира на то што се имена наратора и писца поклапају. И не само то... Јесте да нам се Љумовић представља не само попут писца који општи са читаоцем као наратор који говори у пишево име, а који је продукт пишеве стваралачке маште као и дело у целини, већ и попут оног чије је име на корицама књиге, али у процесу рецепције дела примећујемо његово двојко дејство. Са једне стране он подстиче илузију о истинитости приказаног света и доприноси успостављању непосредне везе између писца и читаоца, а са друге често настоји да разбије илузију истинитости и да читаоца отрезни: да схвати како пред собом има уметничко дело, фиктивни свет и живот, јер, како је још Ниче приметио, а он подржао, уметност је та која је потребна да се не пропадне од истине. Дакле, Меку и топлу априлску кишу не треба посматрати као аутобиографско дело – личност писца јесте у непосредном односу са његовим делом, али његов живот репрезентативан је и у другом, непосредно људском, друштвеном и политичком смислу, оном који је морао проћи кроз филтер уметности како се не би пропало од истине. У развоју земље у којој је живео, грађанин није представљао супротност уметнику и било је тако до тренутка разочарања и општег распадања вредности, моралних норми и дотадашњег начина живота. До тренутка када се, како се у једном делу романа каже, по ко зна који пут, вољом судбине, морало вратити много година уназад и чинити поново све оно што су преци већ учинили. До тренутка када се све почело чинити узалудно!?

Љумовић свој роман заснива на реконструктивности коју можемо сагледати на два начина. Рестаурацију своје приче врши на основу познатих делова заглављених у свом сећању, али и сећању неког другог. Овај други начин његовог ткања потпомогнут је и изврсним познавањем, како историје, тако и друштвено-политичких дешавања. Тако наилазимо, након повезивања свих токова радњи, на портрет једног интелектуалца, укорењеног на биографским подацима, животној, уметничкој, научној и психолошко-моралној еволуцији самог писца, веродостојног представника народа имуног на сопствене грешке – портрет који се тако лако не да систему читаоцевих очекивања и чије откривање собом носи повећу естетичку дистанцу, те и већи притисак целокупног дела на промену читалачке свести.

Може се рећи да фабуле Меке и топле априлске кише носе више од буквалних тема. Могу се свести на две примарне од којих је једна искључиво у служби друге. Прва се можесвести најпре на претварањадечака у уметника и уметника у успешног медицинског радника, а затим на процес слабљења виталитета, неки вид декаденције. Она прати уметничко и интелектуално егзистирање, моралне и психолошке претпоставке и закључке, најпре дечака, затим младића и, напослетку, човека и његове мисаоне погледе и прегледе. Обојена је друштвеним, политичко-филозофским тумачењима и у многоме базирана на „местима где су се снови помешали са животом”. Од бродског дневника,

Јевреја и бициклиста, сигурно никада лепших описа Прокупља кроз историју, игре као причања и причања као игре, Виса, девојчице, касније девојке Љ-ке, невиности и њеног губитка, чамаца, бродова, туберкулозе и уметности, Загреба, Београда, Шијаковића, мелатонина, бравурозне приче о лососима и још којечему, Љуме и Љумкуле; преко прокупачких и београдских професора, првих стихова, првих награда, школских другова и осталих врло познатих савременика, НТТ-а, Коларца, Клуба књижевника, Удружења књижевника Србије, Богдана Поповића, Оскара Давича, Коче Поповића, демонстрација шездесет осме, несрећног камена; до Радивоја Момчила Љумовића, његових погледа, настојања и аманета, његовог ЦГКСУПУ-а (држача за главу када си у лежећем положају), комунизма, поклапања са мишљу Бориса Пастернака, неких универзалних принципа живота, и, на крају, до Јелене, или Ребеке, тј. одлагања и промене самог завршетка целе повести, јер прича се не завршава никада, а уколико се заврши, може се завршити иако се не заврши. Друга фабула односи се на породицу Љумовић, којој као да је суђено да обнавља порушено или да гради већ саграђено, од самог настанка. Од четрдесетих година седамнаестог века, када почиње сеоба до Љуме, преко 1690, затим славне 1708, доносећи феноменално обликоване ликове Пипера и Куча, пре свега, Момчила, сина му Васа, из чије ће главе, након смрти, нићи јабука, те ће се комадић његове душе наћи у сваком од Љумовића, Маре, која је посебно битна када је у питању мотив љубави који иначе јесте један од кључних у мотивском склопу читаве Меке и топле кише, Сјага, војводе Андрије и синова му Момчила, Радоја и Драгољуба, па све до 1690, поновне сеобе, до Дуке. Она нам доноси упечатљиве дескрипције Љуме, Дрима, Скадра, Душмана, изградње Љумкуле, љумовићевске Свете Горе, како су је називали, или двора, што је на концу и постала, затим кулишта, моста, црвених поља на белом зиду, Мариног бунара, пирга, звона, ухваћеног сома, грба, књига породице Љумовић... – свих оних славних, али и страшних времена која су била осуђена да сачекају лек исудију у будућности и тако добију одговор на питање: јесу ли Љумовићи добитници или губитници? Од нарације везане за другу фабулу, свакако, треба издвојити Момчилове монологе из тог периода, али и све оно које се тиче периода неких двеста година касније, периода сеоба Андрије Јованова Љумовића, последњег српског Љумовића који је уопште видео Љумкулу и Љуму, и његове супруге Савете, коју ће читаоци препознати као баке из прве фабуле. Све оно захваљујући чему ће читалац схватити да су Љумовићи типичан пример напредовања у рату, а губитника у миру, они које мистичне и загонетне прилике редовно ометају у животу, те тако омогућити себи лакшу реконструкцију дела у целини. Када је реч обиолошким и психолошким особеностима предака које описује, битно је истаћи да Љубодраглика карактеристичне симптоме и облике у којима несналажење протагонисте у окружењу пољуљаног система долази до израза. Своју приповедачку вештину он усредсређује на своју и судбину своје породице, а крупне политичке сплетке и дешавања унутар времена ком припада (он или неко од Љумовића) приказује само утолико уколико су биле повезане с личном судбином њега или неког од чланова његове породице. Друштвена стварност јавља се у непосредном облику само тамо где опипљиво показује успон или пад породице Љумовић или самог Љубодрага. Оба фабуларна тока романа усмеравана су тако да вапе за компаративном интерпретацијом, а њихова корита до те мере су прецизно издубљена да се импресивно уливају у уметничку хармонију дела које је, слободно можемо рећи, и у знаку сеоба, сеоба у виду трагања за обећаном земљом која ће пружити уточиште, обиље, спокој и смирење, сеоба условљеним потрагама за сопственим идентитетом – идентитетом који наставља да се креће и када му се биће, услед којеквих околности, умири, али и сеоба душе у свет сећања и маште у који писац као да жели да пресели и слушаоца или читаоца обраћајући му се директно.

Сеоба са којима се хвата у коштац храбро и анализира их попут Црњанског или Андрића, онако како је једино и могуће – кроз опстанак, у сваком смислу те речи, а можда највише у оном који слави веру, јер останак увек може пружити могућност нестанка. Превера може продужити живот, али и она је вид нестанка.

Роман Љубодрагов наизглед је само елегичан еп о пропасти интелектуалца, можемо рећи интелектуализма, о гашењу једне уметничке душе, о пропадању уметничког генија. Уметнички облик његове Меке и топле априлске кише тесно је повезан и с особеним видом критике друштва и његовог односа према религији. Дело не говори само о себи, већ о неколико прецизних историјских раздобља као и о развоју интелектуалца и те како свесног себе и својих корена. Друштвено-политичка кретања и кретања самих токова радњи неопходна је за разумевање. Попут Томаса Мана који је своје Буденброковеизградио причајући о једној породици, а мислећи на целокупан народ, и Љумовић кроз личностдаровитог али, испоставиће се, залуталог, несуђеног студента књижевности, разматра дубоку пољуљаност система унутар једне државе која више не постоји. Он приказује одумирање духа вредности у тесној повезаности са изумирањем најбољих грађанских и породичних традиција. Било у уметности, било у науци, конкретно медицини, Љумовић потпуно јасно и очигледно, углавном кроз обликовање епизодних ликова који понекад личе на гротескне силуете, износи како уместо вредности старог кова надиру савремене, некултурне, саможиве, окрутне и блутаве вредности. Кроз речи својих јунака, под плаштом културно-критичке борбе, свој роман доводи у непосредну везу с најактуелнијим културним питањима веома важног периода у историји народа ком припада. Сјајно оцртава особеност појединих личности и мајсторски описује, како њихову различитост тако и њихову породичну сличност. Видимо телесне и душевне црте својствене свим Љумовићима; у исти мах видимо како се, с једне стране, у сваком новом нараштају развијају нове особине, нове црте карактера а, с друге стране, како стара наслеђена својства под новим друштвеним околностима и у вези са индивидуалношћу сваког појединца стичу ново значење. Разлике са којима се читалац сусреће срећући се са новим ликом Љумовића потичу из историских истинитости и збивају се у објективној стварности.

Иако махом говори о прошлости Мека и топла априлска киша ни у тренутку не губи на актуелности. И даље је, ако имамо у виду поенту њеног дискурса, све оно о чему се приповеда живо и аутентично. Као да је време једно – а није! Време је врло битна супстанца структуре ове тужне повести и Љумовић га користи кроз различите поступке. На неколико места сјајан је како у декомпозицији, тако и субјективизацији времена. Користи различито временско трајање појединих сегмената у делу: једној ситуацији се посвећује неколико поглавља, а једном реченицом захвата више година. Блиска му је инверзија времена (приповедање почиње последицом, па онда иде ка узроку). Сажима време користећи празно време. Успорава га уношењем описних детаља и развијањем наратије у синхроничној равни. Честом употребом различитих глаголских облика и различитих личних визура укршта временске перспективе на малом наративном простору. Ипак, време његове Меке и топле априлске кише није само техничко средство и композициони принцип – оно се јавља и као тема и као симбол. Било да се посматра егзистенцијално – кроз релације време и писац, писац у времену, или филозофски, када можемо сагледати све могуће трансформације времена у пишевом духу, или га посматрамо кроз историјску категорију која брани време протекло изван утицаја и мимо жеље пишеве, али као такво има значајан утицај на писца, његово понашање и ставове, било кроз композициони принцип, или кроз уметничку обраду,немогуће је

судити о њој а не запазити све аспекте и различите функције повезане с њим. Писац нам кроз цело своје дело супротставља реално и имагинарно време. Реално, као оно спољашње и унутрашње које се доживљава и у континуитету и у дисконтинуитету, у предимензионираном тренутку или у сажетом трајању, и имагинарно, уметнички обликовано, време књижевног дела, оно немирно, испретурано, мозаично, наглашено субјективно, кроз сећања, асоцијације, машту, емоције, доживљаје, такозвано наративно време које код Љумовића има и те како битну улогу у разјашњењу дела.

Наративно време је уметнички обликовано време у наративном књижевном делу. Јавља се у два основна вида: као приповедно време (време приповедања) и као приповедано време (време описаних збивања). Приповедно време се поклапа са временом казивања приче, са временом у коме живи наратор. Време о коме наратор казује је приповедано време, протекло време, а оно се даље раслојава на сегменте који све више иду у дубину протеклог времена. Меком и топлим априлском кишом доминира приповедано време. Готово кроз цео роман приповедно време постоји једино у увертирним објашњењима поглавља или на крајевима, рекло би се, из шеретског нагона наратора, ради поделе свог утиска са читаоцем или у циљу охрабрења за даље читање. Љумовићево дело у знаку је приповеданог времена, али поента целокупног причања ипак лежи у приповедном. Без приповедног времена, и њеног супротстављања приповеданом, Мека и топла априлска киша био би сасвим други роман. Све што је описано догодило се у прошлом времену, које је изван времена наратора. Време нараторово, приповедно, пред сам крај романа, не доноси нам никакву причу која је у непосредној вези са било чим реченим из перспективе приповеданог времена, нема акције, али она се надокнађује обиљем духовне, промишљене динамике, која не дозвољава ни тренутак празнине, досаде и бесмисла – свака чулна сензација изазвана добро промишљеном и провереном информацијом повод је за зачињање рефлексива о свим проблемима живота, света и људског делања српског народа. Оно нам даје епилог, али кроз причу о земљи у којој живи и народу коме припада. У њему нема више оних реченица, нити о породици Љумовић, нити о самом протагонисти. Наратор као да је завршио, наизглед раскрстио са тим, осетна је његова резигнираност, читаоцу се не намеће други закључак него тај да једном интелектуалцу не остаје ништа друго до да се помири са стањем ствари земље и народа чији је припадник, а што је тако добро дочарано кроз речи Андрије Момчила Љумовића. Без обзира на то колико се пута успешно реши питање даљег опстанка, неприлике се потенцирају и дограђују споља. Дobar систем осуђен је на пропаст, интелектуалци се не придружују одбрани.

У причи чије је приповедано време такво, приповедно мора бити стишано, окренуто нечем другом, како би уопште опстало. Приповедано време говори о томе шта смо све могли бити, а приповедно о томе шта смо постали, односно о томе шта нисмо. Можда отуд пред сам крај романа ток наратива узима треће лице. Прво лице једнине, које је дотад било доминантно, сем у пар наврата када га замењује једнако лице у множини, више не постоји, исприповедано је. Ја форму одмениће Он форма и читаоцу ће, поготово након предаје наратива женском роду, бити јасно да више ништа, ни наратор, ни прича, ни композиција, ни карактери, у основи, не припадају писцу. Не! Писац, пре свега, неће штети таквог интелектуалца у свом делу. Интелектуалца модерне прозе, интелектуалца од хеоризма до кича, како га је књижевна критика назвала. Не! Будући да му је јасно да књижевни лик, па и лик интелектуалца, не може бити моделован по узору на стварно реално, већ по узору на стварно могуће, он неће на послетку дозволити да његов лик прерасте у обичну кич-фигуру, идеју која говори, те која нема своје уметничко

дејство, нити се оформљује као делатни јунак прозног дела. Он бриљантно неће тежити за довршеношћу свог јунака и свеукупне приче, него ће закључити непотпуношћу, недовршеношћу, оним што јесте у самој онтолошкој бити књижевног текста. Књижевни лик интелектуалца, као делатни и делотворни, као иманентно естетски део нарације, у свом првобитном и доскора доминирајућем виду, у савременој прози готово је немогућ. И то Љумовић зна! Отуд те игре у причању и причања у игри! Његов ће се наратор вратити првом лицу тек уз приповедно време, реално време приповедања у ком закључује да би можда желео да се оствари и у литератури као што је то урадио у медицини. А док нам приповеда тако, приповедно, након дефинитивног сазнања да му је живот престао да буде поетска бесмислица, да се претворио у чињеницу и да му у душу, све затворенију, тупо, костобољно и сумрачно доспевају елементи свакидашњег битисања, неком чудном магијом јављају нам се уз Шопенову етиду одблесци оног из времена приповеданог: најпре оних умрлица уместо бронзане плоче са натписом који је требало поставити не само због херојског времена у коме је протицало детињство и подстицало да се мисли тако како се мислило, већ више због дела која ће се током живота остварити и због којих се рађа, затим столова, столица, ормара, брода, чамца, лососа, моста на Љуми, сребрног новчића у слепоочници, стихова младог Љубодрага, Сјага, Васа, Момчила, једног Андрије, другог, кажипрста у ваздуху... И нарације, нарације наратора који ће постати, или, можда је боље рећи, остати апокрифан и тако победити време, које год, оно које је битна супстанца самог дела или оно које је симбол. Но, победити време, значи изборити се за живот. Наш јунак га побеђује тако што се враћа литератури. Изаћи ће као победник из борбе са садашњошћу и то захваљујући прошлости, заправо песми из прошлости чији ће стихови бити носиоци поенте, захваљујући њој, његов ће нестанак изостати, замениће га неки други лепши нестанак, онај из времена које је приповедано али које метаморфозира у приповедно, једнако као што је и нарација метаморфозирала. Попут виле која се појављује над мегданом Марка Краљевића и Мусе Кесеџије појавиће се Ребека и узети на себе ток приповедања, одменити умормог мајстора, скинути му дефинитивно с леђа плашт пуке идеје која говори, тек тако му дати ветар у леђа како би се попут мајстора у медицини могао осетити и мајстором у литератури, и на тај начин читаоцу омогућити оно због чега књижевност и постоји – управо оно откривање које собом носи повећу естетичку дистанцу, а тако и већи притисак целокупног дела на промену читалачке свести.

Велика уметничка обдареност, култура и озбиљност Љубодрага Љумовића омогућиле су уклапање вишеструких приступа, метода и елемената у једну уметничку целину која ће бити богомдана читаоцима, а посебно књижевној критици, јер толико је слојевита и у стилско-композиционом смислу значајна да би морала бити осуђена на много дубље интерпретације него што је, за почетак, ова.

УВОДНА ПЕСМА „ХИ РУКОВЕТИ“

„Писаше ме, Стано мори, у низам да идем“

Године 1896. у јануару и фебруару српски композитор Стеван Стојановић Мокрањац (1856-1914) посетио је Косово, где је нотом записао велики број народних песама које су му певали изабрани певачи. Познато је да је Мокрањац боравио у конзулату у Приштини где га је угостио тадашњи конзул Бранислав Нушић (1864-1938), српски књижевник и комедиограф. Мокрањац је обогатио фонд српске музике и фолклора многим песама са Косова које су певане у тој области, а нису биле познате у Србији ни у центру свих музичких збивања, главном граду Београду. Музички материјал записан на Косову Мокрањац је користио и у својим „Руковетима“. Тако је цела „VIII Руковет“ (1896) састављена из косовских песама. Једна од до тада непознатих и нечувених косовских песама била је и уводна песма „XI Руковети“ (1905) Писаше ме, Стано мори, у низам да идем, која је одмах прихваћена, па се и данас радо пева у склопу ове руковети. Та занимљива песма са Косова предмет је анализе овог огледа.

Писаше ме, Стано мори, у низам да идем (XI, 1)

У музичким студијама посвећеним Мокрањчевим „Руковетима“ ова песма примљена је са одобравањем, као добар избор, и о њој је највише говорио академик и музиколог Петар Коњовић. Из његове студије Руковедање издвајам онај део који се односи на садржину текста песме о којој је написао следеће редове: „Већ првим стиховима у музичким строфама ова материја упућује на амбијент и време кад је тај део нашег народа живео још под Турцима. Дошао је позив да домаћин или домаћинов син иде у војску, у „низам“, како су Турци називали своју пешадију. „Каурин“ – хришћанин имао је право, под извесним условима и да се откупи и пошаље свог заменика – „бедеља“. Дијалог између позваног младог домаћина и његове стопанице изврсно слика Мокрањац у својој разради првог става ове руковети: лепоту мелодијске линије и пластику текста он развија час у пуном слогу, час деобом мушких и женских гласова...“¹ Коњовић затим цитира цео текст песме анализирајући њену необичну метрику, напев и уметност Мокрањчеве хармонизације ове песме. А цео текст песме гласи:

[војно]: Писаше ме, Стано мори, у низам да идем! (двапут)

Да л' д' идем, Стано, да ли да не идем?!

Да л' д' идем, душо, да ли да не идем?!

[љуба]: Бедеља му прати, мори, ти ми дома седи! (двапут)

Не иди, бато, дома ми остани,

Не иди, лудо, дома ми остани!

1 П. Коњовић: Руковедање, „Огледи о музици“, Београд 1965, стр. 143-144.

[војно]: Бедеља ми некје, Стано, ток ми мене окје. (двапут)

Да л' д' идем, Стано, да ли да не идем?!

Да л' д' идем, душо, да ли да не идем?!

[љуба]: Коња врана прати, море, ти ми дома седи! (двапут)

[Не иди, бато, дома ми остани,

*Не иди, лудо, дома ми остани!]*²

[војно]: Коња врана некје, мори, толко мене окје,

[*Да л' д' идем, Стано, да ли да не идем?!]*

Да л' д' идем, душо, да ли да не идем?!

[љуба]: Ој иди, лудо, ни да ми не дојдеш!

У овој дијалогској песми приказан је разговор између српског младића и девојке са Косова, из Призрена или Приштине (подразумева се да је песма „градска“, од непознатог певача), у којој се младић исповеда како су га на силу „уписали“ у низам, а она покушава да нађе излаз из те очајне ситуације, саветујући га: да нађе бедеља, да жртвује коња, како би остао код куће и тако се спасао рата и сигурне погибије. П. Коњовић није најбоље објаснио контекст ове песме, односно изразе: низам³ и бедељ, из простог разлога, што је за то потребно много шире објашњење. Ту се нашао пред тешким проблемом не само он, него и свако ко није упућен у ратна збивања на турским територијама Косова, Македоније, Босне и Херцеговине, Санџака рашког и зетског у периоду 1830-1832. године, а у време владавине Србијом кнеза Милоша Обреновића (1815-1839).⁴ Право објашњење поменутих појмова треба потражити на страницама историје и догађаја који су данас потпуно заборављени.

2 У угластим заградама налазе се стихови које је Мокрањац избацио.

3 Појмови низам, низам-аскер, значе: редовна, стална војска, низамлија – војник, а низами-џедид – уредба султана Селима III којом је заведена регуларна војска и по којој су сви муслимани морали служити војни рок

4 У време владавине турског султана Махмуда II (султан: 1807-1839) дошло је до разилажења између царских законодавних наредби и босанских бегова око регрутације у низам, у регуларну војску, муслиманске омладине, која је војни рок требала да служи у Турској. Тај покрет босанских бегова познат под називом Буна Хусеин бега Градашчевића (1831-1832) против реформи султана Махмуда, који је подржавао и скадарски везир Мустафа Шкодра паша завршен је после крвавих бојева, на Косову и другде победом царске војске. Цео тај историјски догађај пратио је и кнез Милош и из његове преписке: „Књажеска канцеларија“, књига прва: Нахија пожешка (1815-1839), приредио Д. Вуловић, Београд 1953, - нарочито у периоду 1827-1831, може се пратити на основу аутентичних докумената.

Стеван Мокрањац је имао изузетну особину да одабере песме које су богате и необичним, заборављеним речима, употребљеним у песмама као што је ова и његови записи песама са Космета право су складиште турцизама и других мање познатих ретких израза. Песме које је записивао: Писаше ме, Стано мори, затим Цвето, мори Цвето, Цвето калушо, На врата сеђаше Јевка Замфирова имале су и своје књижевне обраде у збирци приповедака конзула Бранислава Нушића „Рамазанске вечери“ (1898) – Бедељ, Лале, Р’з (турска варијанта “Зоне Замфирове” Ст. Сремца), која је пренета у Ниш. Познати приповедач Стеван Сремац (1855-1906) написао је и једну приповетку у којој је употребио и текстовну варијанту песме Катарина девојко, ајде да се земаме, а композитор Стеван Христић (1885-1958) се инспирисао приповетком Б. Нушића из поменуто збирке Џарије, јер је хтео од ње да направи либрето и компоњује оперу. Најзад, врло су блиске и две хаџијске приповетке: Б. Нушића Хаџи Јакуб бербер и Ст. Сремца Јексик-аџија. Све то казује нам колико су Ст. Мокрањац и Б. Нушић донели лепих песама и приповедних идеја са Космета.

Али, овог пута да се осврнемо на запис песме Ст. Мокрањаца Писаше ме, Стано мори, у низам да идем и источњачку приповетку Б. Нушића Бедељ, како би нам било јасније значење те речи. Кратак сиже је овај: У Баждар-махали живи сиромашки брачни пар Етем и његова млада ханума Наџије, у трошној кућици. „И Етем и Наџије су пусте сироте, ама су се замиловили“, казује Нушић. Етем ради као калфа код неког терзије и једва заради да саставе крај с крајем, а много пута доноси терзилук да га код куће уради; ради и прековремено. Па ипак, примања су веома мала. И Наџије плете и своје рукотворине продаје за новац; „да се има откуд јести и чиме кирија плаћати.“ Често искрсавају потребе за које нема пара (за хамам, за фереџу, за фистан); дужници су на све стране (свадбу није одужио, кирију и вергију-порез није Етем платио, бакалу су дужни за каву, шећер и зејтин), дугови на све стране. Али, Етем воли своју младу и лепу кадуну Наџије и даноноћно мисли како би све њене потребе и њихове дугове довео у ред. И не казујући јој ништа смисли план. Једног дана дошао Етем са много новца да испуни све жеље кадунине и исплати све дугове. Наџије тражи објашњење: одакле му тај силан новац. Најзад Етем даје ово признање: „Знаш овог нашег коншије, Ремзи бега, син. Он је имао три сина, ама један умро, те остала сад два...па онај млађи, дошао му вакат да иде у аскере (војска), па, овај...Ремзи-бег зенђин...гђе ће он дати сина у аскере, те тражио неког сиромаша да му плати, да буде бедељ, да иде за његовог сина, па...

- *Етеме! – цикну Наџије и загрли га чвршће. – Па...знаш, погодили смо: педесет лира, половину сад ми дао, а половину – послје четири године...Кад одслужим...кад се вратим.*

- *Етеме! шта си правио?! – цикну још једном Наџије. – Ако, ако! – вели он. Само кад си ти срећна. Шта је то четири године, ништа. Имаш оца, те у њега остани. Оставићу ти и доста пара...А кад дођем, имаћемо и оних других двадесет и пет лира, па ћемо лијепо, ама лијепо живјети.*

- *Зар не жалиш. Етеме?! – пита га кроз сузе Наџије.*

- *Не жалим ни осам...чујеш ли, ни осам година не жалим, за ову једну радост што сам ти учинио.!”⁵*

---

5 Б. Нушић, Бедељ, „Рамазанске вечери“, Сабрана дела књ. XIII, Београд 1966, стр. 243-252.

Ради бољег објашњења, Нушић је додао и ову белешку: „И сад је Етем тамо негђе далеко, кажу у Анадолу чак. Одслужио је једну и по годину бедеља, треба још двије и по године служити цара и то ако буде срећан, те га не захвати какво мухаребе (рат).”⁶

Из наведене Нушићеве приповетке добијамо тачно објашњење ко је бедељ и шта та реч значи. О истом проблему у Призрену писао је и познати историчар тог града и етнограф Петар Костић: „Сиротињи се помагало и у плаћању војнице („бедељати-аскерије“). Јер је Турска узимала у војску само мухамеданце, све до прогласа устава 1908. године. Сви остали турски поданици плаћали су откуп према суми коју су имућни мухамеданци и то плаћали. До 1870. године тај откуп је износио 100 турских лира, а затим 50, како би зар што више прихода дошло државној каси. Тих 100, односно 50 лира немухамеданци плаћали су за откуп од рођења, готово кроз цео век. А плаћали су по 37 гроша у злату годишње. Како се пак дешавало да су поједини наши сиромашни родитељи имали више мушке деце, а нису били у стању плаћати сав откуп, то су имућнији примили на себе по два до три лица (нефера) и за њих плаћали. Без те помоћи, а како се уопште за неисплаћену порезу и у затвор ишло, могло се десити да слабији посрну и вером преврну.”⁷ Дакле, мухамеданци (Арбанаси, Турци) у Косовском вилајету су ишли у војску (низам, аскер), ако нису могли да се откупе, а Срби, Цигани, Јевреји⁸ и други иноверци (православни, католици) плаћали су под видом порезе тај откуп за сву мушку децу.

Тако је било у Приштини, Призрену, Врању, Македонији, Босни и целом Косовском вилајету од кад се памти, па све до 1912. године, када је Космет присаједињен Србији. И што јужније, то тужније. Опис „бедеља“ у Македонији, у Пехчеву, у источној Македонији, дао је неки „стари бедељ Саздо“ у једном путопису новинара и књижевника Тодора Маневића. „Саздо је грејао намучене кости на септембарском сунцу, толико пријатном у овом малом ћучук-Стамболу, Пехчеву...А, вели, био је бедељ, човек који је за новац толико пута служио дуге војне рокове замењујући богате беговске синове. Није никада ишао у Кочане да куша срећу и између белих листића извлачи „црну књигу“, када би га одвели као низама у Анадол, а није ни тражио по чаршији муштерије, него су му на ноге долазили стари и проседи бегови, кумили га и позлаћивали да само пристане да буде бедељ њиховим синовима и одслужи за њих војну обавезу која је значила робију од 7, 9 или 12 година. Турски младићи су само ишли до Кочана и о њиховој способности за службу у војсци је одлучивала „црна књига“, коју су, на несрећу, могли прстима да извуку из свежња белих листова.“ О томе је испевана и песма: Јано пиле, Јано душо / Црна књига фатих / и ферман ми дојде, Јано / на аскер ће идам.”⁹

И у Врању је кроз једну и данас радо певану песму опеван помен и уписивање момака у низам. Ради се о дијалогској песми Гајтано, моме мори, Гајтано¹⁰, која се као

6 Б. Нушић, наведено дело, стр. 251.

7 П. Костић: Српска православна црквено-школска општина у Призрену, „Јужна Србија“, III, 29, 1923, с. 371.

8 Из једног јеврејског часописа сазнајемо нешто о овом порезу званом „беделат“: „Приликом велике порезне реформе у Турској (августа 1856 год.) уведен је нови порез „беделија“, „беделат“, „аскерије“, који су плаћали само иноверци. То је заправо био откуп за немусломане што нису морали служити у војсци.“ (S. Pinto: Položaj bosanskih Jevreja pod turskom vladavinom, „Jevrejski almanah“, за 1954, стр. 48).

9 Т. Маневић: По Јужној Србији. Пехчево – ћучук Стамбол, „Време“, 7. октобар 1932.

10 На питање неког аге где је била, Гајтана одговара: „На Горњи пазар сам се шетала

позната врањанска песма чује на радију и данас, иако је могла настати, према горе изнетим тврђењима: после 1858. а пре 1878. године када су многи турски беговски момци очајно тражили замену и код нехришћанских момака, добро плаћајући заменика (бедеља) за низам, -четворогодишње или осмогодишње војничко ропство.

Постоје још многи историјски документи који описују регрутацију у низам и понеко сећање о заменицима, бедељима. Из ових исказа, види се да су бедељи били сиромашни муслимани, који су замењивали у војној обавези богате беговске синове. Али, песма Писаше ме, Стано Мори, у низам да идемопева и Србина бедеља, што свакако није редак случај. Нису Турци до краја испоштовали закон да хришћани и други иноверци плаћају само војнички порез – бедељат, да не служе војску. Било је у прошлости и многих случајева у којима су хришћани силом приморани да се регрутују у низам. Ако се осврнемо још на давна времена када су Турци освојили Србију и загосподарили Београдом (1521), у турској војсци наилазимо на још две групе Срба који су служили под Турцима, познати по именима: мартолови (помињу се још 1528/33. у Београду)¹¹ и војнуци.¹² Једни су били у елитним ратним четама, а други при коњици као радна јединица. О јуначким подвизима мартолова певале су се епске песме, од којих су неке сачуване, иако никада нису посебно издвојене и сакупљене у неку збирку мартоловске поезије.¹³ Војнуци су се бавили и свирањем на тада врло популарним гајдама; и све оне песме у којима се опева војно, могле би се издвојити и сврстати у посебну збирку песама о војнуцима. Добили бисмо још два заборављена посебна одељка српске народне поезије. И још боље бисмо сагледали историјску димензију појма “низам” и “бедељ” у огромном фонду српске народне лирске и епске поезије, из које је и Стеван Мокрањац одабрао и дао изванредне поетске и мелодијске примере усвојим дивним “Руковетима”.

/ чудно сам чудо, аго, гледала / куде се Турци џанам писујет”. Лепу Гајтану Врањанку занимало је који ће млади турски бегови на регрутацији отићи у низам, а највише да ли ће међу њима бити добровољно или присилно и понеки бедељ, сиромашни хришћански момак, кога је она чекала и волела. Довољно је приметити да при овим регрутацијама није била узбуњена момчадија једног града, него и многе девојке, како муслиманке, тако и хришћанке, које су негде из прикрајка и непримећене очекивале црне вести о младићима које су тајно волели. Јер са овим вестима, решавала се и њина девојачка судбина.

11 „Турски извори за историју Београда, књ. I, приредио Х. Шабановић, Београд 1964, стр. 139 и даље.

12 Француски путописац Никола де Николе приказао је детаљно у свом путопису из 1551. године војнуке и њихов живот и рад у турској војсци. Видети: Р. Самарџић: „Београд и Србија у списима француских савре-меника (XV – XVII век), Београд 1961, стр. 117-118. „Ако се неки од њих не одазове таквој заповести и служби, присиљен је да плати новцем другога који ће служити уместо њега, због тога што сви ови бедни војнуци служе на свој трошак“, записао је Н. де Николе. И ту је постојао један вид заменика, бедеља.

13 Упореди оглед А. Шмауса: Прилог разматрању „мартоловске“ епике, „Студије о јужнословенској народној епизи“, Београд 2011, стр. 221-228.

УВОДНА ПЕСМА „XII РУКОВЕТИ“ -

ДЕКА СИ БИЛА ДАНАСКЕ, ЦВЕТО!

Приликом библиографског рада на аутографима „Руковети“, примећено је да рукопис XI Руковети (1905) није сачуван у целини у оригиналу, онако како је после био објављен. Сачувана је само непотпуна партитура у коју су ушле и неке песме које се не налазе у данашњој XI Руковети какву познајемо. Партитура је носила поднаслов Са Косова и у њој су биле обрађене песме: 1. Писаше ме, Стано мори, у низам да идем, која је и остала као уводна песма XI Руковети, док су остале: 2. Аман, шетнала си, море Јано, 3. Да л' немам, џанум и одломак песме 4. Дека си била данаске Цвето отпале. Убацивши у XI Руковет друге песме, Ст. Мокрањац се окренуо наведеним песмама које је избацио из те руковети, онда када је заснивао XII Руковет. Ту је начинио малу инверзију у распореду песама. На чело XII Руковети он сада ставља као уводну песму, звучну и мелодичну Дека си била данаске Цвето, љубавну идилу, пасторалну романцу дајући јој тако предност над друге две песме: Аман, шетала си море Јано и Да л' немам џанум, које није потпуно одбацио, него напротив, чвршће их повезује једну уз другу, јер их је записао и чуо на Косову 1896. године од истог певача. Додавши још две песме тој новој својој руковети, дванаестој, (Цвеће цафнало и Седи мома на пенџеру) тако је направио распоред песама XII Руковети, коју ће компоновати за свој мешовити хор Београдског певачког друштва током 1906. године. Новој руковети није могао остати стари поднаслов: „Песме с Косова“. Пошто су у „XII Руковет“ унете нове песме које нису биле пореклом само с Косова и Метохије, него их има и из Врања и Македоније, исправнији је поднаслов „Песме из Старе Србије (Косово, Врање) и Македоније“. Толико о композиторовом распореду песама у XII Руковети, а сад прелазимо на прву или главну, уводну песму те руковети, на њену текстолошку анализу.

Дека си била данаске Цвето (XII, 1)

Улазећи у царство српске народне певане поезије, где се налази и око 80 песама које је за мешовити хор Београдског певачког друштва записао и обрадио Стеван Стојановић Мокрањац (1856-1914), срећемо се и са народном песмом Дека си била данаске Цвето, о којој тражимо основне податке: о њеном месту и времену постања, о тексту и напеву. Почињући увек од студије академика Петра Коњовића Руковедане, ту налазимо једну значајну констатацију која оправдава наша текстолошка трагања за пореклом и историјатом ове песме. Коњовић запажа следеће: „Од Дванаесте, у својој архитектатској методи, композитор иде више у ширину: он све више полаже на улогу и вредност текста. Да би истакао поетску свежину, ограничава и суж(ава) музичке структуралне и декоративне елементе: понавља дословно звучне периоде, чак и цео став, као на пример овде, док цео поетски садржај не апсорбује.“¹⁴ Другим речима, код Ст. Мокрањаца у обради текстова у Руковетима, нарочито уводних текстова, долази до значајне промене. Текстови песама се саопштавају потпуни или са мање одбачених стихова увек гледајући да се задржи цео сиже народне песме. Нема више песама где су цитирани само први стихови (рецимо Јарко сунце одскочило у „I Рукове-ти“, или А што си се Јано росом оросила у „V“), иако је то скраћивање композитор урадио због музичко стилске и теоретске архитектонике „Руковети“. Враћајући се самој песми Коњовић као композитор не може а да не истакне лепоту тог народног напева: „Мелодију ову,

14 П. Коњовић: Руковедане, „Огледи о музици“, Београд 1965, стр. 149-150.

одсвирану једним прстом на клавиру, кад би чуо неки западњак, учинила би му се као да је тема неког Хајдновог менуета.” А о самом тексту није осим горњег запажања ништа записао. Па о томе нису писали ни други проучаваоци Мокрањчевих Руковети. Нешто више као прилог даљем истраживању текста ове уводне песме „XII Руковети“ саопштићу у два поглавља; а прво је:

Дека си била данаске Цвето од првог записа до „XII Руковети“

(1885-1906)

Откуда Ст. Мокрањуца ова звучна и ведрa пасторала у којој се прича о тренутном девојачком стресу због изгубљеног златног ђердана и о великој радости кад јој је саопштио њен млади пријатељ: да га је пронашао и њој поново повратио? На то питање дат је био кратак одговор у Библиографији музичких дела Стевана Ст. Мокрањца¹⁵.

Када је Ст. Мокрањац изабран за дописног члана Српске Краљевске академије, морао је приложити и списак својих музичких дела. Он је том приликом побројао све своје композиције, па је у списку написао:

[5] Четири народне песме, за соло с пратњом клавира. [наслови]: а) Девојка јунаку, б) Дека си била, в) Еј, кад ја пођох, г) Борјано, Борјанке. (1885 г.)

У рукопису своје библиографије, навео сам ову библиографску јединицу коју је сâм Ст. Мокрањац својом руком записао¹⁶, и додао следећи коментар: “Под заједничким насловом, како наводи сâм Стеван Мокрањац, треба разликовати четири засебне библиографске јединице. Ниједна од поменутих народних песама није сачувана у свом клавирском аранжману...“¹⁷ А сад ћу додати, иако сам то на истом месту наводио: из музичке библиографије Владимира Р. Ђорђевића, који је у Београдском певачком друштву прегледао и она Мокрањчева дела која је то Друштво имало у својој архиви и записао да су постојала све до 1912. године у рукопису:

(а) Девојка јунаку, за соло с пратњом клавира, ркп. [нема]

(б) Дека си била, соло уз пратњу гласовира, ркп. бр. 1697,

(в) Еј, кад ја пођох, соло уз пратњу гласовира, ркп. бр. 1708,

(г) Борјано, Борјанке, соло уз пратњу гласовира, ркп. бр. 1687.¹⁸

---

15 Видети: Ђ. Перић: Библиографија музичких дела Стевана Ст. Мокрањца, у: Стеван Ст. Мокрањац: „Сабрана дела“, том 10 : Живот и дело, Књажевац-Београд 1999, стр. 296-297.

16 [Ст. Ст. Мокрањац]: Списак Мокрањчевих дела, која су јавно извођена..., “Годишњак” СКА, XIX, 1905, Београд 1906, стр. 457-476; види стр. 468. Исту библиографску јединицу пренео Коста П. Манојловић: „Споменица Ст. Ст. Мокрањуца“, Београд 1923, стр. 191.

17 Ђ. Перић: наведена Библиографија, музичких дела Стевана Ст. Мокрањца“,

18 В. Р. Ђорђевић: „Оглед српске музичке библиографије до 1914. године, Београд 1969, стр. 214.

Датирање ове скупине песама може се и ближе одредити: када је млади Ст. Мокрањац дошао са студија из Рима у Београд, маја/јуна 1885. године, ове песме композитор је нотно записао, а међу њима прве две, Девојка јунаку и Дека си била данаске Цвето, мислећи да их у погодном тренутку обједини у једну целину, као што су то чинили и неки други композитори: К. Станковић, нарочито Д. Јенко, Ј. Маринковић, Ст. Шрам. Занимљиво је, на пример, да је већ овде популарну и данас Борјано, Борјанке схватио као играчку песму и одредио јој завршно место, а песми Девојка јунаку дао улогу уводне песме. Из тог распореда видимо да је композитор у овој обради четири песме за гласовир, испрва свака посебно, већ имао идеју о композиционој праслици својих „Руковети“. Током августа/септембра 1885. песму Дека си била, данаске Цвето, Мокрањац је још једном уградио у композицију Смеса српских песама, коју не спомиње ни аутор, Ст. Мокрањац, ни К. П. Манојловић, ни В. Р. Ђорђевић у својим библиографијама. Али, та композиција је сачувана у ретком препису и њен опис дат је у Библиографији уз „Сабрана дела“.¹⁹ Композиција Смеса српских песама садржи у себи следеће песме: 1. Три су сеје збор збориле, 2. Чија је оно девојка, 3. Дека си била данаске Цвето? и 4. Борјано Борјанке. Повод настанку овог дела јесте позив да Певачко друштво „Корнелије“ заједно са својим хоровађом Стеваном Мокрањцем узме учешћа на једној беседи у селу Голубинци, у Срему. Мокрањац је са групицом певача (мушки хор) направио тај мали излет, половином септембра 1885. што је штампа приметила и у једном кратком извештају објавила: „Певачко друштво „Корнелије“ са хоровађом Ст. Ст. Мокрањцем“ и његовим певачима извело је композицију „од С. Мокрањца Смеса српских песама“, која је „очарала све.“ („Српско коло“, 17. септембра 1885).

Песма Дека си била данаске Цвето захваљујући својој популарности певана је радо и нотно записана самостално више пута и пре него што је њен први записивач Стеван Мокрањац успео да је обради за мешовити хор Београдског певачког друштва 1906. године и тако је овековечи за сва времена. У потврду том запажању говоре нам мелографски записи, које наводим.²⁰ Између два светска рата познатији мелографски записи ове песме налазе се у мелографским збиркама Владимира Р. Ђорђевића²¹ и музичара Јована Фрајта (1882-1938). Објављени нотни запис песме Дека си била, музичара и издавача музикалија Фрајта настао између два светска рата, у Краљевини Југославији, веома се разликује од осталих мелографских записа и на њему се види додатно проширење напева са кафанским акцентом на севдалинки. Због те своје особине, наравно, не због изворне вредности првобитног напева, приложио сам га овом раду, јер је то издање веома ретко.

---

19 Ђ. Перић, наведена Библиографија, стр. 269-270.

20 Мелографски записи: 1. Раја Павловић: „Српске народне песме“, I коло, Београд-Leipzig [1893]. бр. 23; 2. Станоје Николић: „Збирка 200 српских игара и песама, са текстом, Београд-Wien [1896], бр. 138; 3. Исти: Текст песама. Додатак Збирци српских игара и песама, Београд 1898, бр. 49; 4. Исидор Бајић: „Теорија нотног певања“, Нови Сад б. г., [1904], друго допуњено издање, бр. 19; 5. Аноним: „Албум 138 српских народних песама, за гласовир, Београд 1905, бр. 24.

21 В. Р. Ђорђевић: „Народна певанка“, Београд 1926. Позива се на једно раније његово музичко дело у коме се налази објављена ова песме, не помињући најранији запис Ст. Мокрањца. То дело је: „Trente-cinq chansons populaires serbes, pour piano, avec chant ad libitum, Bordeaux 1918 (2 izdanja).

О тексту песме „Дека си била“ и приметним утицајима

у тематици, сижеу и појединим стиховима

Полазећи од текста песме Дека си била данаске Цвето, наводим његовпевани облик, како га је Ст. Мокрањац уградио у „XII Руковет“. Одмах на почетку наводим и запажање композитора Миленка Живковића: да ова песма „има облик љубавног дијалога, живахног и срдачног“²², дакле то је дијалог између младића и девојке одвија се овако:

[Јова, младић]:[Цвета, девојче, кроз плач]:

[1] Дека си била данаске, Цвето[2] Наше сам лојзе чувала, Јово,
Ваздан ти очи не видов,И златан ћердан затрла,
Ваздан ти очи не видов, лудо,Наше сам лојзе чувала, Јово,
Ни залог хлеба не јадов.И златан ћердан затрла!

[3] Не плачи, Цвето, не тужи, лудо,

Ја сам ти ћердан нашао,

Ја сам ти ћердан нашао, лудо,

На бистер кладен кладенец.

Дека си овце појила, Цвето,

И мене младог гледала,

Дека си овце појила, Цвето,

И мене младог гледала.

Који се приметни утицаји могу извући из овог текста? Пођимо редом.

Најпре, тематика ћердана, затим изгубљеног ћердана и на крају изгубљеног и непронађеног ћердана, односно, изгубљеног и пронађеног ћердана. Те теме опевају и неке друге народне песме у прошлости које чине један тематски круг; а ова песма, иако најмлађа по постанку, управо је из тог круга песама.

главни део девојачке спреме, пре и после удаје младе девојке, у традицији и прошлости српског народног живота. Пре удаје, свака девојка је спремала своју девојачку спрему састављену од својих ручних радова које је зими, кад не ради у пољу, а мање по кући, израђивала ткањем, плетењем, везом. Својим радовима, многим надницама у пољу код богатих, она би успевала да купи или добије дукате (грошеве) или бисере од којих је могла направити ниску, ћердан који је у свечане празничне дане носила по вашарима, славама и другим црквеним празницима. Ћердани и девојачка спрема стечена пре удаје, што су били богатији, то је девојка имала бољу прилику да се уда у угледнију кућу. Тај мираз, то стечено добро, који би она понела, обогатен и дукатима примљеним у време просидбе и свадбе, у српском народном обичајном праву сматрао

22 М. Живковић: „Руковети Ст. Ст. Мокрањца“, аналитичка студија, Београд 1957, стр. 107.

На почетку те тематике стоји ђердан²³, као одлика сталног девојачког украса и се као неутуђива имовина Српкиње током целог њеног живота. Она је располагала својим миразом и супруг није имао право да га узме и препрода без њене дозволе. Уколико би дошло до раскида породичне везе, бивши супруг морао је да јој накнади мираз који је она донела удавши се за њега. Било је у прошлости народног живота и многих крађа девојачких ђердана, које су се обично завршавале на суду.²⁴ Све ово речено укратко врло добро је познато и о томе су писали многи наши познати етнографи. А о девојачким ђерданима са скупоценим дукатима или бисерима певале су се и песме од којих је Ст. Мокрањац изабрао Дека си била данаске Цвето и уврстио је у своју „XII Руковет“ 1906 године, иако се она налазила у његовим мелографским белешкама још 1885. када је стварао своје прве руковети.

Тематика изгубљеног ђердана опевана је и у неким песмама које су настале далеко пре песме Дека си била. Овде бих навео само песму Неда гривне изгубила, као најстарију песму са тим мотивом. Затим и познату дијалошку шаљивку Калугере, црна душо, коју је Ст. Мокрањац обрадио као завршну играчку песму у претходној „XI Руковети“.²⁵

Приметно је да дијалошка песма Дека си била, данаске Цвето, има сличне или исте стихове који се наводе и у другим лирским народним песмама. Тако се први стих ове песме наводи и у врло популарној такође дијалошкој песми

---

23 ђердан, девојачки украс, састоји се из ниске на коју су поређани златни дукати; ниска може да буде од свилоног гајтана или од златне жице („кован ђердан“). Дукати на ниски су углавном ситнији, они који се носе око грла. Има више варијанти. Дукати се носе и на челу и на подбраднику, специјалној капи која држи дукате на челу. Дукати на челу су поређани тако да са једне и друге стране чела дође више ситних дукатића, а на средини чела један велики златни дукат звани „сеферин“. Само су богате миразуше имале „сеферин“. Помиње се и у песми: „Узми Стану, мили сине / Стана имасеферине, / Стана има око врата / Четир ниске сува злата (популарна песма песника Светозара Манојловића из 1909, дубоко зашла у народ). Сеферини су удавали богате девојке у прошлости; отуда постоји и женско име Сеферинка.

24 Занимљив пример крађе дуката описан је у време Првог српског устанка (1810) у „Протоколу Шабачког магистрата“, када је нека жена из села Свилеуве у Тамнави пошла по невољи својој „о Петрову дне ка манастиру Каонском и дете болесно носила“. Извесни господар Теодосије Стојановић из села Скупљена, пресрео је на путу „скинуо подбрадник који се састојао из 35 гроша.“ Њену жалбу Шабачки магистрат коме је председавао војвода Лука Лазаревић, суд је размотрио и приморао отимача да пред судским већем положи отете грошеве, да јој врати подбрадник и „остаје у апсу до даљег извидјенија“. („Протокол Шабачког Магистрата од 1808. до 1812“, приредио Р. Ј. Поповић, Београд 2010², стр. 119.

25 Песме са тематиком о изгубљеном ђердану обрађене су у огледу Ђ. Перића Три песме из „Руковети“ Стевана Мокрањца у записима српских конзула из Македоније, (обрада песме Калугере црна душо, ајде де – XI Руковет, песма бр. 4), у: „Вардарски зборник“, 10, Београд 2015, стр. 270-275.

- Дека си била, Стојанке мори,
Стојанке бела Врањанке?...“
“Ја сам ти била ул о ј з е, мори...”

Код песме Дека си била, Цвета одговара слично стихом:

“Наше самл о ј з е чувала, лудо...”

А даље је различито: Цвета је „затрла“ златни ђердан, а Стојанка одговара:

“Ја сам ти била у л о ј з е, мори,
Ситан самб и с е рнизала,
На бело грло метала.“²⁶

Напеви су различити. Има још једна врањанска песма у којој примећујем сличне стихове који се певају и у Дека си била, иако су даљи текстови, па и сами напеви посве различити. То је и данас певана Гајтано, такође дијалогска, у којој се момак у песми девојци Гајтани обраћа овако:

“Гајтано, моме мори, Гајтано,
Гајтан ти веђе, мори, на чело!
Куде си била, Гајдо, данаске?
Цел ден ти очи, море, не видох,
Ни белог клеба, мори, не јадох.”

Из ових поређења извлачим закључак да се у литератури погрешно сматра-ло, а без доказа, да је песма Дека си била данаске Цвета, из Македоније или са Косова.

26 Слично у старијој лирској народној песми Девојка се надмеће с мочетом, (Вук, “Српске народне пјесме”, Беч 1841, књ. 1, бр. 264): “Дођ’ довече, драгане, / Ја самб и с е р просула / Помози ми низати / И у киту китити...” “Одатле имамо утицај и на популарну народну песму: „Дуни ми, дуни / клађане / дођи ми, дођи драгане / у моју башту зелену / под моју ружу румену / Ситан самб и с е рнизала, / дођи ми драги скупи га.

Њена сродност са текстовима врађанских народних лирских песама показује да је и она поникла негде у околини Врања, ако не баш и у самом Врању. У литератури о српској народној поезији, нарочито лирској, слабо се говорило о преношењу певаних песама (нарочито текстова) усменим путем из једне области у другу, од Врања ка Косову и обратно. Тако је, на пример, мелограф Миодраг Васиљевић нашао песму Дека си била Стојанке, мори / Стојанке бела Врађанке и на Косову иако већ по тексту и по напеву видимо да песма опева Стојанку из Врања.²⁷ Није другачије ни са лепотицом Цветом, о којој ништа не знамо. Васиљевић је записао чак четири песме о лепој Цвети „калуши“, од којих су неке играчке²⁸, па ипак та Цвета није ова Врађанска о којој овде пишем.

Поред песме Дека си била данаске Цвето, коју је Ст. Мокрањац чуо и записао од непознатог певача 1885. године, он у својим мелографским записима има и песму о „калуши Цвети“, записану 1896. године, кад је боравио у српском конзулату у Приштини код тадашњег конзула и свог пријатеља Бранислава Нушића. Текст те такође дијалогске песме, код које стоји ознака „градска, коло“ Мокрањац је записао овако:

Цвето, мори Цвето, Цвето калушо,

Цвето калушо,

Цвето калушо!

Кој ми те, Цвето, синоћке грабна, синоћке грабна

Цвето калушо?

„Грабну ме мене ђермански пољак, ђермански пољак,

Ђермански пољак!

Па ме мене носи у Ново Село, у Ново Село,

У Ново Село.

Ју Ново Село вода дивока, вода дивока,

Вода дивока

Вода дивока, трава зелена, трава зелена,

Трава зелена.

Ага ми пије љуту ракију, љуту ракију,

Љуту ракију,

---

27 М. А. Васиљевић: „Југословенски музички фолклор“ I. Народне мелодије које се певају на Космету, Београд 1950, бр. 33. Напев ове песме користи и друга врађанска песма: На Ускрс сам се родила.

28 Исти, наведено дело, Београд 1950, бр. 156, 254, 267, и нарочито 357 (три варијанте).

Ага* ми пије, Цвета се вије, Цвета се вије

Цвета се вије!²⁹

(„Место “А г а” може доћи какво име.” – напомена С. С. М.)

Шта запажамо? Две песме са истим именом: Цвета и Цвета „калуша“, али различитом тематиком. У једној се пева о изгубљеном девојачком ђердану који је њен млади удварач нашао; у другој, пева се о веома озбиљном догађају: лепоту Српкињу, хришћанку Цвету, уграбио Ђермански пољак³⁰ и предао је неком турском или арнаутском муслиману аги у Ново Село, да буде део његовог харема. Тај силеџијски акт који је пољак извршио за Новоселског агу (овде у значењу, господар) планиран је тајно и по његовом извршењу пољак је добио уговорену своту. Отмица је извршена онда кад се нико од Срба није надао и кад то нико није видео.

Текст и напев ове песме Ст. Мокрањац позајмио је Б. Нушићу који је 1896. године био српски конзул у Приштини и поред званичних конзулских послова спремао и један етнографско-географско-статистички опис Косова. Песма о којој је реч, код Нушића има и неке измене, што се тиче текста: наслов је: Цвета калуша (варошка игра). Други стих гласи: Кој’ ми те тебе синоћке грабна? После шестог стиха, Нушић је додао:

„Иста ова песма, примењена на један догађај у Приштини, пева се овако:

Цвето, мори Цвето, Цвето калушо,

Рагиб-ага седи на сандалију,

А Цвета му служи љуту ракију,

Рагиб-ага пије, Цвета се вије.³¹

Нушић је овде изменио крај ове песме указавши на име злочинца који је лепу девојку, хришћанку Цвету отео, а потом је и потурчио и претворио у своју измећарку.³² Догађај који се десио Срби су дуго памтили и у песми препевавали. Када је композитор

---

29 Ст. Стојановић Мокрањац: „Етномузиколошки записи“, приредио Д. Девић, у: Сабрана дела, Књажевац-Београд 1996, том 9, бр. 123. Саоптио сам певани текст.

30 Реч пољак кратко је објаснио Б. Нушић: „пољак, који чува поља, али који је увек Арнаутин“ (Б. Нушић: Косово, у: „Сабрана дела“, књига четрнаеста, Београд 2006, стр. 86.) Пољак је осматрао поља, али „главна дужност“ му је била да посматра лепе хришћанске девојке и да припрема отмице. Ту „популарност“ забележила је и играчка песма Што ми је мерак пољак да будем, Божано / Пољак да будем на твоја њива / ти да је сејеш, ја да тег л е д а м, Божано, итд. (види: Сестре Јанковић: „Народне игре“, Београд 1937, II књига, бр. 11. запис из Косовске Митровице. На радију постоји још један снимак са измењеним текстом.

31 Б. Нушић, наведено дело и издање, стр. 140.

32 Истинити догађај о отмици приштинске девојке Цвете калуше Б. Нушић је и посебно описао у приповетки Лале; видети: „Рамазанске вечери“, у „Сабрана дела Бранислава Нушића, Београд 1966, књ. XIII, стр. 297-302.

и етнограф Милоје Милојевић (1884-1946) посетио Косово и Метохију 1930 године, он је од певача Младена Ђорђевића записао у Приштини текст песме Цвето калушо, срце и душо. Уз песму је записао опаску: „Младен Ђорђевић каже да је приштевска песма и та Цвета још је жива у Приштини“.³³ Из песама „печалних и жалних“ сазнајемо за понеки пример, као што је овај о „калуши Цвети“ који се дуго кроз играчку песму певао на Косову, и дуго памтио, што сведоче и мелографски записи са Косова Миодрага Васиљевића, који је на терену записао чак три варијанте ове песме, далеко после овог догађаја отмице у приштинској или вучитрнској кази³⁴ којој је и напев сличан најстаријем Мокрањчевом запису. У једном од тих Васиљевићевих записа (357-в) наводи се и име пољака који је отео Цвету калушу и опис отмице, али не за другог већ за себе. Њен одговор гласи:

„Море, мене тражи дермански пољак,
Дермански пољак, Љатиф прешевски;
Море, проведе ме кроз Ново Село,
Кроз Ново Село, пусто Прешево.“
Цвета си јаше лудого ата,
Љатиф гази, море, Пчињу до гушу.“

(певала Младена Серафимовић, Гњилане 1947)³⁵

Песма о Цвети калуши доспела је у неком запису и на Радио-Београд после другог светског рата, и том приликом снимљен је са истим напевом текст:

[1] Што гу нема Цвета,

По двор да ми шета?

[припев]: Ој Цвето, Цвето,

Цвето калушо,

Срце и душо!

---

33 М. Милојевић: „Народне песме и игре Косова и Метохије“, приредио Д. Девић, Београд 2004, бр. 46а (Приштина), бр. 46 б (Урошевац).

34 М. А. Васиљевић, наведено дело, бр. 357 – варијанте: а, б, в. записане 1940, 1946, 1947.

35 У варијанти 357- б, исте песме коју је записао М. Васиљевић, Цвету је уграбио „Офчарски пољак“, из неког села Овчаре. У поменутој књизи Б. Нушића пописана су и два Нова Села: у Приштинској кази (срезу) стр. 67, и Вучитрнској кази, Ново Село (бегово) и Ново Село (маџунско).

- [2] По двор да ми шета,
Цвеће да ми бере, (припев)
- [3] Венци да гу плете,
Кућу да ми мете (припев)
- [4] Ђердан да ми тропка³⁶,
Срце да ми копка. (припев)

Необразовани музички уредник занемарио је записе Ст. Мокрањца, Б. Нушића и М. Васиљевића, да би само зарад лепе мелодије снимии ову песму која не носи онај чемеран, али истинити садржај који са собом носи. Песме саконтекстом стварних личности и догађаја који су се десили не могу се без сазнања тако олако снимати, само због лепе мелодије, него због истине, због тешке прошлости српског народа на Косову, због отмице девојака арнаутских бандита, због страдања које је постојало и данас постоји. Због оваквих примера музички уредник не може бити (не)школован музичар али без познавања мелографске литературе и без основног образовања, и не може свако да снима народне песме пре него што текст и мелографске записе не прегледају стручни етномузиколози и текстолози.

Кад се помену отмице девојака Српкиња на Косову и у Старој Србији, а такође и у Македонији, у турско време, од 1690. па до 1912. године, отварамо „Пандорину кутију“ и са тугом сећамо се само неких таквих насилних отмицадевојака од стране Арнаута и Турака, а њих је било тако много. То су читаве трагедије, претужне повести, и кад их читањем упознамо гнев и туга освајају сваки кутак срца. И данас многи случајеви никада некажњених насилних отмица српских девојака на Косову, Старој Србији и Македонији нису до краја испитани и систематски проучени. Неколико упечатљивих и врло жалосних примера отмице Српкиња у тој бесудној земљи наводе и наше народне песме и легенде, а неке су ушле у литературу преко разних књижевних повести истинитих догађаја.

Поред случаја отмице „Цвете калуше“, шта да кажемо о Српкињама: Пипиревки³⁷, „дражесној некој девојци Агапији“ чија су страдања достигла мучеништво светитељки из „Житија светих“³⁸, коју је голорука мати бранила и у неравноправној борби с

36 „Ђердан да мит р о п к а“, тропка овде значи „лупка“; лупкати ђерданом, односно дукатима, девојка момку по звуку казује где се налази. Упор. песму из комада с певањем „Ђидо“ (1891), Јанка Веселиновића и Д. Брзака: Где ћеш бити мала Кејо? У тој, такође дијалогској песми момак пита: Где ћеш бити, мала Кејо, / да довече дођем?, а девојка одговара: Ја ћу бити у вајату/ дукате низати / дукати ће звекетати по звекету дођи. / Ајд полак, ајд полако / ајд лага-, ајд лагано. И то је то!

37 Баладу о девојци Пипиревки обрадио је песник др Никола Ђорић; видети оглед Ђ. Перића Прича о Пипиревки, „Свеске“ (Панчево), 21, 1994, стр. 6 – 14. Догађај описују бројне текстовне народне варијанте.

38 „Агапију даде паша Нишевачки по наговору месног кадије ухватити, исту потурчити и за свог синовца узети. Најпре лепим начином наговараше ухваћену девојку да се потурчи, но кад тако не успеше, а они је стадоше мучити, усијаним машама дојке јој жегући и целомудрост јој насилијем осквернити. Но у намерењу да је потурче јако

Турцима погинула. Читав роман написан јео несрећној робињици Злати из Мозгова³⁹, приповетка о џан'м Стојанки Врањанки⁴⁰ коју је ожалило цело хришћанско Врање? Да ли неко препознаје Јурмусу и Фатиму, две отете и покрштене сестре, Српкиње, коју су у крушевачком крају отели браћа Вренчевићи, о чијој тужној судбини је писао приповедач Милан Ђ. Милићевић⁴¹ а по његовом казивању настао је и истоимени позоришни комад који се 90-тих година давао у Народном позоришту у Београду, те побудио велику заинтересованост бројне публике?⁴² Колико је само оних непознатих судбина безимених девојака у прошлости које су широм Моравске Србије страдале, а њихова места страдања обележена су само топонимом Марин Гроб,⁴³ или само: Девојачки Гроб. Најзад, упућујем и на сјајну студију академика Владе Стојанчевића Откупљивање робља у Србији за време кнеза Милоша, где је изнето много примера о отетим девојкама из турског ропства и правих подвига да се откупе. Занимљиво је писмо од 1. августа 1825, у коме се нека мати Екатарина из Његуша обратила кнезу Милошу у коме казује како су јој Турци у устанку 1821. године убили мужа и одвели у ропство троје женске деце и сина. „После овог нешчасног и страшног позоришта (догађаја), чрез месец дана нађем моје три нешчасне кћери, које су веће у своме савршеном возрасту биле код Хасан Паше у Битољу и чрез четири године просећи по православном Кристијанском роду, две млађе девојке откупим, а трећу хтео је (паша) себи за жену задржати. Но будући да је отишао на Мореју (у рат) и тамо затворен, писао је кући да је за његовога синовца даду или ако добро ко за њу плати да се отпусти“; цена откупа била је огромна сума: 3.500 гроша.⁴⁴ Тужна, али упорна мати све је чинила да избави из ропства своју децу у чему јој је протекао цео живот. О таквим трагичним догађајима из прошлости наша (женска)

се преварише. Кад девојкин отац и сви сродни пред пашу изађу да је са силним новцем откупе, паша им одговори да је већ Туркиња; да би уверио, даде извести девојку и као Туркињу представити. Но, девојка чим види свој род, своју браћу, сестре, оца. (похрли к њима). Мати је њена мало пре погинула: кад су Агапију ухватили и одвели; онда су у колу где се младеж беше на игру скупила напали на Агапијину другарицу, најлепшу девојку да и њу ухвате и одведу, но ову је мати Агапијина ножем у руци бранила, затим била убијена.” Догађај из 1841. године описао Сретен Л. Поповић: “Путовање по Новој Србији”, Београд 1950, стр. 408-409.

39 Обрадио Живојин Јовичић, архимандрит Кирило, у истоименом популарном роману; видети оглед Ђ. Перића: Архимандрит Кирило Јовичић, прозни писац и сарадник Стевана Ст. Мокрањца, Митолошки зборник, 33, 2014, стр. 675-696.

40 О мученичкој смрти Стојанке Стаменковић, по прози Боре Станковића и другим казивањима посебно је писано у огледу Ђ. Перића: Уводна песма VII Руковети – Море извор вода извирала, “Развитак”, 200, 1998, стр. 144 – 153.

41 М. Ђ. Милићевић: „Јурмуса и Фатима“. Прича о ослобођењу шест округа 1832-1834, Београд 1879.

42 Јурмуса и Фатима, историјска слика у 4 чина, написао Тодор Пинтеровић, по Милану Ђ. Милићевићу, Музика Даворина Јенка. Редитељ Ђура Рајковић. Премијера 2. маја 1892. у Народном Позоришту.

43 У легенди о Марином Гробу (Житни Поток), прича се да ју је неки Арнаутин присилио да се уда за њега, а она је пред смрт замолила да после смрти буде сахрањена у хришћанској вери. Видети: „Легенде о српској жени“, приредили Катарина Ж. Перић и Ђ. Перић, Београд 2005, стр. 103. У I и II књизи истих аутора има више легенди о Девојачком Гробу, где су страдале Српкиње гоњене од Турака и Арнаута.

44 Р. Марковић: „Књажеска канцеларија“. Крагујевачка нахија, Београд 1954, бр. 368/369

деца не знају ништа, па се и у наше време тргнемо кад се открије и опише неки сличан догађај где је нека гоњена девојка страдала, јер није била довољно свесна опасних препона које јој стоје на животном путу.

Треба да се сећамо судбине „Цвете калуше“, и у записаној песми Стевана Мокрањца, и да је чујемо снимљену у живом, изворном певању певача, као и у достојанственој игри фолклорних играча, а не да певамо само баналне песме без икакве поруке и сумњивог садржаја.

На крају, враћајући се поново ведрој уводној песми „XII Руковети“ Дека си била данаске Цвето, која се наводи још у првим раним композицијама Стевана Мокрањца и пред нама искрсава питање: од кога је чуо и записао ову песму којој мелодија и текст зраче оптимистичком реалном поетском сликом? Та музичка слика толико је стварна да би је неки добар сликар могао врло лако и вешто насликати. Одговор на питање из ког краја Старе Србије је ова песма, дат је у овом огледу. Ко је био певач од кога је песма текстовно и нотно записана? Није пронађен директан одговор како је песма из Врања дошла у Београд где ју је млади Стеван Мокрањац записао. Али, постоји један посредни одговор: ко је могао да буде певач који је нашем младом композитору певао ову песму. О томе је опширније писано у једном ранијем огледу, где су размотрене дате чињенице и подаци у вези са певачем и групом песама које је године 1882. / 1883. донео тај певач из Врања и певао их Стевану Мокрањцу, Раји Павловићу и Јосифу Маринковићу.⁴⁵ Биле су то песме из Врања и Старе Србије, „нове“ још нечувене у Београду, које су после освојења Врања (1878) изазвале велико занимање како певача и свирача, тако и поменутих српских композитора, а нарочито младог Стевана Мокрањца за кога се знало да је још тада почео да сакупља и бележи „народне мотиве“. Тај певач, дакле, био је плодан српски књижевник и одличан боемски друг младог Ст. Мокрањца, Драгутин Ј. Илић (1858-1926), који је једну годину провео као писар у Врању, где је слушао многе врањанске песме које је нешто касније певао свом пријатељу Стевану Мокрањцу, а за неке од њих као Шано душо, Шано мори, и Стојанке бела Врањанке, које и данас певамо и знамо као „народне“, написао је и свој текст.

Војник

Војник са гајдама (1551)-„војно српске народне поезије из путописа кроз Турску француског путописца Николе де Николе (Анверс 1576)

---

45 Упореди оглед Ђ. Перића о песми Што ми је мило ле, мајко, и драго из „VII Руковети“ у тексту: Историја и народна традиција у двама старосрбијанским песмама из „Руковети“ Стевана Мокрањца, „Вардарски зборник“, Београд 2012, бр. 9, стр. 213-219.

МОТИВАЦИЈА ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ

Дуго искуство у раду ми даје за право да потврдим оно што су многи пре мене већ доказали, када је реч о мотивацији за учење и развој. То је да она зависи од приступа васпитању, од схватања улоге васпитача и на крају од постављеног циља васпитања. По др Емилу Каменову, хуманистички приступ се првенствено окреће ономе што се потенцијално налази у детету, његовим диспозицијама, интересовањима и тежњама да сазнаје и развија се, а функционални приступ се ослања на спољне подстицаје, односно награде и казне.

Када су награде и казне у питању, мишљења сам да казне, наравно, не долазе у обзир. Мада, и код награда треба бити обзирив. С обзиром на то да су и награде врста контроле понашања и ако је деца тако доживе, неће имати ефекта. Доказано је у пракси да су похвале и слични постицаји у ствари делотворнији.

Један од таквих, а можда и најважнији подстицај, када су питању деца нижешколског узраста, је свакако игра. У свакој игри, а нарочито у својим омиљеним играма, деца код себе успешно развијају осећаје сигурности, самопоуздања, прихваћености и подстицаја сазнајних потреба. На крају, оно што је за нас васпитаче најважније - деца најбоље, највише и са задовољством уче кроз игру.

1. Ако постоји проблем у учењу, постоје различите стратегије које нам могу помоћи и самим тим поправити наше самопоуздање и вољу за учењем. Неке од њих су следеће:
2. Поставите циљ и обећајте себи да ћете га испунити
3. Учење започните одмах, без одлагања, чим испуните неопходне предуслове за учење
4. У сваком тренутку планирајте своје учење, придржавајте се плана и немојте га мењати
5. У случају неуспеха, избегавајте негативна уверења о својим способностима и не гледајте негативно на грешке
6. Увек мислите позитивно, размишљајте о будућности и за сваки успех себе наградите
7. Постоје и различите стратегије о одржавању наше личне мотивације као наставника. Истиче се како морате развити самоувереност у опажању самоефикасности, постављати изазовне, али остварљиве циљеве, усвојити инкрементално становиште о развијању ваших мотивационих вештина, адекватно атрибуирати успехе и неуспехе, управљати својим емоцијама, саморегулисати свој избор и прилагођавање стратегија. Тако бисте одржали оптималну мотивацију да испуните свој потенцијал у домену мотивисања ученика за учење. Укратко, треба да развијете исте оне врсте мотивационих карактеристика у овој области које желите да и ваши ученици развију у областима академског знања и вештина.

8. Наставници у сваком тренутку треба да буду свесни своје одговорности пред ученицима. Када говоримо о достизању одређених постигнућа ученика, управо то сазнање треба да представља подстицај за даљи педагошки развој наставника. Исто тако, потребно је да негују поштовање и партнерски однос с ученицима. Нарочито је важно да се активно реагује на све индивидуалне особености ученика и негује осећај различитости. Само на такав начин, наставник ће успети да подстакне ученике на активно учење. Моћи ће да их успешно мотивише, како на тренутно тако и на дуготрајно и целоживотно учење.
9. У том процесу мораћете да научите да се осећате аутономно саморегулисани и да извучите интринзичко задовољство из свог рада, упркос обавезним аспектима наставног програма, програма тестирања и других спољашњих ограничења и притисака. У том смислу, увек имајте на уму да је опажање аутономије одређено субјективним искуством особе, а не присуством или одсуством спољашњих притисака.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Брофи, Џере, 2015, Како мотивисати ученике да уче, Београд
2. Јовић, Неца, Кувелић, Драган, 2015, Како стварати пријатну атмосферу за учење
3. Каменов, Емил 1990, Предшколска педагогија, Београд

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

4. Мотивација и учење - Зелена учионица
5. Пробудите мотивацију за учење - Развој каријере - Center for Career Development

Љиљана Милошевић

ПОДУЧАВАЊЕ ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ПОТЕШКОЋАМА У РЕДОВНОЈ НАСТАВИ

Поред тога што у нашој земљи и даље постоје школе у којима се искључиво образују деца са развојним потешкоћама, мишљења сам да се ситуација последњих година доста променила и то у позитивном смислу. Наиме, у новије време у наш систем образовања укључује се све већи број деце са развојним потешкоћама, што раније није био случај. Сви који се баве, или су на било који начин укључени у овај систем, слажу се око једне јако важне ствари. Овакав инклузивни приступ обезбеђује мање осипање деце из система образовања. Исто тако, сматра се да инклузивни приступ у образовању повећава осетљивост средине према оваквим особама и доприноси смањењу њихове дискриминације. На крају, Закон о основама система васпитања и образовања нас обавезује на укључивање деце са развојним потешкоћама у редован систем образовања.

У пракси, инклузивна настава са собом носи бројне изазове. Неки од њих су: архитектонска неприступачност образовних институција, непостојање ресурсних центара подршке, отпор према променама, недовољна информисаност шире јавности али и неусаглашени ставови стручњака по овом питању.

Улога наставника у свему овоме је велика. Колико је она важна, може се видети из следећих закључака васпитача и писца Хаима Жиноа.

„Дошао сам до застрашујућег закључка. Ја сам одлучујући елемент у учионици. Мој приступ ствара атмосферу. Моје расположење одређује какво ће тог дана бити време. Као наставник, поседујем страховиту моћ да дечији живот учиним бедним или веселим. Могу да будем инструмент мучења или инструмент инспирације. Могу да понизим или разведрим, повредим или излечим. У свим ситуацијама мој став одређује да ли ће се нека криза проширити или смањити, да ли ће неко дете постати човек или нечовек.“

Готово све је на нама. Имамо шансу и могућност да пружимо разумевање, емпатију и подршку свим ђацима, без разлике. Треба увек имати на уму, да би наши ђаци остварили сав свој потенцијал, потрбни смо им ми. Они ће нам на томе бити неизмерно захвални.

Ипак, и поред најбоље намере учитеља и наставника, дешава се да се појаве одређене тешкоће у учењу. Неке од њих, по многим ауторима, су следеће:

1. Неодговарајуће подучавање, нерелевантан или неодговарајући курикулум
2. Неодговарајући социо-економски услови
3. Лоши односи ученика и наставника, разредна околина
4. Неприсутвовање настави
5. Проблеми са здрављем
6. Учење кроз посредовање на језику који није матерњи
7. Губитак самопоуздања

8. Емоционални или проблеми с понашањем
9. Исподпросечна интелигенција
10. Сензорна оштећења
11. Специфичне тешкоће обраде информација

Деца са развојним потешкоћама усвајају знања на различите начине, тако да није лако пронаћи најбоље методе. Врло често се мора испробати више методе рада, пре него што се пронађе најадекватнија. Мотивисаност учитеља, наставника и родитеља, упорност и увереност да чине праву ствар, најчешће резултира успехом.

Поједина деца најбоље уче сама - у активностима које изводе сопственим темпом, друга се најбоље осећају када се нађу са вршњацима и сарђују са њима. Некој деци су за учење битни додири, покрет/тактилно-конестетска стимулација, друга се више ослањају на визуелизацију, нека се више служе говором и језиком као примарним средством учења. Значајан број деце је вешт у откривању веза и односа међу предметима и догађајима, а нека деца су посебно склона посматрању. Без обзира на то који начин преовладава у њиховом приступу учењу, деца ће бити успешна када им се створе услови који одговарају начину учења коме су највише склона. Најлакши начин да се деци осигура успешност је комбиновање различитих стратегија, метода, облика и средстава, као и стварање услова за алтернативна искуства у учењу, прилагођавање програма и континуиране промене активности како би се прилагодили потребама све деце.

Тема којој, на крају, сви припадамо, на директан или индиректан начин, у којој сви учествујемо сваког дана - постаје све актуелнија, потебнија и значајнија. На нама је да покушамо личном креативношћу и инвентивношћу да је оплеменимо, унапредимо, учинимо богатијом и сврсисходнијом, а самим тим себи и другима олакшати и улепшати рад са децом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кули, Мајлс, 2015, Подучавање деце са поремећајима менталног здравља и учења у редовној настави, Београд

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

1. Зелена учионица. Деца са тешкоћама у учењу - шта то значи и како им помоћи

СЦЕНА

Софија Јовановић

ЉУБА ХАЈДУК ВУКОСАВА

(Драматизација народне песме)

Драматис персонае:

Вукосав - харамбаша

Љуба - Вукосављева жена

Мати - Вукосављева мајка

Алија - Бојичић Алија од Удбиња

Емина - Алијина прва жена

Наиза - робиња у Алијином харему

Халил - Алијин заменик

I сцена

Вукосављева кућа

Вукосав се брије, улази Мати која у руци носи велики пакет са храном и пакује га у торбу

Мати:

Спаковала сам ти мало хране.

Вукосав:

Нећу да носим храну, мајко.

Мати:

Нећеш!? Спремала сам целе ноћи.

Вукосав:

Зашто ноћу спремаш а не спаваш?

Мати:

Сваки дан морам да сређујем,

Љуба се не хвата ни за шта.

Не зна да кува, неће да чисти.

Непрестано сам на ногама.

Кад сам ја била снаја знао се ред....

Вукосав:

Само треба лепо да јој кажеш.

Мати:

Реци јој ти, мене не слуша.

Не можеш ићи док јој не кажеш.

Вукосав:

Не почињи поново, мајко.

Ако Љуба неће да чисти...

Мати:

Жена треба чисти, не да пуца.

Говорила сам ти да нађеш...

Вукосав:

Неку праву жену попут тебе.

Мати:

Не зна сарму да напуни али

Са пушком нема таквих невоља.

Вукосав:

Оженио сам коју сам хтео.

Мати:

Оженио си је мени у инат.

Улази Љуба, која опасава пиштољ

Љуба:

Крећемо ускоро, мили мужу?

Мати:
Жена не збори без питања.

Вукосав:
А где си ти пошла, Љубо моја?

Мати:
Господе, шта сам ти згрешила.
Зар ја ово да дочекам!
Шта радиш у тим чакширама?
Треба да носиш сукњу као ја.

Љуба:
Казао си да ћеш ме водити!

Вукосав:
Радо бих те повео Љубице, али...

Мати:
Жена треба да седи у кући.

Љуба:
Па обоје желимо да идем!

Мати:
Дете би тебе довело у ред!

Мати излази. Вукосав прилази Љуби и узима јој пиштоље

Вукосав:
Нису жене за бој. Срамота је.

Љуба:
Раније ниси тако говорио!
Вукосав се насмеје

Љуба:
Пуцам боље од свих хајдука.

Вукосав:
То нико не може порећи ал'...
Љуба вади миђушу

Љуба:
Код друге идеш, знам!

Вукосав:
Аман одакле ти то?

Љуба:
Нашла сам у твојим чакширама.

Вукосав:
Упала јеу борби, Љубо.

Љуба:
Зар Турци носе женске минђуше?

Вукосав:
Испала је из плена, Љубо!

Љуба:
Од друге је, Вукосаве!

Вукосав:
Говориш глупости, Љубице!

Љуба:
Имао си много жена пре...

Вукосав:
Пре него што те упознах.

Љуба:

Нећу ја да ти будем служавка!
Идем са тобом ил' сама, знај!

Вукосав:

Послушна бићеш и чекаћеш.

Љуба:

Слабо ме знаш, харамбашо.
У кући нећу седети сама.

Вукосав:

Мораш да помажеш Мати.
То, не бој, је твоја дужност.

Љуба:

Нећу трпети понижење да
друге осим мене имаш.

Вукосав:

Тебе сам у кућу довео,
Да помажеш мојој мајци.
Друге су само прошлост.

Љуба:

Како сам дошла, тако ћу отићи.
Ухватим ли те у лажи још једном,
љубовца твоја више нећу бити.
Није ме брига шта ће свет рећи.
Нећеш моћи да ме зауставиш,
Нека пукне брука у чаршији.

*Вукосав се насмеје и излази, Љуба гледа
за њим па излази*

II сцена

Еминина спаваћа соба

*Емина је обучена у дугачки кућни мантил
од свиле, провидан и богато извезен
златним шарма.*

*Емина гледа кроз прозор, окреће се
и одлази до огледала, пушта косу и
намешта се. Кроз прозор улази Вукосав,
хвата Емину са леђа и ставља јој руку на
уста*

Вукосав:

Мучи!

*Емина почиње да се опире, Вукосав је
чвршће стегне и окрене према себи, Емина
га пољуби*

Емина:

Поштеди моју част, хајдуче!

Вукосав:

Немаш част, курво турска.

*Вукосав је привуче себи, Емина престаје
да се опире, они се љубе, грешком оборе
вазу који ја је била на столу, ваза падне
и поломи се, они настављају да се љубе,
Вукосав је гурне на јастуке. У том
тентутку чује бука испред врата као да
неко покушава да уђе*

Халил:

(off) Да ли сте добро, баш-кадуно?!
Отворите ми врата!

Вукосав:

Емина, шта се ово дешава?!

Емина:

Харамија! (Вукосаву) Бежи, Вукосаве!

Вукосав пушта Емину и полази ка прозору, Емина устаје и намешта косу и одору, врата су проваљена, кроз врата улазе два војника и Халил

Емина:

Харамија! Ухватите га!

Војници хватају Вукосава, Халил му прилази

Халил:

Знам ја тебе добро, харамбашо.

Вукосав се опире, војници га чврсто држе и не пуштају га

Емина:

(виче на стражаре) Како вам је промакао, стражо?

Халил:

Шта се овде збило, баш-кадуно?

Емина:

Затекла сам хајдука у пљачки.

Емина почиње да јеца. Војници везују Вукосава

Халил:

Стигли смо на време, баш-кадуно.

Ухватили смо харамбашу.

Халил прилази Вукосаву

Халил:

Наплатићемо ти страшну дрскост, Да пљачкаш Алијине дворе.

Емина:

Је ли Алија пошао у лов?

Халил:

Не! Идем по њега из ових стопа!

Пође па стане

Не могу вас оставити саму.

Емина:

Не бојим се сад кад је окован.

Халил:

Крећем ако баш-кадуна каже!

Халил излази

Емина:

Још их је у двору! Нађите их!

Војници излазе

Вукосав:

Не мисли да ћеш се извући.

Осветићу се за ову издају.

Емина:

Ово је грешка, Вукосаве!

Ни за шта те не бих издала!

Вукосав:

Лажеш! Требало је боље да знам.

Туркиња не воли никог другог.

Емина:
Смири се и чуј, преклињем те.
Нисам те издала, живота ми.
Ти си ми сва срећа коју имам.

Вукосав:
Лако си издала моју љубав!

Емина:
Зар верујеш у то што збориш?

Вукосав:
Тешко је, али ја тако морам.

Емина:
Веруј ми и извућићемо се.

Вукосав:
Знам да сам ја већ мртав, Емина.

Емина:
Не бој се, нећу то дозволити.
Али мораћеш да ми верујеш.

Вукосав:
Хтео ил' не, не желим ти смрт.

Емина:
Ни ја живот без тебе, мили мој.

Емина га пољуби, па почиње да му ставља накит из кутије у џепове. Када то приведе крају улази Алија, у Халиловој пратњи. Емина се брзо одмакне од Вукосава, прилази Алији и пада му у наручје, Алија је скоро испусти

Емина:
Племенити моји господару!

Алија:
Је л' сунце мог неба добро?
Ако си како повређена,
Спутавати нећу своју срџбу!

Емина:
Умири се, најмилији мој!
Хајдук ме је само уплашио.

Алија:
Прилази Вукосаву
Намучио си ме, харамбашо.

*Алија обилази око Вукосава и загледа га
Где се сакрила твоја дружина?
Вукосав ћути, Алија удари Вукосава,
Емина приђе Алији*

Емина:
Ово је твоја добра срећа, мили,
муштулук обрадоваће султана.

Алија:
Кад се ово чује вратићу част.
Првом зором те шаљем султану.
Баците га у најдубљу јаму.
Ако вам побегне, сви сте мртви.

Халил ивојници изводе Вукосава

Алија:
Сад треба писати књигу султану,
Коју ћу послати уз хајдука.

Емина:
Не јури сад, моји господару!

Алија:
Сад не смем изгубити ни часа!
Сви зли језици биће везани,
кад виде окованог хајдука.

Емина:
Причекај пар дана, господару.
Његови хјадуци су још близу,
Шта ако га ослободе на путу?

Алија:
Хајдуци ме ни мало не брину,
Без Вукосава су ко без главе.

Емина:
Они су такви најопаснији.

Алија:
Право имаш, вреди послушати.
Он може бити мамац за друге.
Ако ја ухватим све хајдуке,
Знам да ће ме султан наградити.

Емина:
Тако ћеш вратити част и углед.

Алија:
Нисибадава кћер Османова,
Мислиш и саветујеш као он.
Ухватићу друге и вратићу плен.

III Сцена:

Еминине одаје

*Емина се врпољи док Наиза јој намешта
косу, Емина нагло устаје*

Емина:
Не треба се сад улепшавати
Већ треба наћи излаз из тамнице.

Наиза:
Не говори тако, Емина!
Треба Алији да будеш лепа,
А не да му радиш иза леђа.
Знај да је то што чиниш страشان грех.

Емина:
Помоћи вољеном није грех!
Ја друкчије не могу и нећу!
Не могу га сада напустити.

Наиза:
Мораш се повиновати дужности.
За те је боље да оде што пре.
Док је ту, може да те ода.

Емина:
Вукосав ме никад не би изд'о!
Нити ћу ја њега мужу дати!

Наиза:
Не смеш тако да збориш, Емина!
Не заборави: брак је светиња!

Емина:
Мој није. Он је савез моћника.

На силу су ме за њега дали!

Наиза:

Пред Алахом си његова жена.
Дужна си да помажеш свом мужу,
Не његовим непријатељима.

Емина:

Све дугове сам му вратила
Кад сам му именом спасила живот.
Султан би и њега погубио,
Да није био зет моме оцу.

Наиза:

Нема оправдања да имаш другог.
Твоја невера љути Алаха,
И тиме све доводи у опасност.

Емина:

Бринем само за мог Вукосава!

Наиза:

Пази шта говориш, Емина!
Неко би могао да те чује.
Пази се, Емина, молим те!
Не желим да ти се нешто деси.

Емина:

Хвала на упозорењима,
Али ја сам већ донела одлуку.
Учинићу све да спасим вољеног.

Наиза:

Наш муж је мој вољени, Емина,
Не могу ти помоћи њему на зло.
Али знај да чуваћу твоју тајну.

Емина је загрли

Емина:

Иди сад Алији, остави ме.
Желим да будем сама са тугом.

*Наиза излази, Емина устаје, облачи се и
покрива лице, излази*

IV сцена

Алијина радна одаја

*Алија седи и пуши наргиле, улази Наиза,
Алија јој покаже да седне поред њега,
Наиза седа*

Наиза:

Баш-кадуна је сада боље.

И даље је мало узнемирена.

Алија се игра њеном косом

Наиза:

Кад ћете послати харамбашу?

Алија се насмеје

Алија:

Таква брига није за женски род,
Не замарај лепу главу тиме.

Пољуби је

Наиза:

Мене то ипак занима, мужу.

Алија:

Нећу слати харамбашу зором.
Биће мамац за друге хајдуке.

Наиза:

Шта ако Вукоасав побегне
Ил' пробају да га ослободе?

Алија:

На то и рачунам, Наизо.
Понудићу им да га откупе
За сво благо које су отели.
Кад донесу откуп пустићу га,
Он ће ме одвести до осталих.
Ухватићу их све до последњег,
И послаћу султану главе.
Султан ће ме наградити благом
Јер сам му украсио капију.

Наиза:

За то треба бити одважан.
Чинити тако је опасно.

Алија:

Оваква прилика иште храброст.
Али не сумњам у добру срећу.
Она ми је довела Вукосава,
Пратиће ме до повратка славе.

Алија љуби Наизу, улази Халил

Халил:

Слали сте по мене, Алијо.

Алија:

Шаљем те Вукоасављевој мајци.
Мораш поћи у хајдучку шуму
Да би однео захтев за откуп.

Халил:

Немој, Алијо! Погинућу!

Нико се није жив вратио.

Алија:

Тебе неће дирати, Халиле.
Вукоасав је у нашим рукама,
Неће се усудити да нападне.

Халил:

Хајдуци су непредвидљиви,
А ја сам још увек млад да мрем.
Зашто не пошаљеш неког другог?

Алија:

Само теби могу да верујем,
А ово мора остати тајна.
Ако се сазна, летеће главе,
Прво моја, а за њом и друге.

Халил:

Златом можеш купити ћутњу.

Алија:

Цена је превисока за коцку.
Учини ми ово, мој Халиле.
Ти си ми једини пријатељ,
За те знам да ме нећеш издати.

Халил:

Бојим се, Алијо, да је то
Жртва будућег зарад прошлога.

Алија:

Кад се после вратимо у Стамбол,
Бићу први иза султана,
а ти ћеш бити први до мене.

Халил:

Ако главу сачувам у шуми.
Али пробаћу за нашу славу.

Алија:
Увек сам мог'о да рачунам на те.
Устаје и загрли га, даје му писмо

Алија:
Уручићеш ову књигу Мајци,
Она ће знати шта да чини
Да би повратила сина једног.

Халил:
Надам се поновном виђењу!

Алија:
Иди спокојно, Халиле мој.
Знај да је срећа на нашој страни.

*Халил излази, Алија се враћа поред Наузе
и љуби је*

V сцена

Шума

*Халил хода уплашено, зачује се први
пуцањ, Халил поскочи, брзо уследе и три
наредна пуцња, Халил почиње да вришти.
Дотрчава Љуба са пиштољима у рукама,
Халил покушава да побегне у супротном
смеру, Љуба гледа за њим, упери пиштољ
у њега*

Љуба:
Стој ил' ће те метак зуаставит'!

Халил стане

Љуба:
Зар ти није познато, Турчине,
Да је шума опасна за Турке?

Халил:
Добро знам да је шума хајдучка.
Тражим харамбашину кућу.

Љуба:
Тражиш опасну кућу, Турчине.
Зашто Турчин на то место иде?

Халил:
По наредби Алије Удбињског.

Љуба:
Ако је повод тако озбиљан,
Дужна сам те тамо одвести сад.
Ипак, морам ти везати очи.

Љуба везује Халилу очи

VI сцена

Вукосављева кућа

*Мати покушава да склопи стољнак али
јој један крај стално испада и умаже се*

Мати:
(гунђа) Мораћу поново да га перем!

Важно је да је она у лову!

*Улазе Љуба и Халил, који се осврће око
себе, Мати и даље склапа стољнак,
окренута је леђима, Љуба одвезује Халилу
очи*

Мати:

Никад ниси ту да ми помогнеш!

*Мати се окреће, види Халила и испусти
стољњак*

Мати:

Црна Љубо, где нађе Турчина?

Љуба:

Нашла сам га у шуми, Мајко.
Турчин тражи нашег Вукосава,
Да чини са њиме разговор.

Мати:

Зашто тражиш мог сина, Турчине?

Халил:

Носим књигу од Алије Удбињског.

*Љуба му прилази и отима му писмо и
почиње да га чита*

Мати:

Зашто Алија мени шаље књигу?

Халил:

Алија је...

Љуба:

Отето благо за Вукосава!?
Ни луд не би пристао на то!

Мати:

Шта збориш, Љубице, несрећнице?

Халил:

Ваш син је у тамници код Алије.

Љубица:

Тражи назад сво отето благо!

Мати:

Како га је он ухватио?

Халил:

Ухваћен је док је пљачкао двор.

Љуба:

Мира немао никад, проклетник!

Мати:

Алији ће бити враћено благо.

*Љуба прилази Халилу са леђа и удара га у
потилјак пиштољем, Халил се онесвести,
Мати вришти, Љуба се савија и почиње
да свлачи одело са Халила*

Мати:

Шта си урадила, несрећнице?

*Мати притчава и проверава да ли је
Халил жив*

Љуба:

Спасићу Вукосава из двора.
Заслужио је да вечно трули,
Ал' оставит' га нећу Алији.

*Мати покушава да спречи Љубу да свуче
Халила али је Љуба лако одгурне*

Мати:

Убиће мога Вукосава,
Ако се Турчин не врати жив.

*Мати поново покушава да одвоји Љубу
од Халила али је Љуба одгурне*

Љуба:

Већ сам казала да има другу!

*Љуба је свукла Хлила, Мати се окреће да
не гледа то*

Мати:

Није женино да збори и дела!
Овим си убила Вукосава!

Љуба:

Спасила сам га, а не убила.
Хајдуци не би вратили благо,
Ја ћу вам довести живог сина.

*Љуба облачи гардеробу коју је свукла
са Халила и намешта је*

Мати:

Где си пошла тако обучена?
Не можеш да ме оставиш са њим!
Шта да радим са Турчином у кући?

Љуба:

Вежите и пазите да не оде.
Средићу то кад се вратим.

*Љуба одлази; Мати се окреће и погледа
Халила у доњем вешу, закука и баца
прекривач преко њега, и изађе*

VII сцена

Вукосављева тамница

*Вукосав је окован уз зид и не може да се
помера, Алија шета лево-десно, све је
осветљено само једном бакљом*

Алија:

Нећу поново питати за село,
Наћи ћемо га убрзо сами.

*Алија крене да удари Вукосава, и заустави
се на пола покрета, Вукосав се ипак
цимне, Алија се насмеје*

Алија:

Видим да си научио нешто.
Како год, сад ме занима друго.

*Алија се шета, Вукосав ћути, Алија
прилази Вукосаву и уноси му се у лице,
Алија вади нож и прислања га Вукосаву на
ногу, забија му нож док говори, Вукосав се
увија и не вришти*

Алија:

Занима ме како си знао
Кад ће Турци пролазити путем?
Ко ти је причао турске тајне?

Алија удаљи нож

Алија:

Дакле, харамбашо? Говори сад!

Вукосав:

Претпостављао сам, није тешко.
Турци су лако предвидљиви.

*Алија га посече на другом месту, Вукосав
ћути*

Алија:

Да ли си и ово предвидео?!

Алија му се поново уноси у лице

Алија:

Хоћу да знам име издајнице!

*Алија удари Вукосава бочном страном
ножа по нози, Вукосав вришти, Алија га
гледа*

Вукосав:

Не постоји такав у твом двору!

Алија:

Лажеш, харамбашо! Знам да лажеш!

*Алија поново удари Вукосава, Вукосав
вришти*

Алија:

Даћу ти последњу прилику.

Ко је откривао турске тајне?

*Алија подигне нож и наслони му га на
врат, Вукосав ћути*

Алија:

Сада је време да проговориш.

*Вукосав ћути, отварају се врата, улази
стражар*

Стражар:

Тражи вас Екрембаша, Алијо.

Чека вас у вашим одајама.

Алија:

Екрембаша?! Поручи да долазим!

Стражар се поклони и изађе

Алија:

Не мисли да смо ми завршили.

Рећи ћеш ти мени све што треба.

Алија излази

VIII сцена

Алијина радна одаја

*Љуба, прерушена у богато одевенеог
Турчина, мирно стоји и чека Алију, Алија
ужурбано улази*

Алија:

Здраво ми будите, Екрембашо!

Љуба:

Здраво да си, Бојичић Алијо.

Долазим изненада из нужде.

Султан ме шаље по његово!

Алија:

Све што видите је султаново.

Љуба:

Не говорим о земљи и благу,

Већ о хајдуку кога ти кријеш.

Алија:

Хајдуци у мојим тамницама?

Одмах ћу послати стражу доле,

да те пацове похвата за вас.

Љуба:

Не отежавај себи лажима.
Ако лажеш, султан ће сазнати.
Већ је љут на Бојичић Алију.

Алија:

Зашто би био љут на свог слугу?

Љуба:

Јер га је његов слуга лагао.
Зна да си ухватио харамбашу
У баш-кадуниним одајама.
Дошао сам да хајдука и тебе
Водим у светли Стамбол султану.

Алија:

Намере моје чисте бејаху!
Све ћу вам одмах објаснити!

Љуба:

Не мени, слугану у Стамболу.

*Алија се наслања на сто, ужурбано улази
Емина и стаје поред Алије и приморава га
да је представи*

Алија:

Емина, жена ми пред Алахом.

Љуба:

Почаствован сам овим познанством.

Емина:

Ваше присуство двору чини част,
Мада нам ваш повод није познат.

Алија:

Дошао је да ти сломи срце и
Милог твог одведе у Стамбол.

Емина:

Не разумем те речи, мужу мој.

Љуба:

Водим Алију и харамбашу.

Алија:

Султан је јако киван на мене.

Емина:

Верујем у милост султанову.
Знам да поштедеће мог вољеног.

Љуба:

Надам се да ће тако бити.

Емина:

Наредила сам да спреме собу,
Потребан вам је одмор од пута.

Љуба:

Захваљујем на бризи, баш-кадуно.

Љуба излази

Емина:

Ово не може бити истина!
Не сме нам отети Вукосава!

Алија:

Овог пута изгубићу и живот!
Умрећу обешћашћен заувек!

Емина:

Да ли је рекао како се чуло?

Алија:

Рекао је само да ме води.

Емина:

Можда те је твој Халил издао,
јер њега још нема из хајдука?

Алија:

Халил ме никад не би издао!

Емина:

Ипак ми је нешто ту сумњиво.

Алија:

Неко други је јавио слутану!

Емина:

То је сад мање важно, мили мој.
Имам начин да нас извучем.

Алија:

Треба поткупити изасланика!

Емина:

Треба пустити тог харамбашу,
И уместо њега ставити другог.
Казаћемо Аги да је то тај,
И мислиће да је погрешно.

Алија:

Баша није глуп да поверује,
Боље је да га поткупим.

Емина:

Ал' ако даш Вукосава Аги
Знаће да си га тајно држао.
Ако подметнеш другог хјадука,
Мислиће да су погрешили.

Алија:

Пре ћу умрети но га пустити!

Емина:

Размисли, Алијо, и послушај.

Емина излази, Алија остаје и баца се у столицу

IX сцена

Еминине одаје

Емина седи посматра Ниазу која пакује ковчег са поклонима који им је Алија рекао да спреме за изасланика

Наиза:

Да ли да ставим и овај прслук?

Емина не одговори, одмахне руком

Наиза:

Знам да си га везла месецима.

Емина:

Како хоћеш. То је непотребно.
Треба да пустимо Вукосава,
И да га заменимо другим.

Наиза склопи прслук и убаци га, наставља да пакује постељине, стољњаке и сличне ствари богато извезене

Наиза:
Само хоћеш њега да спасиш.
Боље смисли нешто за Алију.
Тако можда ублажиш свој грех.

Емина:
Грех па грех. Љубав никад није грех.

Наиза престаје да пакује ствари

Наиза:
Љубав према Алаху и мужу не,
Ал' према другом мушкарцу јесте.
Довела си Вукосава овде,
Зато сад Алија мора у Стамбол.

Емина:
Алија је сам крив за све ово.
Ми нисмо криви што се волимо.

Наиза:
Престани, Емина, то је грех.
И сви смо кажњени због њега.

Емина:
Кажњени сте због своје похлепе.
Пробаћу да спасим Вукосава,
Сутра нам је последња прилика.

Наиза:
Знај да не могу то дозволити.
Ако му помогнеш, рећићу све.
Волим те и зхавлана сам за све,
Али не дам да Алија страда.

Емина:
Не можеш ме застрашити ничим.

Смрт и муке ме више не плаше,
Живот без љубави је претежак,
А смрт зарад ње је лагана.

Наиза:
Размисли о томе ове ноћи,
Ал' знај да ћу испунити дужност.

*Наиза излази, Емина причека мало,
провери да ли је Наиза заиста отишла,
вади дугачку одору, облачи је, покрива
косу и лице, излази*

Х сцена

Вукосављева кућа

*Халил седи везан на једној столици у
ћошку, близу пећи. Улази Мати која сипа
воду у шерпу и ставља је на шпорет*

Мати:
Хоћеш ли мало чаја, Турчине?

Халил ћути

Мати:
Знај да сам сама мешала травке.
Тера лоше снове и црне слутње.

*Халил и даље ћути, Мати узима ванглу и
састојке за коре и приноси их све столу*

Мати:
Много стрепим за мог Вукосава,
Сањала сам да је у невољи.

*Халил и даље ћути, Мати почиње да
убацује састојке за тесто*

Мати:
Мој Вукосав обожава пите.
Почетком пролећа правим коре.

Мати уздахне

Мати:
Ваљда ће се Вукосав вратити.

Мати поново уздахне, Халил ћути

Мати:
Љуба не зна да замеси коре.
Не разумем што ју је женио.

*Мати меси тесто, Халил ћути, вода
почиње да ври у шерпи*

Мати:
Нespoобна је за домаћицу,
још хоће да иде свуда са њим!
Хтела сам да ми доведе помоћ.
Молила сам га и преклињала.
Треба да се одморе старе кости.
А њу ми је довео у инат.
Не знам зашто није нашао другу.
Могоао је да бира из сваке куће,
А он је запео за хајдучку.
Жени хајдучку јединицу кћер.

*Мати меси тесто агресивно и јако, Халил
је посматра, цимне се сваки пут кад
Мати јаче удари тесто*

Мати:
Њу је отац учио да пуца,
Као да има сина а не кћер!
Мати јој је добра домаћица,
Ал' шта то значи поред тог оца.

Хтео је сина по сваку цену.
И Вукосав баш њу узме за жену.
Да у мојој кући прави неред,
'место да она све сама ради.

Мати уздахне

Мати:
А види се да га много воли.
Стално је љубоморна и прети.
Не зна да је женино да ћути.

*Мати почиње јако да меси тесто, Халил
се и даље цима*

Мати:
Хајдучка жена пушта хајдука
Да иде где мора и где хоће.
Хајдук се увек враћа жени.
Тако је било и биће увек.
Ал' жена не иде да га спаси.
Тога нигде нема, сем код Љубе.

Мати почиње много да гњави тесто

Халил:
Престаните да тучете тесто!
Тако ће бити пуно мехура!
Нису вам коре криве ни за шта!

*Мати престане да меси, окрене се ка
Халилу, и прилази му*

Мати:
Како?... Како ти то знаш, Турчине?

*Мати види воду на шпорету, притирчава
шпорету, скљања шерпу*

Ју! Испарила ми је сва вода!

Халил:

Ја сам посластичарев син, Мати.

XI сцена

Вукосављева тамница

Вукосав седи у једном ћошку окован и посматра врата као да нешто чека, чују се кораци и кључ у вратима, улази Љуба прерушена. Вукосав не види ко иде

Вукосав:

Да ли је зора већ сванула?

Љуба улази са једним војником, војник ставља свећњаке у постоље и излази, Вукосав је посматра

Љуба:

Водим те султану, харамбашо.

Бићеш погубљен у Стамболу.

Вукосав устаје

Вукосав:

Како су се код Турчина нашли

Моји позлаћени пиштољи?

Љуба:

Донела ми их је твоја љуба,

Када је постала моја љуба.

Вукосав:

Лажеш, Турчине! Љуба никада...

Љуба:

Сама је дошла, сва у сузама,

јер су те код друге ухватили.

Открила ми је да си овде.

Вукосав:

Никад ти нећу поверовати!

Љуби је дража смрт од Турака!

Љуба:

Твоја издаја је то променила.

Сад твоја Љуба љуби Турчина.

Вукосав проба да је пљуне али се Љуба измакне

Љуба:

Можда поверујеш кад ти кажем,

Љубио сам звездолики младеж.

Вукосав проба да га дохвати и удари Љуба се измакне, Вукосав се згрчи од бола када се помери

Вукосав:

Клела се да само мене воли!

Љуба:

И ти си прекршио заклетву.

Долазио си баш-кадуни.

Вукосав се насмеје

Вукосав:

Љубица има бујну машту,

Али како ти у то верујеш?

Љуба:

Виђао сам и чудније ствари,

А ово би објаснило доста.
Шта би друго радио сам код ње?

Вукодав:

Љуба ме је издала не ја њу!

Љуба:

Не лажи ме више, харамбашо.
Ако ми сад не кажеш истину,
Казаћу Љуби да си се смејао
И да си се хвалио Емниом.
Умрећеш ускоро, сигурно је,
Да ли желиш да те куне мртвог?
Признаш ли, рећи ћу јој да је волиш.
Нећу рећи Алији за жену,
Та неверница ме се не тиче.

Вукодав:

Не говори тако за Емину!
Ми се искрено волимо!

Љуба се цимне

Љуба:

Кол'ко дуго се тајно виђате?

Вукодав:

Година је прошла од почетка.

Љуба:

Зашто си тад Љубу оженио
Када Емину искрено волиш?

Вукодав:

Мати је непрестано кукала.
Довео сам јој Љубу у инат,
Јер нисам хтео да се оженим.

Љуба:

Онда мораш опростити Љуби.
Био си неправедан према њој.

Вукодав:

Мени је Љубица била драга.

Љуба:

Ал' си волео другу, а не њу.

Вукодав:

Љубица то није могла знати.
Нисам желео да је повредим.

Љуба:

Хтео ил' не, јеси, Вукодаве.

*Љуба пушта косу и стаје тако да Вукодав
може да јој види лице*

Вукодав:

Љубице!

Љуба:

Дошла сам да те спасим од смрти.
Знала сам да то ниси заслужио.

Вукодав:

Опрости, Љубице, преклињем те!
Нисам мислио да ћеш открити.

Љуба:

А да не знам било би у реду?
То хоћеш да кажеш?! Варалице!

*Вукодав проба да јој приђе али се Љуба
измакне*

Вукосав:

Заволео сам те, Љубице!

Било нам је прекрасно заједно.

Знам да ме још волиш, мала Љубо.

Љуба почиње да плаче, Вукосав проба да је досегне, Љуба се измакне, Вукосав се згрчи и паден уназад и почне да кука, Љуба му притрчава, Вукосав се још мало увија онда ухвати Љубу и пољуби је, Љуба проба да се отргне, али онда одустане, они се љубе

Вукосав:

Увек нам је било лепо, зар не?

Љуба:

Престани! Сада морам да идем.

Нећу да остајем овде дуго.

Вукосав се насмеје и пољуби је, скине јој пиштоље и кошуљу, отварају се врата и улази Емина, покривене косе и лица, Емина их не види одмах

Емина:

Свануло је. Време је за бег.

Емина види Љубу и Вукосава, они виде њу. Љуба проба да се покрије, али Емина јој види груди

Емина:

Вукосаве!

Вукосав:

Није онако како изгледа!

Изасланик је моја љубовца.

Емина стоји укочено и посматра их, Љуба се облачи и устаје, прилази Емини

Љуба:

Дакле њу волиш, уместо мене.

Вукосав:

Волим вас обе, само другачије.

Емина:

Која сам глупача била за те!

Лагао си ме да си само мој!

Ниси рекао да имаш жену!

Љуба се облачи и ставља пиштоље

Вукосав:

Морао сам да нас сакријем.

Чудили би се да немам жену.

Љуба:

Овде сам ја глупача, а не ти.

Наивна овчица за шишање.

Емина:

Клео си се да немаш другу!

Са тобом сам хтела и у смрт!

Сада ћу пре изгубити живот

Нег' дозволити да са њом одеш.

Дошла сам да те спасим одавде,

Ризикујући своју част и живот,

Али ти заслужујеш само смрт!

Казаћу мужу како је преварен.

Вукосав проба да пиђе Емини, ланци га зустеве, Љуба их посматра, Емина се окреће и истрчава

Љуба:

Она има право, Вукосаве.
Заслужио си да само мучну смрт.
Али ја нисам до овде дошла
Да Алија обоје убије.
Пробаћу да спасим што могу.

XII сцена

Алијине радне одаје

Алија диктира Наизи писмо

Алија:

...дошло је до неспоразума...
Не! Не! Не! Стани! Не може тако!
...догодио се неспоразум...

Улази Емина

Емина:

Баша је харамбашина љуба!
Преварени смо, мој господару!

Наиза устаје, Алија стоји, Емина му прилази

Емина:

Оденула се попут Турчина,
И дошла је да избави мужа.

Наиза:

Емина, шта то збориш? Зар ниси...

Алија:

Не би се на то одважила!

Емина:

Нашла сам их у тамници голе!

Љуба улази, али је они не виде

Наиза:

А шта си радила у тамници?

Љуба:

Опраштала се од свог драгана.

Алија:

То су озбиљне оптужбе, башо.

Љуба:

Не би их ни чинио да нису.
Отишао сам да видим стање
У коме је харамбаша за пут.
Затекао сам их загрљене.

Емина:

Лаже! Хоће мене да оптужи!
Она је дошла да нас све пређе.

Алија:

Емина, зашто си ишла доле?

Емина:

Да бих ти спасила живот, мили.
Тајно сам мењала харамбашу,
Јер си ти тај предлог одбацио.

Љуба:

Лаже! Обилазила је драгог!

Наиза:

Овако нигде нећемо стићи.
Требају ти докази, Алијо.

Емина:

Нека нам баша покаже груди!
Тада ће све бити јасно к'о дан!

Алија:
Не могу то да тражим од баше!

Наиза:
Имате ли ви неки доказ, башо?

Љуба:
Моја реч треба бити довољна,
Иза ње стоји султанова моћ.

Емина:
Ваша реч је клевета, башо.
Никад не бих починила тај грех,
Ни њиме угрозила свог мужа.

Наиза:
Ако си починила такав грех,
Изгубићеш вични мир, чувај се.
Можеш се спасити признањем.

Љуба:
Спреман сам се Алахом заклети!

Емина:
И ја ћу се Алахом заклети!

Алија:
Бојим се немам другог излаза!
Молим вас да откријете груди.

Љуба извуче пиштољ

Љуба:
Поделићемо мегдан, Алијо.

Само се тако мушкарац позна.
Платићете увреду животом.

Алија:
Ради части морам прихватити.

Љуба:
Очекујем вас сутра у подне.

Љуба излази

Алија:
Како ћу објаснити султану?

Емина:
Немаш шта да му објашњаваш.
Султан не зна ни за шта од овог.

Наиза:
Није требало то да прихватиш.

Алија:
Верујем својој жени, Наизо.
Морам да се спремам за мегдан.

Алија излази

Наиза:
Рекла сам ти да не покушаваш!
Види шта си сада направила!

Емина:
Изасланик је женско, Наизо.
Дошла је да извуче свог драгог.

Наиза:
Мислиш твог драгог? Претерала си.
Угорзила си Алијин живот.

Нећу ти опростити, Емина.

Наиза излази, Емина потрчи за њом

XIII сцена

Вукосављева кућа

Мати улази и прилази пећи, и ставља воду у чинији да се греје, Халил је везан у ћошку

Мати:

Желиш ли шољу чаја од травки?

Ту мешавину правим само ја.

Умирује после лоших снова.

Мати прилази вандли на столу и подиже крпу

Халил:

Лоше си спавала ноћас, Стано?

Мати:

Не питај! Мучили су ме снови!

Рекла бих да је тесто надошло.

Мати боцка прстом по вандли

Халил:

Дај га вамо да видим ваља ли.

Мати му приноси тесто, Халил га гледа, покушава да га боцне прстом али је прејакно везан, Мати спусти вандлу, Халил боцне тесто

Халил:

Машала! Таман како треба!

Обожавам да развличим коре,

Ако хоћеш могу ти помоћи.

Мати:

Боље је овако, мој Халиле.

Верујем у своје лоше снова,

Нећу да изазивам ђавола.

Мати спушта вандлу на сто, прилази и приноси чинију са брашном и оклагију, посипа брашном сто

Халил:

Знаш да нећу да побегнем, Стано.

Мати се насмеје, баца грудву теста на сто и развличи га оклагијом

Халил:

Стамбол ме зна по најтањим корама.

Мој отац се поносио њима.

Мати:

Сигурна сам да је тако, душо.

Ипак, не могу да те одвежем,

Обећала сам Љуби да нећу.

Халил:

Љуба ништа не зна о корама!

Мати:

Никада не верујем Турцима,

То нема везе са тобом, душо.

Халил:

Мислим да ври вода за чај, Стано.

Мати прилази ватри, склања воду и у

њу сипа неке траве, Халил је неопажено саплете, Мати проспе мало воде себи на руку, Мати врисне

Мати:

Опекла сам се! Баш сам смотана!

Халил:

Стави хладну облогу, брзо!

Мати гура руку у кофу са водом

Мати:

Како ћу сад да развлачим коре?

Халил:

Штета да пропадне добро тесто.

Обећам ли да нећу да бежим...

Мати:

Божја воља је да те одвежем...

Мати прилази Халилу и одвезује га, Халил јој сипа чај у пехар и пружи јој га, Халил принесе Мати столицу до стола, Мати седне, Халил стане поред стола и узме оклагију

Мати:

Сањала сам да је у невољи.

Први пут од како је ухваћен.

Халил:

То је само од ишчекивања.

И правиш коре па мислиш на то.

Мати:

Мислиш да ће се вратити живи?

Халил:

Не треба толико да бринеш.

Халил завршава кору и качи је, узима брашно и поново га посипа по столу, ухвати и баца брашно Мати у лице и очи, Мати врисне од изненађења и испусти пехар са чајем, Халил почне да бежи ка вратима, Мати устаје и полази полуслепо за њим, узима оклагију. Код излаза се Халил окрене

Халил:

Опрости, Стано. Дужност пре свега.

Мати се „оклизне“ и падне и „удари главу“, Халил стане код излаза и гледа је

Халил:

Стано! Стано! Не чини ми то!

Мати се не помера, Халил несигурно почиње да јој се приближава, Халил стане изнад Мати и посматра је, Мати се не помера, Халил клекне поред ње и стави уво изнад њених уста да чује да ли дише, Мати дохвати оклагију и удари га њоме по глави, Халил падне на Мати, Мати устане и погледа га. Халил је онесвешћен

Мати:

Лепо ми је нана говорила

Никада не да не веруј Турчину!

Мати подиже Халила, погледа кору

Мати:

Најтања кора коју сам видела.

Мати цокће, вуче Халила на столицу и везује га, полива га хладном водом, Халил се буди полако

XIV сцена

Алијине радне одаје

Алија пуни пиштоље, ужурбано долази Наиза

Наиза:
Спремаш се за мегдан, како видим.

Алија:
Бранићу част коју још имам!

Наиза:
Откажи мегдан, мили, молим те!

Алија:
Презирем такав кукавичлук!

Наиза:
Лудо је погинути тако.

Алија:
Робиња не може то да схвати!
Наиза му пирлази и вади му пиштоље

Наиза:
А мушкарац не види превару,
што му се одвија пред очима!
Емина је Вукосаву драга.

Алија:
Емина се гади од хајудка.

Наиза:
Овај јој није гадан. Воли га.

Алија удари Наизу

Алија:
Емина те је довела мени!
Како можеш, незахвалнице?

Наиза:
Ја те волим, она те не воли.
Хоће само да спаси свог драгог.

Алија:
Немогуће је да воли њега.
Не могу у то да поверујем.

Наиза:
Није ишао код ње у пљачку.
Они већ дуго ашикују.

Алија:
Знала си а ниси ми казала!

Наиза:
Емина ме је теби довела.
Нисам јој желела казну и смрт.
Али је сад твој живот угрожен.

Алија:
Морам одмах да откажем мегдан!
Нећу да умрем док је не казним.

Алија истрчава, Наиза иде за њим

IV сцена

Еминине одаје, Емина седи, Љуба стоји и игра се пиштољима

Љуба:

Да га волиш, не би ме открила!

Емина:

Нећу ти дати да ми га украдеш.
Да ми мушкарача отме драгог.

Љуба:

Сада можеш да изгубиш све.
Вукосава губиш сигурно.

Улази Алија и за њим утрчава Наиза

Алија:

Рекли су ми сте овде, башо,
Да говорите са прељубницом!

Љуба:

Зашто ме тражите, Алијо?
Има још времена до поднева.

Наиза притчава Емини и загрли је, шапуће јој нешто, Емина се одмакне од ње

Алија:

У светлу мојих нових открића,
Молим вас да ми опростите у
Незнању нанесену увреду.
Баш-кадуна је прељубница, знам.

Љуба:

Да л' вам је харамбаша признао?

Алија:

Сазано сам од неког другог.

Емина:

На крају си ме ипак издала.

Алија:

Мучи, невернице! Убићу те!

Љуба:

И њу водим у «Стамбол султану».
Нека је погуби да види свет.

Алија:

Да л' сте ми опростили увреду?
Не желите да делимо мегдан?

Љуба:

Греота је изгубити живот
Због преваре једне прељубнице.

Алија:

Спремио сам вам бројне дарове.
До неба сам вам захвалан, башо.
Спасили сте мој дом од срамоте.
Открили сте ми неверну жену.
Желим да вам покажем дарове.

Љуба:

Нека је стража што пре окује.

Алија и Љуба излазе, Емина се баца на диван, Наиза јој прилази

Наиза:

Морала сам, Емина, разуми.

Проклетство је издати свог мужа.
Нисам хтела да изгуби живот.
Ја га волим, ти никад ниси.
Емина, молим те! Погледај ме!

*Емина ћути, улазе стражари, Емина
устане, они јој прилазе*

Емина:
Опраштам ти, Наизо. Ти волиш.
Иди сад Алији. Не требам те.

*Наиза колебљиво излази, стражари
стављају Емини окове*

XVI сцена

Вукосављева кућа

*Љубица се пакује, Емина седи, Мати
и Халил се поздрављају, Вукосав стоји
поред са повезом за очи и чека Халила*

Халил:
Слободан сам и пушта ме живог.
Тешко ми је да поверујем у то.

Мати:
Казивала сам да ће тако бити.
Недостајаћеш ми, мој Халиле.

Халил загрли Мати

Халил:
И ти ћеш мени много, Стано.

Мати:
Да ми је ко рекао раније

Да ћу ја заволети Турчина,
Ударила бих га оклагијом.

*Халил и Мати се грлие, Вукосава се
накашље, Мати и Халил се одвоје*

Вукосав:
Морамо ићи, ухватиће нас мрак.

Мати:
Онда је боље да пожурите.

Вукосав везује Халилу очи и они излазе

XVII сцена

Алијина радна одаја

*Алија седи заваљен и пуши наргиле, Наиза
стоји близу њега и гледа га*

Наиза:
Требало је да страда од руке
Превареног мужа! То је закон!

Алија:
Нисам могао да то ускратим
Баши и султану, након свега.

Наиза:
Ипак, то није часно, Алијо.
Згазио си своје право и част!
Овако си понизио и њу,
Увредио њену породицу.
Емина није то заслужила.

Алија:
Не буди досадна, Наизо.
Добила је шта је заслужила.

Она је мени била неверна!

Наиза:

Казна је смрт, ал' од твоје руке.

*Алија устаје и проба да загрли Наизу,
Наиза се измакне*

Наиза:

И мене би дао првом к'о њу!
И мени би одузео ту милост!
Понизио би и сваку од нас!
Ми те волимо и поштујемо,
Радујемо се кад нас погледаш!
Ти нећеш ни руке да упрљаш!

*Алија проба поново да је загрли, Наиза се
удаљи још више*

Алија:

Заборављаш дужности, Наизо,
А то је да удовољиш мени.

*Алија јој поново приђе, Наиза му дозволи
да је загрли*

Наиза:

Ја испуњавам своје дужности,
А ти ћеш бити кажњен за грех, знај.

Алија се насмеје и пољуби Наизу

XVIII сцена

Вукосављева кућа

*Љуба завршава паковање, улази Вукосав,
Љуба се изненади*

Љуба:

Брзо си се вратио из шуме.
Мати води Емину около.

Вукосав:

А ти одлазиш без поздрава.

Љуба:

Тако нам је свима лакше, зар не.

Вукосав:

У реду је што си љута, Љубо.
Није тако јасно к'о што мислиш.
Нисам те само искористио,
Знај да си ми увек била драга.

*Вукосав проба да је загрли, помилује је по
коси, Љуба се не помери*

Вукосав:

И увек да ћеш ми бити драга.

Љуба се извуче из Вукосављевог загрљаја

Љуба:

Не желим да вам ометам срећу,
Сада кад сте коначно заједно.
Свет је велики и изазован,
Ваљда има љубави и за ме.
Ако не, Турака ће бар бити.
Морам ићи, на састанак касним.

Љуба се окреће и одлази

XIX сцена

Алијине одаје

Алија и Наиза су на дивану, јутро је и они се буде, утрчава Халил, за њим утрчава слуга, Халил отера слугу, Наиза и Алија гледају у Халила

Алија:

Вратио нам се Халил, наш ханин!

Халил:

Нисам те ја издао, Алијо.

Преварила те је хајдучка љуба.

Алија је устао и пошао ка Халилу

Алија:

Ти си открио све моје тајне.

Халил:

Љуба ти шаље своје поздраве,

И овај прстен да те увери.

Халил вади прстен, Алија га узима и разгледа, Наиза му прилази, Наиза врисне

Наиза:

То је Еминин девојачки прстен!

Алија:

Знам шта је! (*Халилу*) Ко га је дао теби?

Халил:

Шаље га Љуба Вукосављева.

Пустила ме је да га донесем.

Желела је да Алија сазна

Да га је насамарила жена.

Наиза:

Изгубио си разум, Халиле.

Алија:

Ни ја не разумем шта говориш.

Халил:

У шуми сам наиш'о на Љубу,

Одвела ме је код Вукосава.

Тамо сам дао Стани захтев...

Алија:

О каквој Стани причаш, Халиле?

Халил:

Стана је Вукосављева мајка.

Љуба ме је напала пиштољем,

Везала ме је и дошла овде.

Прерушила се у Турчина.

Наиза ставља руку на уста, Алија седа

Халил:

Господару Алија Удбињски

Поручује Вукосава Љуба:

Вукосав је ништа наспрам Љубе

јер ће Љуба хајдук-Вукосава

до хајдучког дана Ђурђевдана

окупити у гори хајдуке

да разгоне Турке на буљуке

Јер Приморје равно које тлачиш

зулум више трпети не може

И још вели делија дјевојка

Да се добро пазиш како газиш,

јер ће сваки корак да ти броји

Да се бојиш како ћеш да стојиш

јер ће сваки покрет да ти броји

Да се мора нагледаш док можеш
јер ће те са земљом саставити
црном земљом у Приморју плавом.

Тако те је поздравила Љуба,
Хајдук Љуба, жена харамбаша.

*Алија седи, Халил прилази и загрли га,
тапше га по рамену*

КРАЈ

развџшак

ГОДИНА LVIII, БРОЈ 257-258, 2019.

Овај број уредио Саша Јеленковић

На корици: Одлази човек, Татјана Галић Зетовић

Ликовне илустрације у броју: Татјана Галић Зетовић

РАЗВИТАК - Часопис за културу, уметност и друштвена питања

Оснивач: Град Зајечар

Издаје: Народно позориште Тимочке Крајине - Центар за културу

„Зоран Радмиловић” Зајечар, Тимочке буне 16, тел: (019) 425 826

За издавача: Владимир Ђуричић, директор

Главни уредник: Зоран Цвијетићанин

Одговорни уредник: Саша Јеленковић

Оперативни уредник: Милош Петковић

Лектура и коректура: Сања Митић Јеленковић

Техничка редактура: Стефан Симоновић

Штампа: Happy Trend d.o.o 019/427-111

Штампање овог броја омогућио Град Зајечар

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

З+82

РАЗВИТАК : часопис за културу, уметност и друштвена питања / одговорни уредник Саша Јеленковић ; главни уредник Зоран Цвијетићанин. - Год. 1, бр. 1 (1961)- . - Зајечар : Народно позориште Тимочке Крајине - Центар за културу „Зоран Радмиловић“, 1961- (Зајечар : Happy Trend). - 30 cm

Полугодишње.

ISSN 0034-0278 = Развџтак (Зајечар)

COBISS.SR-ID 3725570

Անտեսք

ԼՈՒՆՈՒՄ ԵՐՈՂ 521-528, 5019

Բոլբե Քերմի Տեղան Վարդան Մուշեղյան Վարդան Մուշեղյան Վարդան Մուշեղյան Վարդան Մուշեղյան
Բենցինն Յեզնյալի Ըղ Խարժու Թալիան Բոսնի Տարն Մուշեղյան Վարդան Մուշեղյան
Տարվալ Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան Մարկան
Ըլիկո Նոթան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան Վարդան